

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

HUCR B. ADÎ (ö. 51/671) VE İSLAM TARİHİNDEKİ YERİ

Ahmet Arda KESTEL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2025

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

HUCR B. ADÎ (ö. 51/671) VE İSLAM TARİHİNDEKİ YERİ

Ahmet Arda KESTEL

Danışman: Doç. Dr. Aygöl DÜZENLİ
Jüri Üyesi: Prof. Dr. Nahide BOZKURT
Jüri Üyesi: Prof. Dr. Fatih Yahya AYAZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2025

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalında
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. Aygöl DÜZENLİ
(Danışman)

Üye: Prof. Dr. Nahide BOZKURT

Üye: Prof. Dr. Fatih Yahya AYAZ

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.
.../.../2025

Prof. Dr. Hüseyin GÜLER
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. / / 2025

Ahmet Arda KESTEL

ÖZET

HUCR B. ADÎ (ö. 51/671) VE İSLAM TARİHİNDEKİ YERİ

Ahmet Arda KESTEL

Yüksek Lisans Tezi, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Aygül DÜZENLİ

Haziran 2025, 99 sayfa

Kinde kabilesine mensup olan ve İslam tarihinin pek çok önemli olayında dahil bulunan Hucr b. Adî el-Kindî, Hz. Ali'ye olan sadakatıyla bilinmektedir. Hz. Ali'nin vefatı sonrasında Muâviye b. Ebû Süfyân ve onun Kûfe valileri Mugîre b. Şu'be ile Ziyâd b. Ebîh'e yönelik sert çıkışları, Hucr b. Adî ve beraberindekilerin devlet yöneticilerine isyan etmekle itham edilmesine sebep olmuştur. Hucr b. Adî ve bazı arkadaşları Kûfe'den Dımaşk'a götürülmek suretiyle yargılanarak burada öldürülmüş ve bu olay başta devlet başkanı Muâviye b. Ebû Süfyân olmak üzere Emevî yönetiminin ileri gelen sahâbîler tarafından tenkid edilmesine neden olmuştur. Hucr b. Adî'nin öldürülmesi hem kendi döneminde hem de sonraki süreçte yaşanan pek çok olayla ilişkilendirilmiş ve Şiîliğin ortaya çıkmasına zemin teşkil ettiği de iddia edilmiştir. Çalışmamızda İslam tarihi yanında mezhepler tarihi açısından da oldukça önemli sonuçları olan bu olay konu edilmiştir. Giriş ve üç ana bölümden oluşan tezimizin giriş kısmında çalışmanın konu, amaç, yöntem ve kaynaklarından bahsedilmiş olup birinci bölümde Hucr b. Adî'nin nesebi, kabilesi ve hayatı üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde Hucr b. Adî'nin Hulefa-yı Râşidîn dönemindeki faaliyetlerine yer verilmiş, üçüncü bölümde ise Emevîler döneminde Hucr b. Adî ve arkadaşlarının öldürülmesiyle neticelenen olaylar silsilesi ele alınmıştır. Amacımız Hucr b. Adî'nin hayatını ve onun İslam tarihindeki önemini ayrıntılarıyla ortaya koymaktır.

Anahtar kelimeler: İslam Tarihi, Hucr b. Adî, Hz. Ali, Muâviye b. Ebû Süfyân.

ABSTRACT**HUCR B. ADÎ (d. 51/671) AND HIS PLACE IN ISLAMIC HISTORY****Ahmet Arda KESTEL****Master Thesis, Department of Islamic History and Arts****Supervisor: Assoc. Dr. Ayg l D ZENL ****June 2025, 99 pages**

Hujr ibn Adi al-Kindi, who belonged to the Kinda tribe and was involved in many important events in Islamic history, is known for his loyalty to Ali. After the death of Ali, his harsh reactions towards Muawiyah ibn Abu Sufyan and his Kufa governors Mugira ibn Shu'ba and Ziyad ibn Abih caused Hujr ibn Adi and his companions to be accused of rebelling against the state administrators. Hujr ibn Adi and some of his companions were taken from Kufa to Damascus, tried and killed there, and this incident caused the Umayyad administration to be criticized by the leading companions, especially the head of state Muawiyah ibn Abu Sufyan. The killing of Hujr ibn Adi has been associated with many events that occurred both during his time and in the following period, and it has also been claimed that it paved the way for the emergence of Shiism. This event, which has significant consequences for the history of Islam as well as the history of sects, has been discussed in our study. The introduction of our thesis, which consists of an introduction and three main sections, mentions the subject, purpose, method and sources of the study, and the first section focuses on the lineage, tribe and life of Hujr ibn Adi. The second section covers the activities of Hujr ibn Adi during the period of the Rashidun Caliphs, and the third section covers the series of events that resulted in the killing of Hujr ibn Adi and his companions during the Umayyad period. Our aim is to reveal the life of Hujr ibn Adi and his importance in the history of Islam in detail.

Keywords: Islamic History, Hujr ibn Adi, Hz. Ali, Muawiyah ibn Abu Sufyan.

ÖN SÖZ

Tarihsel süreçte bazı olaylar ve kimi şahıslar etkileriyle ön plana çıkagelmıştır. Hucr b. Adî (ö. 51/671) de yaşantısı, karakteri ve duruşu açısından İslam tarihinde önemli bir şahsiyettir. Bu bağlamda Emevî Devleti'nin (41-132/661-750) kurucusu olan Muâviye b. Ebû Süfyân (41-60/661-680) döneminde meydana gelen Hucr b. Adî'nin öldürülmesi hem İslam tarihi hem de sonuçları açısından mezhepler tarihini ilgilendiren önemli bir hadisedir. İlk dönem İslam tarihindeki pek çok önemli savaşa katılan ve Hz. Ali'nin komutanlığını da üstlenen Hucr b. Adî'nin öldürülmesi neticesinde ortaya çıkan tepkiler ve infial hali bu konuyu ele almamızın temel gerekçelerindendir.

Hucr b. Adî ile ilgili ülkemizde yapılmış çeşitli makaleler bulunmaktadır. Bunlardan Ali Dadan'ın “İslam Toplumundaki İlk Sivil Direniş Hareketlerinden Hucr b. Adî Hareketi ve Toplumsal Etkileri” ile Mehmet Mahfuz Söylemez'in “Hucr b. Adî Hareketi” başlıklı çalışmalar İslam tarihi sahasında kaleme alınmış, Mustafa Ekinci'nin “İmamiyye Mezhebi İdollerinden Hucr b. Adî ve Arkadaşlarının Yaşadığı Toplum İçindeki Sosyal Statüleri” adlı çalışma ise mezhepler tarihi açısından konuyu ele almıştır. Söz konusu makaleler daha çok Hucr b. Adî'nin, Muâviye b. Ebû Süfyân devrindeki faaliyetleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Çalışmamız Hucr b. Adî'nin hayatını bir bütün olarak ortaya koyması ve onun İslam tarihine etkilerine odaklanması gibi açılardan ilgili çalışmalardan ayrılmaktadır.

Konunun mahiyeti itibariyle tarih tenkidinin titizlikle uygulanmaya çalışıldığı tezimizde dönemin ana kaynakları yanında çeşitli dillerde kaleme alınan modern araştırmalardan da istifade edilmiştir. Rivayetlerin incelenmesinde tarih tenkidinin tüm unsurlarının göz önüne alınmasına ehemmiyet gösterilmiştir. Zira Şîa şehadet listesinin en başında zikredilen Hucr b. Adî'nin, hayatı ve öldürülmesi sonraki dönem Şîi eserlerinde rivayet çeşitliliğine sebep olmuştur. Çalışmamızda rivayetlerin bu durumu da dikkate alınarak bu bağlamda değerlendirmeler yapılmıştır. İki ana bölümden oluşan tezimizin giriş kısmında; çalışmanın konu, amaç, yöntem ve kaynaklarından sonra Hucr b. Adî'nin nesebi, kabilesi ve hayatı ele alınmıştır. Birinci bölümde Hucr b. Adî'nin Hulefa-yı Râşidîn dönemindeki faaliyetlerine yer verilmiş, ikinci bölümde ise Muâviye b. Ebû Süfyân döneminde Hucr b. Adî ve arkadaşlarının öldürülmesiyle neticelenen olaylar silsilesi ve sonuçları üzerinde durulmuştur. Amacımız Hucr b. Adî'nin hayatını ve onun İslam tarihindeki önemini ayrıntılarıyla ortaya koymaktır.

Çalışmamız süresince pek çok kişinin yardım ve desteğini gördüğümü belirtmeliyim. Öncelikle tez konumun belirlenmesinden bitişine dek sürecin her aşamasında değerli vakitlerini ve katkılarını esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Aygöl DÜZENLİ'ye teşekkürü bir borç bilirim. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde derslerinden istifade ettiğim ve jürimde olmayı kabul eden değerli hocamız Prof. Dr. Nahide BOZKURT'a şükranlarımı sunarım. Ayrıca derslerinden istifade ettiğim ve tezimle ilgili sorularımı sabırla dinleyen Prof. Dr. Fatih Yahya AYAZ hocama da teşekkürlerimi sunarım. Tezimle ilgili hususlarda her zaman danışabildiğim ve katkılarını eksik etmeyen Doç. Dr. Fatmanur ALİBEKİROĞLU EREN hocamıza da teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak tez ve dersler sürecinde yanımda olan ve beni sabırla destekleyen aile efrâdına minnettarlığımı ifade etmeliyim.

Ahmet Arda KESTEL

Adana / 2025

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ	vi
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı.....	1
2. Araştırmanın Metodu.....	2
3. Araştırmanın Kaynakları.....	5

BİRİNCİ BÖLÜM

HUCR B. ADÎ'NİN HAYATI

1.1. Hucr b. Adî'nin Kabilesi Kinde	10
1.1.1. Kinde Kabilesi'nin Müslüman Oluşu	15
1.2. Hucr b. Adî	18
1.2.1. Nesebi ve Aile Efrâdı.....	18
1.2.2. Müslüman Oluşu.....	20

İKİNCİ BÖLÜM

HUCR B. ADÎ'NİN HULEFÂ-Yİ RÂŞİDİN DEVRİNDEKİ FAALİYETLERİ

2.1. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer Dönemi	25
2.2. Hz. Osman Dönemi.....	28
2.3. Hz. Ali Dönemi.....	29
2.3.1. Cemel Vak'ası	29
2.3.2. Sıffin Savaşı.....	34
2.3.3. Tahkîm'de Hucr b. Adî.....	39
2.3.4. Hucr b. Adî'nin Hâricîlerle Mücadelelerdeki Rolü	43
2.3. Hz. Hasan Dönemi	46

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EMEVÎLER DÖNEMİNDE HUCR B. ADÎ

3.1. Mugîre b. Şu'be'nin Valiliği Dönemi.....	50
3.2. Ziyâd b. Ebîh'in Kûfe Valiliği Dönemi	54
3.2.1. Ziyâd b. Ebîh'in Hucr b. Adî ve Taraftarlarına Karşı Tavrı	55
3.2.2. Hucr b. Adî'nin Ziyâd b. Ebîh'ten Kaçması ve Teslim Oluşu	60
3.2.3. Hucr b. Adî ve Taraftarları Hakkındaki İddianame	62
3.2.4. Hucr b. Adî ve Taraftarlarının Öldürülmeleri.....	66
3.2.5. Hucr b. Adî ve Taraftarlarının Öldürülmesine Tepkiler	74
3.3. Modern Araştırmacılara Göre Şiîler Nezdinde Hucr b. Adî'nin Ehemmiyeti	78
3.4. Hucr b. Adî'nin Şahsiyeti	81
SONUÇ	85
KAYNAKÇA.....	87

KISALTMALAR

AÜİFD : *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*

b. : Bin, İbn (Oğlu)

Bk. : Bakınız

c. : Cilt numarası

çev. : Çeviriyi yapan, Mütercim

dğr. : Diğer müellifler

DİA : *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*

DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı

Ed. : Editör

HÜİFD : *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*

hızr. : Hazırlayan kişi

İA : *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*

inc. : İnceleyen kişi

İSTEM : *İslam, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musıkı Dergisi*

kıs. : Kısım

M.Ö. : Milattan önce

nşr. : Neşreden kişi/kurum, Naşir

ö. : Ölüm tarihi

rdk. : Redaksiyon, redakte eden kişi

s. : Sayfa

S. : Sayı

sad. : Sadeleştiren kişi

SAS : Sallallahu Aleyhi ve Sellem

ss. : Sayfa sırası

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

thk. : Tahkik

ts. : Tarihsiz

UÜİFD : *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*

y. : Yıl

yy. : Yüzyıl

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı

Çalışmamızın konusu tarihî bir şahsiyet olarak Hucr b. Adî'nin hayatı ve İslam tarihindeki önemidir. Hucr b. Adî'nin hayatı, tarihsel olarak şahsiyeti, sosyal ve siyasi hayattaki yerinin esas itibarıyla temel kaynaklar çerçevesinde tespit edilip ilmî metodlarla ortaya konulmasıdır. Bu bağlamda Hucr b. Adî'nin yaşantısı ve katıldığı savaşlardaki rolü, ölümü sonrasındaki tepkiler de ele alınmıştır. Konunun ihtiva ettiği dönem İslam öncesi dönemden başlamak suretiyle Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn devirleri ile Muâviye b. Ebû Süfyân'ın yönetimini de içine alan geniş bir zaman dilimini kapsamaktadır. Hucr b. Adî'nin çocukluğu ve gençliği hakkında çok az rivayet bulunmakla birlikte özellikle onun hakkındaki rivayetler Muâviye b. Ebû Süfyân'ın hilâfeti devrinde çoğalmaktadır.

Çalışmamız İslam öncesi dönemden Muâviye b. Ebû Süfyân'ın yönetimi zamanına dek geniş bir dönemi ihtiva ettiği için biz konumuzun dışına çıkmamak maksadıyla Hucr b. Adî'yi ilgilendiren çerçevede konuyu ele almaya çalıştık.

Hucr b. Adî'yi önemli kılan unsurlardan ilki Hz. Ali'nin önemli bir komutanı ve yakın bir dostu olması münâsebetiyle İslam tarihindeki pek çok önemli savaşta yer almış olmasıdır. Tezin birinci bölümünde tafsilatlı şekilde bahsedilecek olan bu savaşlara Cemel Vak'ası (36/656), Sıffin Savaşı (37/657) ve Nehrevan Savaşı (38/658) örnek gösterilebilir.

Hucr b. Adî'nin hayatı ve öldürülmesiyle ilgili yapmış olduğumuz tez çalışması giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmı araştırmanın önemi, amacı, metodu ve kaynaklarını ihtiva etmektedir. Ayrıca giriş kısmında Hucr b. Adî'nin nesebi, aile efrâdı, kabilesi ve Müslüman oluşu gibi başlıklara yer verilmiştir. Hucr b. Adî'nin sahâbiden olup olmadığı meselesi de giriş kısmında anlatılan ve tartışılan önemli konulardandır.

Birinci bölümde Hucr b. Adî'nin İslam fütûhâtındaki ve Hz. Osman'ın (23-35/644-656) hilâfeti devrindeki olaylardaki rolüne değinilmiştir. Ardından Hucr b. Adî'nin Cemel ve Sıffin Vak'aları ile Tahkîm (37/658[?]) ve Nehrevan Savaşı'ndaki konumu üzerinde durulmuştur. Bu noktada Hucr b. Adî'nin Hz. Ali'nin (35-40/656-661) hilâfeti döneminde daha fazla ön plana çıktığı belirtilmelidir.

Araştırmanın ikinci bölümünde ise Hucr b. Adî'nin, Mugîre b. Şu'be (ö. 50/670) ve Ziyâd b. Ebîh'in (ö.53/673) Kûfe valilikleri dönemindeki icraatleri üzerinde

durulmuştur. Hucr b. Adî'nin yakalanması, tutuklanması, hakkında düzenlenen ithamname, şahitlerin listesi, sayısı ve öldürülen ve de serbest bırakılanların adları bu bölümde ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Devamında ise ashâb-ı kirâmdan Hucr b. Adî'nin öldürülmesi münâsebetiyle Muâviye b. Ebû Süfyân'a yönelik eleştiriler ve söylemlere yer verilmiştir.

Hucr b. Adî'nin öldürülmesiyle ilgili yapmış olduğumuz tez çalışmasının biyografik bir çalışma olmakla beraber disiplinler arası bir konu olduğu da belirtilmelidir. Zira Mezhepler Tarihi açısından da bu konu önem teşkil etmektedir. Çünkü Hucr b. Adî'nin Şîa açısından ilk şehit kabul edilmesi önemli bir husustur.

Hucr b. Adî'nin kabri günümüz Suriye topraklarında yer almakta olup Şîiler nezdinde önemli bir ziyaretgâh hüviyeti taşımaktadır. Hucr b. Adî hakkında çekilen İran yapımı dizi ve filmlerin olması Şîiler açısından ona verilen ehemmiyetin önemli bir göstergesidir.

2. Araştırmanın Metodu

Tezin konusunu belirleme aşamasında YÖK'ün “Ulusal Tez Merkezi” sayfasında taramalarda bulunduk. Konumuzla ilgili Arapça eserlerin tespiti hususunda Diyanet İslam Ansiklopedisi'ndeki “Hucr b. Adî”¹ maddesinin bibliyografya kısmından faydalandığımızı belirtmeliyiz.

Arapça kaynakların pdf dosyasına ulaşma noktasında “Şamile (Shamela)” programından istifade ettiğimizi belirtmeliyiz. Yapmış olduğumuz çalışma nitel bir araştırma olup veri toplama ve doküman inceleme tekniği uygulanmıştır. Ayrıca tez yazma sürecinde Milli Kütüphane, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi kütüphanelerinden çokça istifade edilmiştir.

Çalışmanın zorlukları bağlamında ise Hucr b. Adî'nin Şîa açısından önemli bir sahâbî olarak görülmesi ve Şîa açısından şehâdet listesinin en başında yer alan isim olması münâsebetiyle Hucr b. Adî hakkındaki sünnî rivayetlerle Şîî menşeli rivayetleri ayırt etmekteki güçlük, bizi dikkatli davranmaya yönelten sebep oldu. Bu noktada tarih tenkidinin tüm unsurlarını göz önünde bulundurmaya hassasiyet gösterdiğimizi belirtmeliyiz. Tezimizi hazırlarken en önemli düsturumuzun tarafsız bir dille konulara yaklaşmaya çalışmak oldu. Nitekim ilmî bir çalışmaya, özellikle de tarihle ilgili

¹ Nebi Bozkurt, “Hucr b. Adî”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII/277-278.

araştırmaların olmazsa olmazı bizce tarafsızlık ve ilmî disipline bağlı kalmak olduğu düşüncesindeyiz.

Çalışmamız tarihe dair bir araştırma olması hasebiyle öncelikle çeşitli tarih tanımlamalarından bahsetmek istiyoruz. Zira tarih nedir sorusunun üzerinde durulmalıdır. Lügatta “vaktin bilinmesi” anlamına gelen tarih kelimesi, literatürde “İnsan topluluklarının geçmişteki yaşayışlarını, kültür ve uygarlıklarını, sosyo-ekonomik yapılarını neden-sonuç ilişkisi içerisinde yer ve zaman göstererek inceleyen, elde ettiği bulguları, belgelere dayanarak objektif bir şekilde açıklayan sosyal bilim dalı” olarak nitelendirilmiştir.² İbn Haldûn (ö. 808/1406) ise tarihi şu şekilde tarif etmiştir: “İnsanların ve insan topluluklarının hal ve durumlarının nasıl değişmiş olduğunu, devlet sınırlarının nasıl genişlemiş, kuvvet ve kudretlerinin nasıl artmış bulunduğunu, ölüm ve yıkılma çağı gelinceye kadar yeryüzünü nasıl imar ettiklerinin bilgisini veren bilgi alanıdır.”³ Tarih en basit ifadeyle “geçmişin bilimi” olarak tarif edilmektedir. Fakat bu kanaatimizce noksan yönü olan bir tariftir. Fransız Annales Okulu’nun kurucularından Marc Bloch’a (ö. 1944) göre tarih “zaman içinde insanların ilmi”⁴dir. ABD’li tarihçi Frederick Jackson Turner’a (ö. 1932) göre tarih: “Geçmişten bize ulaşan, günümüzde ortaya çıkan tenkidci ve yorumcu bir anlayışla inceleyen kalıntılardır.”⁵ Tarih tanımlarından başka bir tarife göre ise: “Birey için hafızasındaki deneyimler ne ise toplum için de tarih odur.”⁶

Hikayeci (rivayetçi) tarih yazımının ortaya çıkışı da eski Yunan’a dayandığı düşünülmektedir. Başlangıçta ağızdan ağıza dolaşan hatıralar, şairler tarafından nazım tarzında söylenmekte ve bunlara epos adı verilmekte iken logograflar tarafından hikayeleştirilerek nesre çevrilmişler ve arşivdeki malzemenin de ilavesiyle hakikat da karışmıştır. “Tarihin babası” ünvanıyla bilinen Yunanlı tarihçi Heredotos (ö. M.Ö. 430-420 arası) da hikayeci tarih yazımını kullanmıştır.⁶ Araştırmacı (Neden-Nasıl) tarih yazıcılığı hususunda Gişarden (ö. 1540) in “İtalya Tarihi” adlı eserinde uyguladığı metod, Tarih felsefesi açısından bir inkılaptır. Bu tarih yazıcılığını zirveye çıkaranlar ise iki Alman tarihçi olan Leopold von Ranke (ö. 1886) ve Gottfried Wilhelm Leibniz (ö.

² Ahmet Kavas ve dğr., *İslam Tarihi I*, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlitam Programı, İstanbul 2010, s. 12.

³ Nahide Bozkurt, *Tarih Felsefesi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, I. baskı, 2020, s. 10. İbn Haldûn’un Tarih ilmine katkıları ve metodolojisi hakkında daha teferrutlu bilgi için Bk. Seyyide İsmail Kaşif, *İslam Tarihinin Kaynakları ve Araştırma Metodları*, çev. Mehmet Şeker-Rıza Savaş-Ramazan Şimşek, İzmir: İL-VAK, 1997, s. 73-77.

⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, III. baskı, 1994, s. 4.

⁵ Bozkurt, *Tarih Felsefesi*, s. 6.

⁶ Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, s. 5-6.

1716) dir. Araştırmacı (Neden-Nasıl) tarih yazıcılığı vesilesiyle Tarih, ilim haline gelmiştir.⁷

Hucr b. Adî hakkında yapmış olduğumuz çalışma biyografik ve de akademik bir çalışma olduğu için metot olarak yukarıdaki tarih yazıcılığı türlerinden araştırmacı ve sosyal tarih yazımı vasıflarını ihtiva etmektedir. Araştırmamızda çoğunlukla tümdengelim yöntemi kullanılmıştır fakat zaman zaman tümevarım yöntemine de başvurulmuştur.

Tarihçi açısından objektifliğin önemli bir husus olduğunu belirtmeliyiz. Fakat tarihçilerin de birer insan olması münâsebetiyle zaman zaman his ve duygularına kapılarak gerek geçmişteki olaylar ve şahsiyetler hakkında bilgi verirken gerek kendi zamanlarında vuku bulan hadiseleri aktarırken övgü veya yergide aşırı davranma zaafına düştükleri bir gerçektir.⁸ Öz, bir tarihçinin mutlak objektifliğinden söz etmenin mümkün olmadığını söyler. Nitekim tarihçinin etkilendiği bazı faktörler bulunmaktadır ki; bu faktörler tarihçinin tarafsızlığını etkileyen unsurlardır. Mevzubahis bu unsurlar: din, milliyet, mezhep, sosyal ve fiziki çevre, siyasi ve ekonomik nedenler, psikoloji ve eğitim durumudur.⁹ Sırma'ya göre ise: “Tarih, siyasi bir ilim olduğundan, tarihçilerin bütün iyi niyet ve gayretlerine rağmen, objektif, yani tarafsız olmamakta, tarih; tarihçinin görüşüne, ideolojisine, dinine, kaynaklarının durumuna, devletin rejimine ve bütün bunların bir değerlendirmesi olan yorumuna bağlı ve bağımlı oluyor ki, bu durumda tarihçi, ister istemez tarafsızlığını yitirmekte, otomatik olarak sübjektif davranmaktadır.”¹⁰

Tarihçilikte esas olan tarafsız bir dille yazmak ve olaylara somut bir şekilde yaklaşmaktır. Tarihçinin doğup büyüdüğü ortam, yetiştiği çevre, hatta aile efrâdı, mensup olduğu ırk ve de din/mezhep gibi etmenler, tarihçinin tarih yazımındaki tarafsızlığını olumsuz ya da olumlu etkileyebilecek hususlardan olsa da tarihçi tarafsız bir dille ve tarihi rivayetleri çarpıtmadan eserini yazmaya gayret göstermelidir. Bu bağlamda biz de çalışmamızda hakkında oldukça fazla rivayet bulunan. Huçr b. Adî'nin hayatını ortaya koyarken rivayetlere tenkidçi bir gözle yaklaşp, tarihçilik ilkesi gereği tarafsızlığımızı korumaya gayret ettiğimizi belirtmeliyiz.

⁷ Ekrem Memiş, *Tarih Metodolojisi*, Konya: Öz Eğitim Yayınları, II. baskı, 1995, s. 45.

⁸ Ahmet Önkal, “İslam Tarihçiliğinde Tarafsızlık Problemi”, *Marife*, y. 5, S. 1, Bahar 2005, s. 257.

⁹ Şaban Öz, *İslam Tarihi Metodolojisi*, İstanbul: Endülüs Yayınları, V. baskı, 2019, s. 31-32.

¹⁰ İhsan Süreyya Sırma, *Tarih Şuuru*, İstanbul: Beyan Yayınları, VIII. baskı, Temmuz 2022, s. 21.

3. Araştırmanın Kaynakları

A. Kaynaklar

Genel İslam Tarihi kaynakları tezimizi hazırlarken başucu eserlerimizden oldu. Bu kaynaklara Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/923) *Târihu't-Taberî*'si¹¹ örnek gösterilebilir. Nitekim Taberî, Hucr b. Adî'nin öldürülmesiyle ilgili rivayetleri teferruatlı bir şekilde nakletmiştir. Ebi'l Hasen Ali b. Huseyn b. Ali el-Mes'ûdî'nin (ö. 345/956) yazmış olduğu *Mürûcû'z-Zeheb ve Meâdini'l-Cevher*'i¹², Ebü'l Kâsım İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) yazmış olduğu ve oldukça hacimli bir eser olan *Târîh-u Medîneti Dimaşk*'i¹³, ayrıca tercümesi Ahmet Ağırakça tarafından yapılmış bulunan İzzeddin İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-Târîh*'i¹⁴ ve Ebu'l Fidâ İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) yazmış olduğu *el-Bidâye ve'n-Nihâye*¹⁵ önemli kaynaklar olup tezimizin pek çok yerinde bu kaynaklardaki konumuzla ilişkili rivayetlerden, Hucr b. Adî'nin biyografisi bağlamında istifade edildi.

Hucr b. Adî'nin hayatıyla ilgili özellikle de tabakat¹⁶ ve ensâb¹⁷ kitaplarından istifade ettiğimizi belirtmeliyiz. Araştırma konumuz bir şahsın biyografisine yönelik bir çalışma olması münâsebetiyle ve de söz konusu şahsın sahâbî olma ihtimalinin yüksek olması sebebiyle sahâbî hayatına yönelik klasik kaynaklara müracaat etme ihtiyacı hasıl olmuştur. Bu noktada özellikle tabakat kitaplarına bakmak önemlidir. Tabakat türü eserlerin en önemlilerinden olan İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Kitâbu't-Tabakâtî'l-Kebîr*'i¹⁸ bizim faydalandığımız bir eserdir ve pek çok sahâbînin de hayatlarını ihtiva etmektedir.

Sahâbî hayatlarını içermesi ve tabakat eserlerinden olmalarından dolayı ayrıca İbn Abdülber en-Nemerî'nin (ö. 463/1071) *el-İstî'âb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*'i¹⁹, İzzeddin

¹¹ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, çev. Cemalettin Saylık, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021.

¹² Ebi'l Hasen Ali b. Huseyn b. Ali el-Mes'ûdî, *Mürûcû'z-Zeheb ve Meâdini'l-Cevher*, thk. Kemal Hasen Mürui, Beyrut: Mektebetü'l-Asriyyeti, 1425/2005.

¹³ Ebü'l Kâsım İbn Asâkir, *Târîh-u Medîneti Dimaşk*, thk. Hazım b. Hüseyin-Hüsâm b. Dırar, 1995.

¹⁴ İzzeddin İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, çev. Ahmet Ağırakça, İstanbul: Bahar Yayınları, 1986. Bu çeviriden eserde istifade etmekle birlikte eserin Arapçasından da bakmak suretiyle karşılaştırma yapılarak istifade edildi. Mevzubahis Arapça eser ise İzzeddin İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, thk. Ebu'l-Fida Abdullah el-Kadî, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, c. III, 1407/1987, I. baskı

¹⁵ Ebu'l Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut: Mektebetü'l-Maarif, 1413/1992.

¹⁶ İslam te'lîf geleneğinde, sahasında tanınmış şahsiyetlerin biyografilerini konu edinen te'lîf türü. Bk. İsmail Durmuş, "Tabakat", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX/288-290.

¹⁷ Arap literatüründe kabilelerin soyunu inceleyen ilim dalı için kullanılan bir terim. Bk. Mustafa Fayda, "Ensâb", *DİA*, İstanbul 1995, XI/244-249.

¹⁸ Muhammed b. Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâtî'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Umeyr, Kahire: Mektebetü'l-Hanji, 1421/2001.

¹⁹ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, II, ts.

İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*'si²⁰, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî'nin (ö. 748/1374) *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*'si²¹ ve İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*'si²² başvurduğumuz önemli kaynaklardır.

Hucr b. Adî'nin hayatıyla ilgili araştırma yaparken başvurduğumuz kaynaklar arasında ensâb türü eserler de bulunmaktadır. Zira Arapların tarihi ve kültüründe neseb önemlidir. Ensâb türü kitaplardan olan önemli bir kaynak olarak İbn Sâib el-Kelbî'nin (ö. 204/819) *Neseb Ma'ad ve'l-Yemen el-Kebîr*'i²³, Ebî Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî'nin (ö. 456/1064) *Cemheratü Ensâbi'l-Arab*'i²⁴, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzürî'nin (ö. 279/892) *Ensâbü'l-Eşrâf*'i²⁵ başvurduğumuz eserlerdendir. Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzürî'nin yazmış olduğu İslam fetihleri noktasında istifade ettiğimiz *Fütûhu'l-Büldân*²⁶ ise önemli bir kaynaktır.

Memlükler (648-923/1250-1517) devrinin önemli tarihçilerinden olan ve devlet yönetiminde de görevlerde bulunmuş olan Şihâbuddîn Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî'nin (ö. 733/1333) *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûnu'l-Edeb*'i²⁷, Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr'in öğrencisi olan ve Memlükler devrinde yetişmiş bir tarihçi olan Ebu's-Safâ Salâhuddîn es-Safedî'nin (ö. 764/1363) yazmış olduğu ve vefeyât²⁸ türü bir eser olan *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*²⁹, Ebu'l Ferec Ali b. Hüseyin el-İsfehânî'nin (ö. 356/976) *Kitâbu'l-Egânî*'si³⁰ de tezimizi hazırlarken yararlandığımız eserlerdendir. Bilhassa *Kitâbu'l-*

²⁰ İzzeddin İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavad-Adil Ahmed Abdulmevcud, Beyrut, ts.

²¹ Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Müessesetü'r-Risale, 1996.

²² İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî-Abdu's-Sind Hasan Yemame, Kahire, 2008.

²³ Ebi'l Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib el-Kelbî, *Neseb Ma'ad ve'l Yemen el-Kebîr*, thk. Naci Hasan, Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 2004.

²⁴ Ebî Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî, *Cemheratü Ensâbi'l-Arab*, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun, Kahire: Dâru'l-Ma'arif, ts.

²⁵ Ebu'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, çev. Musa K. Yılmaz, edt. Adnan Demircan, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020.

²⁶ Ebu'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

²⁷ Şihâbuddîn Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûnu'l-Edeb*, thk. İmad Ali Hamza, Beyrut, ts.

²⁸ Râvîlerin ve tanınmış şahsiyetlerin vefat tarihleriyle ilgili eserlerin ortak adı. Bk. Mehmet Efendioğlu, "Vefeyât", *DİA*, İstanbul 2012, XLII/603-605.

²⁹ Ebu's-Safâ Salâhuddîn es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvut-Mustafa Turkî, Beyrut: Dar İhya et-Tûras el-Arabi, 2000.

³⁰ Ebu'l Ferec Ali b. Hüseyin el-İsfehânî, *Kitâbu'l-Egânî*, thk. İhsan Abbas-İbrahim Seafin-Bekir Abbas, Beyrut 2002.

Egânî'ye değinmek isteriz ki bu eser Hucr b. Adî'nin öldürülmesine yönelik süreci detaylı şekilde anlatması bakımından ehemmiyet arz eder.

Vefeyât türü bir eser olan ve Ebû Abdillâh Şemsüddîn ez-Zehebî (ö. 748/1348) tarafından ilim dünyasına kazandırılan *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîri'l-A'lâm*³¹ tezimizi hazırlarken özellikle de Hucr b. Adî'nin vefat tarihi hususundaki ihtilaflı rivayetlere değinilen süreçte atıflarda bulunduğumuz bir eserdir.

Konumuza yönelik kaynak taraması yaparken bazı eserlerde Hucr b. Adî'ye yönelik yüzeysel bilgiler verilir konunun etraflıca ele alınmadığını gördük. Yine de bu eserlerden gerekli gördüğümüz yerlerde atıflarda bulunmak suretiyle istifade ettiğimizi belirtmeliyiz. Bu eserlere Câhiz'in (ö. 255/869) öğrencisi olan Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe'nin (ö. 276/889) *el-Maârif*³², Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb'in (ö. 245/860) *el-Muhabber*³³ örnek gösterilebilir.

B. Araştırmalar

Mehmet Mahfuz Söylemez³⁴, Ali Dadan³⁵ ve Mustafa Ekinci'nin³⁶ Hucr b. Adî'yle ilgili çalışmaları literatüre katkıları bağlamında değerli çalışmalar olup klasik kaynaklardan istifadeyle kaleme alınmıştır. Mevzubahis bu makaleler daha çok Hucr b. Adî'nin, Muâviye b. Ebû Süfyân devrindeki faaliyetleri üzerine yoğunlaşmış çalışmalardır. Hucr b. Adî'nin, Muâviye b. Ebû Süfyân'ın devlet başkanlığı öncesindeki yaşantısına ve icraatlarına yeterince yer verilmemesi bize göre bir eksikliktir. Fakat biz klasik kaynaklarla birlikte çağdaş çalışmalardan, bazı Arapça ve İngilizce kitaplardan ve bazı Arapça makalelerden de çokca istifade etmek suretiyle konuya daha geniş bir yelpazeden bakmaya çabaladık. Ayrıca Hucr b. Adî'nin Râşid halifeler devrindeki faaliyetlerine söz konusu bu makalelere nazaran daha genişçe ve teferruatlıca yer ayırmaya gayret ettik.

³¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûri, Beyrut, 1989.

³² Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *el-Maârif*, thk. Servet Ukkâş, Kahire: Dârü'l-Maârif, ts.

³³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb, *el-Muhabber*, thk. Ilse Lichtenstadter, Haydarabad, 1942.

³⁴ Mehmet Mahfuz Söylemez, "Hucr b. Adî Hareketi", *İslam Tarihi ve Medeniyeti (Emevîler)*, Ed. Adnan Demircan, II. Baskı, Şubat 2021, Siyer Yayınları, III/79-92.

³⁵ Ali Dadan, "İslam Toplumundaki İlk Sivil Direniş Hareketlerinden Hucr b. Adî Hareketi ve Toplumsal Etkileri", *İSTEM*, S: 5, 2005, 203-221.

³⁶ Mustafa Ekinci, "İmamiyye Mezhebi İdollerinden Hucr b. Adî ve Arkadaşlarının Yaşadığı Toplum İçindeki Sosyal Statüleri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S: 27, 2012, 1-13.

Ansiklopedik bir eser olup alfabetik düzenle yazılmış değerli ve çağdaş bir çalışma olan Hayruddîn ez-Ziriklî'nin (ö. 1396/1976) *el-A'lâm*'i³⁷ Hucr b. Adî hususunda zaman zaman istifade ettiğimiz bir eserdir. Şemseddin Sâmî'nin (ö. 1904) Osmanlı Türkçesi dilinde yazmış olduğu *Kâmûsu'l-A'lâm*³⁸ adlı eserindeki Hucr b. Adî ile ilgili kısım tarafımızca günümüz Türkçe'sine tercüme edilip tez yazarken faydalanılmıştır. İran kökenli bir tarihçi olan Sayed Ammar Nakshawani'nin *Hujr Ibn Adî Al-Kındî A Victim Of Terror*³⁹ adlı eseri de konumuzla doğrudan alakalı olması sebebiyle çokça istifade ettiğimiz çalışmalardandır.

Çalışmamız esnasında oryantalist⁴⁰ tarihçilerin yapmış olduğu çalışmalardan da istifade ettik. Bu eserlerden bazıları şöyledir: Julius Wellhausen'in (ö. 1918) Fikret Işıltan (ö. 1997) tarafından tercümesi yapılmış olunan *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*⁴¹ adlı eseri, Philip Khuri Hitti'nin (ö. 1978) redaksiyonu Şehabettin Yalçın tarafından yapılan *Arap Tarihinin Mimarları*⁴² adlı eseri, Bernard Lewis'in (ö. 2018) tercümesi Hakkı Dursun Yıldız tarafından yapılan *Tarihte Araplar*⁴³ adlı eseri ve Claude Cahen'in (ö. 1991) tercümesi Esat Nermi Erendor tarafından yapılan *Doğuştan Osmanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar İslamiyet*⁴⁴ adlı eseridir.

Türkiye'de akademik hayatını sürdüren İslam tarihi hocalarının da eserlerinden konumuzla ilişkili kısımlar bağlamında istifade ettiğimizi belirtmeliyiz. Adnan Demircan'ın *İslam Tarihi'nin İlk Döneminde Önderler ve İhtilaflar*⁴⁵ adlı eseri, içerisinde Hucr b. Adî olayından kısaca bahsedilmekle birlikte yine de konuyla ilişkili önemli bilgiler sunması açısından değerlidir. Mahmut Kelpetin'in *İslam Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan*⁴⁶ adlı kitabı ve Âdem Apak'ın *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*⁴⁷ isimli çalışmaları da Hucr b. Adî'nin kabilesi olan Kinde kabilesinden bahsettiğimiz tezin giriş bölümünde istifade ettiğimiz eserlere örnek

³⁷ Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, Beyrut 2002.

³⁸ Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, Çağdaş Sözlük ayrıca Bk. <https://www.osmanlicasozlukler.com/osmanlica-sozluk-madde-10048.html> (Son erişim tarihi 20.06.2024).

³⁹ Sayed Ammar Nakshawani, *Hujr Ibn Adî Al-Kındî A Victim Of Terror*, Birmingham: Sayed Ammar Press, 2013.

⁴⁰ Yücel Bulut, "Oryantalizm", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII/428-437.

⁴¹ Julius Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, çev. Fikret Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996.

⁴² Philip Khuri Hitti, *Arap Tarihinin Mimarları*, rdk. Şehabettin Yalçın, İstanbul: 1995.

⁴³ Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 2019.

⁴⁴ Claude Cahen, *Doğuştan Osmanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar İslamiyet*, çev. Esat Nermi Erendor, Ankara 2000.

⁴⁵ Adnan Demircan, *İslam Tarihi'nin İlk Döneminde Önderler ve İhtilaflar*, İstanbul 2019.

⁴⁶ Mahmut Kelpetin, *İslam Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan*, İstanbul: Kuramer Yayınları, 2020.

⁴⁷ Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2022.

gösterilebilir. Ayrıca çalışmada *Diyanet İslam Ansiklopedisi*'nin ve *MEB İslam Ansiklopedisi*'nin de ilgili maddelerinden de istifade edilmiştir.



BİRİNCİ BÖLÜM

HUCR B. ADÎ'NİN HAYATI

1.1. Hucr b. Adî'nin Kabilesi Kinde

Güney Arabistan'da ortaya çıkarılan kitabelerde her ne kadar “Kiddet” olarak geçse de kaynaklarda genel olarak “Kinde”, “Kindetü'l-Müluk” veya “Müluku Kinde” olarak geçen Kinde ismi asıl olarak Sevr b. 'Ufeyr b. Adi'den gelmektedir.⁴⁸ Sevr b. 'Ufeyr'in Kinde olduğu hususunda kuvvetli rivayetler bulunmaktadır.⁴⁹ Sevr b. 'Ufeyr'e “Kinde” lakabının verilış sebebi ise babasının iyiliklerine karşı nankörlük edişı münasebetiyledir.⁵⁰

Sevr b. Ufeyr'in nesebi řu şekildedir: “Sevr b. Ufeyr b. Adi b. el-Haris b. Mürre b. Üded b. Zeyd b. Yeşcüb b. Arib b. Zeyd b. Kehlan b. Sebe”⁵¹ Kinde b. Ufeyr'in çocukları Muaviye b. Kinde ve Eşras'tır. Söz konusu bu iki çocuğun annesi ve Kinde b. Ufeyr'in eşı Ramle bint. Esed b. Rebia b. Nizar'dır.⁵²

Kinde kabilesinin meşhur alt kolları kaynaklarda “bütûn-u Kinde” olarak geçmektedir ve řu şekilde sıralanabilir: 'Amr b. Muaviye, Sekasik, Tucib, Vehb, Ra'ış, Bedda ve Velia.⁵³ Bu kabilelere dair başka eserlerde es-Sekun⁵⁴ ve Sedif⁵⁵ de ilave olarak zikredilmektedir.

Kinde kabilesine inanşsal açıdan bakılacak olursa, Cahiliye devrinde Hadramut'ta⁵⁶ bulunan el-Celsed putuna tapıyorlardı. Bu put iri bir adama

⁴⁸ Mustafa Sabri Küçükaşcı, “Kinde (Benî Kinde)”, DİA, Ankara 2002, XXVI/37; Kelpetin, *İslam Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan*, s. 185.

⁴⁹ İbn Sâib el-Kelbî, *Neseb*, s. 136; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 425; Ebî Sa'd Abdulkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdullah Ömer el-Baroudi, Beyrut: Darü'l-Cinân, I. baskı, 562/1408, V/104; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâili'l-Arab*, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, VIII. baskı, 1418/1997, III/998.

⁵⁰ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe*, I/250; Şihâbüddîn (Ebü'l-Abbâs) Ahmed b. Yahya b. Fazlillâh el-Kureşî el-Adevî el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, nşr. el-Mecmu' es-Sekafî, I. baskı, 1423/2002, IV/263; Kehhâle, *Mu'cem*, III/998; İsmail Tanrıverdi, “Kinde Kabilesi ve İslâm'a Girişı (Hz. Ebû Bekr Dönemi Sonuna Kadar)”, *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 4, Aralık 2018, s. 40.

⁵¹ İbn Sâib el-Kelbî, *Neseb*, s. 136; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 485; es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, V/104; F. Krenkow, “Kinde”, İA, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977, VI/811; Kehhâle, *Mu'cem*, III/998; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî Târihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Bağdat Üniversitesi, II. baskı, 1413/1993, III/315.

⁵² İbn Sâib el-Kelbî, *Neseb*, s. 136; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 425.

⁵³ İbn Hazm, *Cemhere*, s. 425; Küçükaşcı, “Kinde (Benî Kinde)”, s. 37; Kelpetin, *İslam Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan*, s. 186.

⁵⁴ Kehhâle, *Mu'cem*, III/998.

⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için Bk. Ömer Aras, *Kinde Kabilesi (İslamiyet Öncesinden Hz. Peygamber'in Vefatına Kadar)*, Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2019, s. 27-28.

⁵⁶ Arabistan yarımadasında Yemen'in güney ve güneydoğusunda bulunan coğrafi bölge. Şehrin isminin Hadramut b. Himyer'den geldiği söylenmektedir. Şehrin kuzeyinde Suudi Arabistan'la aralarında sınır

benzemektedir ve beyaz bir kayadır. Başı ise siyah renktedir. Dikkat edilirse insan suretini andırmaktadır. Bu putun sahipleri Kinde'nin Sekun koluna mensup olan Şekametoğulları'dır. Bu putun yer aldığı koruluk alana bir hayvan girerse artık o hayvan sahibinin olmaktan çıkar ve putun mülkiyetine girerdi.⁵⁷ Kinde kabilesinden Züreyh ve Vail b. Hucr'un putlarına taptıkları bilgisi de bulunmaktadır. Kindeliler içerisinde Putperestlik dışında Hristiyanlığı, Yahudiliği ve Mazdek dinini⁵⁸ benimseyenler de bulunmaktadır.⁵⁹

Kinde kabilesine en parlak dönemini yaşatmış bulunan ve el-Harrab⁶⁰ lakabıyla bilinen el-Hâris b. Amr'ın (500-528) Mazdek inancını benimseyişi ilerleyen bölümlerde daha detaylı şekilde ele alınacaktır fakat el-Hâris b. 'Amr, İran kırsası olan I. Kubad'ın (488-531) desteğini almak amacıyla Mazdek dinini benimsediği aktarılmaktadır.⁶¹ Kanaatimize göre el-Hâris b. 'Amr'ın Mazdek dinini seçmesiyle bir kısım Kindeliler arasında Mazdek dini yayılmış olabilir.

Bahreyn ve Yemâme dolaylarındaki el-Müşakkar denilen yerde yaşayan Kindeliler, Hadramut tarafına göç ettiler. Bu esnada nüfuslarının 30.000 olduğundan söz edilir. Burada Kinde şehrine yerleştiler. Daha sonra da Mehre'ye⁶² giderek bu bölgeyi yurt tuttular. Bu dolaylara hâkim Himyerîler'le (M.Ö. 115-M.S. 525) bir asır kadar barış içinde yaşadılar.⁶³ Yemen-Şam ticaret yolu üzerinde yer alan Beni Kinde devletinin ilk başşehri ise Karyetü'l-Fav çevreleri gösterilir.⁶⁴ Kinde devletinin ilk kralı Hucr b. 'Amr'dır (450-475) ve lakabı ise Âkilü'l-Mürâr'dır.⁶⁵ Âkilü'l-Mürâr ise acı ot yiyen

olan Rub'ul-hali çölü bulunur. Güneyinde ise Aden körfezi yer alır. Bk. Hüseyin Algül, "Hadramut", *DİA*, İstanbul 1997, XV/65-68.

⁵⁷ Adnan Demircan, *Kuran'ın Geliş Ortamında İnanç ve İbadetler*, İstanbul: Kuramer Yayınları, 2020, I. baskı, s. 140-141; Mehmet Mahfuz Söylemez, *Cahiliye Araplarının Uluhiyet Anlayışı*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015, s. 42.

⁵⁸ Kenan Has, "Mezdekiyye", *DİA*, Ankara 2004, XXIX/523-524. Neşet Çağatay bu dini kadın ve mal ortaklığına ve de et yememeye dayalı bir mezhep olarak tanımlıyor. Bk. Neşet Çağatay, *Başlangıçtan Abbasilere Kadar İslam Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993, s. 63.

⁵⁹ Mehmet Ali Kapar, *Heyetler Hz. Peygamber Dönemi Diplomasi*, İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017, 210-211.

⁶⁰ Kelpetin, *İslam Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan*, s. 188.

⁶¹ M. Şemsettin Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, sad: M. Mahfuz Söylemez, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006, s. 225; Neşet Çağatay, *Başlangıçtan Abbasilere Kadar İslam Tarihi*, s. 63; Tanrıverdi, "Kinde Kabilesi ve İslâm'a Girişi (Hz. Ebû Bekr Dönemi Sonuna Kadar)", s. 42; Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 66.

⁶² Mehre, Hadramut'un güneydoğusunda yer alır. Bk. Algül, "Hadramut", s. 65; İstahrî (ö. 4. asrın ilk yarısı) Mehre'yi Yemen hududundan saymıştır. Bu husus hakkında Bk. Mustafa Fayda, *İslamiyet'in Güney Arabistan'a Yayılışı*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1982, s. 7.

⁶³ Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s. 222-223; Çağatay, *Başlangıçtan Abbasiler'e Kadar İslam Tarihi*, s. 62; Mehmet Zeki Canan, *İslam Tarihi I*, İstanbul: Yelken Matbaası, 1977, s. 53.

⁶⁴ Küçükaşcı, "Kinde (Benî Kinde)", s. 37; Tanrıverdi, "Kinde Kabilesi ve İslâm'a Girişi (Hz. Ebû Bekr Dönemi Sonuna Kadar)", s. 40.

⁶⁵ Krenkow, "Kinde", s. 811; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, III/321; Küçükaşcı, "Kinde (Benî Kinde)", s. 37.

anlamına gelmektedir.⁶⁶ Bir yolculuk esnasında yanında erzakı kalmayan ve ölme tehlikesi geçiren Hucr b. Amr bu mürârı yiyerek hayatta kaldı.⁶⁷ Hucr b. ‘Amr’ın nesebi ise şu şekildedir: Hucr b. ‘Amr b. Muâviye b. el-Hâris el-Asgar b. Muâviye b. el-Hâris el-Ekber b. Muâviye b. Kinde.⁶⁸

Hucr b. ‘Amr’ın Kinde devletini kurmasında Himyerî kralı Hassan b. Esad’ın⁶⁹ (420-425) katkıları etkili oldu. Hassan b. Esad ile Hucr b. ‘Amr arasında akrabalık bulunma ihtimalinin olduğu kanaatindeyiz.⁷⁰ Kinde devletinin kuruluş yılı ihtilaflı olup bazı eserlere göre milâdî beşinci asrın ilk yarısında kurulmuştur.⁷¹ Bazı araştırmacılara göre beşinci milâdî asrın ortalarında⁷² bazılarına göre ise aynı asrın ikinci yarısında kurulmuştur.⁷³

Hucr b. ‘Amr’ın ölümü sonrası el-Maksur lakabıyla bilinen fakat Seyyidü Kinde ünvanını kullanan ‘Amr b. Hucr (475-500) Kinde kralı oldu ve ülkeyi kardeşi Muâviye el-Cevn ile birlikte yönetti. Konfederasyon şeklindeki bu yönetim modelinde Muâviye el-Cevn ‘Amr b. Hucr’a bağlı olmak suretiyle Yemâme bölgesinin emirliğini üstlendi. Necid bölgesini ise ‘Amr b. Hucr bizzat kendisi yönetti.⁷⁴

İki kardeşin ülkeyi bu şekilde ikili yönetmesi kanaatimize göre Türk devletleri yönetimi geleneğinde ve tarihinde yer alan ikili teşkilat yapısına doğrudan benzemese de biraz benzemektedir. Nitekim Türklerde devlet sağ-sol, doğu-batı, kuzey-güney, ak

⁶⁶ Neşet Çağatay, *100 Soruda İslam Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1972, s. 46.

⁶⁷ Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s. 224; Tanrıverdi, ‘Kinde Kabilesi ve İslam’a Girişi (Hz. Ebû Bekr Dönemi Sonuna Kadar)’, s. 40.

⁶⁸ Krenkow, ‘Kinde’, s. 811.

⁶⁹ MEB *İslam Ansiklopedisi* müellifi F. Krenkow ‘Kinde’ maddesinde Hassan b. Tubba olarak bahsetmektedir fakat bunu Neşet Çağatay eleştirmiştir. Neşet Çağatay’a göre doğrusu Tubba onun lakabıdır. Asıl adı Hassan b. Tiban Es’ad Ebû Kerib’dır. Bk. Çağatay, *Başlangıçtan Abbasiler’e Kadar İslam Tarihi*, s. 62; Cevâd Ali’de de Hassan b. Esad olarak geçmektedir Bk. Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, III/322.

⁷⁰ Krenkow üvey kardeş olduklarını söylemektedir. Bk. Krenkow, ‘Kinde’, s. 811; Hucr b. Amr’ın Hassan b. Esad’la babası tarafından akraba olduğuna dair görüş de bulunmaktadır. Bk. Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s. 223; Neşet Çağatay’a göre Hucr b. Amr’ın annesi tarafından akrabasıdır. Bk. Çağatay, *Başlangıçtan Abbasiler’e Kadar İslam Tarihi*, s. 62. Bize göre ise akraba olma ihtimallari bulunmaları muhtemel olup ne yönden akraba olduklarını tespit etmek oldukça güç.

⁷¹ Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s. 223; Çağatay, *Başlangıçtan Abbasiler’e Kadar İslam Tarihi*, s. 62; Canan, *İslam Tarihi I*; s. 53-54.

⁷² A. Aziz Duri, *İlk Dönem İslam Tarihi*, çev. Hayrettin Yücesoy, İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991, s. 72; Tanrıverdi, ‘Kinde Kabilesi ve İslam’a Girişi (Hz. Ebû Bekr Dönemi Sonuna Kadar)’, s. 41.

⁷³ Kelpetin, *İslam Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan*, s. 187. Apak ve DİA’ya göre ise Kinde devleti m. 480 yılında kuruldu. Bk. Küçükaşcı, ‘Kinde (Benî Kinde)’, s. 37; Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 65. Ayrıca Bk. Ed. Kenan Seyithanoğlu, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul: Çağ Yayınları, 1992, I/113; Yasemin Barlak, ‘Dört Halife Dönemi Siyasi Hadiselerinde Es’as b. Kays’ın Rolü’, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016, S: 7, s. 104.

⁷⁴ Kelpetin, *İslam Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan*, s. 188.

“sarı”-kara (Kara Bulgar, Sarı Türgiş, Ak Hun, Kara Türgiş gibi), iç-dış şeklinde ikili yönetilmişti.⁷⁵

‘Amr b. Hucr devrinde emirlik duraklama dönemine girmiştir. ‘Amr babasının bıraktığı topraklarla yetinmiş ve devleti büyütme çabasında olmamıştır.⁷⁶ Zaten bu yüzden de kendisine el-Maksur lakabı takılmıştır.⁷⁷ ‘Amr b. Hucr’dan sonra devlet yönetimine oğlu el-Hâris b. ‘Amr geldi. el-Hâris b. ‘Amr’ın İran kisrası I. Kubâd’a yaklaşmak münasebetiyle Mazdek dinini benimsediğini zikretmiştik. I. Kubâd’ın ölümü sonrası Enûşîrvân’ın (531-579) ilk icraatlarından biri, toplumda babası Kubâd devrinde yaygınlaşan Mazdek dininin etkilerini silmek oldu.⁷⁸ Mazdek dininin amansız bir düşmanı olan Enûşîrvân, Hîre tahtına babasının getirttiği el-Hâris b. Amr’ı da bu görevden uzaklaştırdı ve III. Münzir’i tahta getirdi. el-Hâris b. Amr’ın ölümünün Kelb kabilesinden bir kişinin elinden⁷⁹ ya da III. Münzir’in adamları tarafından gerçekleştirilmiş olması muhtemeldir.⁸⁰

el-Hâris b. ‘Amr’ın ölümü sonrası devlet çöküş sürecine girdi. Devletin bu kadar çabuk çöküş sürecine girmesinde Himyerîler devletinin miladi 525’te Habeşliler tarafından istila edilişi gösterilebilir.⁸¹ Ayrıca bize göre I. Kubâd’ın ölümüyle oğlu Enûşîrvân’ın da kısra olması önemli bir etkidir. el-Hâris b. ‘Amr ölmeden evvel devleti dört oğlu arasında paylaştırdı. Oğlu Hucr’u Esed, Gatafan ve Kinâne; Şurahbîl’i Bekir b. Vâil; Ma’dikerib’i Kays-ı Aylan ve diğer oğlu Seleme’yi de Tağlib kabilelerine melik tayin etti. Böylece yönetim fiilen dörde bölündü.⁸² III. Münzir’in çeşitli manevraları neticesinde kardeşler birbirlerine düştüler. Özellikle de Seleme ve Şurahbîl’in birbirleriyle savaşması en çok III. Münzir’e yaramış olmalıdır.⁸³

Ünlü Cahiliye şairi İmruülkays b. Hucr’un (ö. Miladi 540 dolayları) babası olan Hucr b. el-Hâris’in sonunu getiren durum ise merhametinden kaynaklanmıştı. Uzun yıllardır ödedikleri muayyen vergiden vazgeçen Beni Esed kabilesini Hucr b. el-Hâris,

⁷⁵ İkili teşkilat hakkında Bk. Abdulkadir Donuk, *Eski Türklerde Devlet ve Teşkilatı*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Genel Türk Tarihi, 1978, s. 171.

⁷⁶ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 65.

⁷⁷ Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s. 224.

⁷⁸ Ahmed Tefazzüli, “Enûşîrvân”, *DİA*, İstanbul 1995, XI/255.

⁷⁹ Çağatay, *Başlangıçtan Abbasiler’e Kadar İslam Tarihi*, s. 64; Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 66-67.

⁸⁰ Kelpetin, *İslam Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan*, s. 190.

⁸¹ Halil Ortakçı, “Himyerîler”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, S. 2, 2017, s. 92; Canan, *İslam Tarihi I*, s. 54.

⁸² Küçükaşcı, “Kinde (Benî Kinde)”, s. 37.

⁸³ III. Münzir’in yaptığı stratejiler hakkında ayrıntılı bilgi için Bk. Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s. 226.

Beni Rebîa ve kardeşi Seleme'nin taraftarlarından müteşekkil ordusuyla mağlup etmeyi başardı.⁸⁴

Hucr b. el-Hâris, Esed kabilesinin ileri gelenlerini hapsedirdi. Fakat bu sırada Hucl b. el-Hâris esirler arasında dolaşırken esirler arasında yer alan şair Ebû Ziyâd Abîd b. Ebras el-Esedî (ö. 555[?]) çok etkileyici bir dille ve Hucl b. el-Hâris'in öfkcsini dindirecek şekilde acıklı şiirlerle ondan af diledi ve Hucl b. el-Hâris, Beni Esedliler'i affetti. Fakat olayın üzerinden çok geçmeden Beni Esedliler Hucl b. el-Hâris'e karşı ayaklanarak onu öldürdüler.⁸⁵

Asıl adı Hunduc, Adi veya Müleyke olan ve Necid doğumlu Ebû Vehb (Ebu'l-Hâris/Ebû Zeyd) Hunduc b. Hucl b. el-Hâris Âkilü'l-Mürâr'ın lakabı İmruülkays'tır. Anlamı ise şiddet adamı, Tanrı Kays'ın kulu, Kaysoğulları kabilesinden bir kişi demektir. İmruülkays b. Hucl babası Hucl b. el-Hâris'in ölümü üzerine hiddetlenerek babasının intikamını almaya yemin etti.⁸⁶

Dayısı Mühelhil b. Rebîa'dan (ö. 525 civarı) aldığı derslerle şiirde çok ileri seviyelere ulaşmayı başaran İmruülkays b. Hucl, Esed kabilesinin kadınlarını aşk şiirleriyle rahatsız etmesi sebebiyle babası tarafından kabilesinden kovulmuş birisidir.⁸⁷ İmruülkays b. Hucl ava gittiği bir gün arkadaşlarıyla satranç oynarken babasının öldüğü haberini almış, metanetini bozmaksızın oyununa devam etmiş ancak oyun bitince ağlamaya başlamıştır. Babasının intikamını alıncaya kadar et yememeye, işret etmemeye, koku sürünmemeye ve eşine yaklaşmamaya da yemin etmiştir.⁸⁸

Beni Bekr ve Beni Tağlib kabilelerinin verdiği destekle Beni Esed'i mağlup eden İmruülkays, daha da ileriye gidip onların kökünü kazımak istediye de onun daha fazla ileri gitmesini istemeyen Beni Tağlib ve Beni Bekrliler desteklerini geri çektiler.⁸⁹ İntikamı için birçok yol ve girişimde bulunan İmruülkays b. Hucl netice itibariyle Bizans İmparatorluğu'na (330-1453) giderek imparator Justinianos (527-565) ile görüşti. Fakat İmruülkays b. Hucl gidince Beni Esedliler'in gönderdiği et-Tammah adlı kişi İmruülkays b. Hucl'u imparatora şikâyet etti. İmparator ise İmruülkays b. Hucl'un

⁸⁴ Çağatay, *Başlangıçtan Abbasiler'e Kadar İslam Tarihi*, s. 64; Canan, *İslam Tarihi I*, s. 54.

⁸⁵ Azmi Yüksel, "Abîd b. Ebras", *DİA*, İstanbul 1988, I/308-309.

⁸⁶ Ahmet Savran, "İmruülkays b. Hucl", *DİA*, İstanbul 2000, XXII/237.

⁸⁷ Ahmet Savran, "İmruülkays b. Hucl", s. 237.

⁸⁸ Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s. 228.

⁸⁹ Çağatay, *100 Soruda İslam Tarihi*, s. 48; Ahmet Savran, "İmruülkays b. Hucl", s. 237.

öldürülmesine karar kıldı. Dönüş yolundayken İmruülkays b. Hucr, Ankara yakınlarında imparatorun gönderdiği zehirli altın işlemeli bir elbiseyi giymesi üzerine öldü.⁹⁰

1.1.1. Kinde Kabilesi'nin Müslüman Oluşu

Arabistan yarımadasında ticari hayatın canlılığı, özellikle de panayırlar⁹¹ ve Kabe'nin kutsiyeti pek çok kabilenin Mekke'ye gelmesine vesile oluyordu. Mekke'ye farklı şehirlerden gelen kabileler, Hz. Peygamber'in İslamiyet'i tebliğ etmesi açısından önemli bir fırsattı. Kinde kabilesinin de İslam'dan bîhaber olduklarını düşünmek yanlış olurdu. Nitekim Hz. Peygamber Mekke'deyken Kindeliler'i İslam'a davet etmiş fakat o esnada Kindeliler'in başlarında bulunan Muleyh bu daveti reddetmiştir.⁹²

Hz. Peygamber'in Kindeliler'i Ukaz panayırında İslam'a davet etmiş olabileceğini söyleyebiliriz. Kindeliler'in bir kısmı memleketlerine döndükten sonra orada bulunan Yahudiler'den öğrendikleri bilgilerin etkisiyle yaptıklarına pişman olarak ertesi yıl daveti kabul etmeye karar vermişlerse de kabile ileri gelenlerinin engellemeleri yüzünden Müslümanlara yaklaşmamışlardır.⁹³

Hicrî 9. yılın Recep ayında (Ekim 630) Hâlid b. Velîd'in (ö. 21/642) komutasında dört yüzü aşkın İslam ordusu, Dûmetü'l-Cendel'de⁹⁴ bulunan ve Kinde kabilesinin Sekun koluna mensup ve de Hristiyan olan Ükeydir b. Abdülmelik'in (ö. 12/633) üzerine Hz. Peygamber'in emriyle sefere çıktı. Hâlid b. Velîd buradaki kaleyi ele geçirdi. Ükeydir ve kardeşini Medine'ye götürdü. Hz. Peygamber onları cizye ödemeleri veya Müslüman olmaları karşılığında memleketlerine gitmelerine izin verdi.⁹⁵

Hz. Peygamber'in güç kazanması ve kendisini iyiden iyiye ispat etmesi üzerine Arap kabileleri Medine'ye heyetler göndererek İslam'a girmeye başladı. Hicrî 9. yıl Senetü'l-Vüfûd yani Heyetler yılı olarak bilinir. Özellikle de Yemen bölgesinden gelen heyetlerin çokluğu sebebiyle ve Nasr Suresi'nde geçen “Nas” kelimesiyle

⁹⁰ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, s. 69; Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s. 231.

⁹¹ Cengiz Kallek, “Pazar”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV/194-203.

⁹² Fayda, *İslamiyet'in Güney Arabistan'a Yayılışı*, s. 119.

⁹³ Küçükaşcı, “Kinde (Benî Kinde)”, s. 37; Kapar, *Heyetler Hz. Peygamber Dönemi Diplomasi*, s. 211.

⁹⁴ Kuzey Arabistan'da Hicaz-Suriye kervan yolu üzerinde bulunan eski bir ticaret merkezi. Bk. Ahmet Güner, “Dûmetülcendel”, *DİA*, İstanbul 1994, X/1-2.

⁹⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Vâkîdî el-Eslemî el-Medenî, *Kitâbu'l-Megâzî*, thk. Marusden Jones, *Alemü'l-Kütüb*, III/1025; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V/17; Küçükaşcı, “Kinde (Benî Kinde)”, s. 37.

Yemenliler'in kastedilmesi üzerine Hz. Peygamber bu durumdan memnuniyetini ifade ederek: “İman Yemenlidir, hikmet de Yemenlidir” demiştir.⁹⁶

Kinde kabilesinin Müslüman oluşu ise Hicrî 10. yıla (m. 632) denk gelmektedir. Tam adı el-Eş'as b. Kays b. Ma'dikerib b. Muâviye b. Cebele b. Adî b. Rebîa b. el-Hâris b. Muâviye b. Sevr el-Kindî olan el-Eş'as b. Kays (ö. 40/661)⁹⁷ aynı zamanda mirba' sahibidir.⁹⁸ Onun öncülüğünde Kindeliler Hz. Peygamber'in huzuruna geldi. Kinde heyetinin sayısı hususunda muhtelif rivayetler bulunmaktadır. İbn İshak'ın (ö. 151/768) İbn Şihâb ez-Zührî'ye (ö. 124/742) dayandırdığı bir rivayete göre Kindeliler'in sayısı seksendir. Ayrıca başka kaynaklar da bu sayıya işaret etmektedir.⁹⁹ Buna karşılık bu sayıyı yetmiş¹⁰⁰ ve altmış¹⁰¹ olarak verenler olduğu gibi altmış ile seksen sayısını birlikte zikredenler de vardır.¹⁰²

Kinde heyeti içerisinde şair İmruülkays b. Âbis (ö. 25/645) ve Hadramut kabilesinden bazı emirler de bulunmaktadır.¹⁰³ Kinde heyetinin Hz. Peygamber'in huzuruna geldiklerindeki saçlarının boyalı ve iki yana taranmış, gözlerine sürme çekilmiş bir halde olup üzerlerinde ipek sırma ile süslenmiş Yemen işi cübbeler bulunmaktaydı. Hz. Peygamber'in bu heyettekilere üzerlerindeki ipekleri sorması üzerine elbiselerindeki ipekleri çıkardılar.¹⁰⁴ Hz. Peygamber'in Kinde heyetiyle görüşmeleri esnasında Kindeliler belki Hz. Peygamber'i bir kral gibi tahayyül etmiş olacaklar ki senin menzilin neresi diye sordular. Hz. Peygamber ise kendisinin bir hükümdar olmadığını ve Muhammed b. Abdullah olduğunu belirtti. Kindelilerin

⁹⁶ Mustafa Fayda, “Senetü'l-Vüfûd”, *DİA*, İstanbul 2009, XXVI/520-521.

⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, I/249; Asri Çubukçu, “Eş'as b. Kays”, *DİA*, İstanbul 1995, II/455-456.

⁹⁸ Ganimetin dörtte birini alma yetkisini elinde bulunduran kişi Bk. Mustafa Asım Köksal, *Hz. Muhammed ve İslamiyet*, İstanbul: Şamil Yayınevi, X/137; Kapar, *Heyetler Hz. Peygamber Dönemi Diploması*, s. 211.

⁹⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, IV/228; Ebi'l Feth Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Seyyidünnâs el-Ya'merî, *Uyûnü'l-Eser fî Fünûnu'l-Megâzî ve's-Semâil ve's-Siyer*, thk. Muhammed el-Iyd el-Hadrawî-Muhyiddin Mitu, Beyrut; Daru'l-İbn Kesîr, ts. II/323; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V/72; Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *İlahi Rahmet Hazreti Muhammed (el-Mevahibü'l-Ledünniye)*, çev. Şair Abdülbaki, sad. İ. Turgut Ulusoy, c. I, İstanbul: Hisar Yayınevi, 1984, s. 272. Mahmud Esad, *İslam Tarihi*, çev. Ahmed Lütfi Kazancı-Osman Kazancı, İstanbul: Marifet Yayınları, 1983, s. 850.

¹⁰⁰ İbn Sa'd, *Tabakat*, VI/231; Tanrıverdi, “Kinde Kabilesi ve İslâm'a Girişi (Hz. Ebû Bekr Dönemi Sonuna Kadar)”, s. 45.

¹⁰¹ Taberî, *Târihu't-Taberî*, III/138; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, I/251; Takiyyüddin Emir b. Ali b. Abdulkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, *İmtâ'u'l-Esmâ' Bimâ li'n-Nebîyyi mine'l-Ahvâl ve'l-Emvâl*, thk. Muhammed Abdulhamid en-Nemisi, Beyrut : Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I. baskı, 1420/1999, II/99.

¹⁰² Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. el-Hasen el-Hadramî et-Tunisi (İbn Haldun), *el-İber*, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-Lubnaniyye- Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1420/1999, IV/834; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdalbâkî b. Yûsuf b. Ahmed b. Şehâbeddîn b. Muhammed ez-Zürkânî el-Malikî, *Şerh-u ez-Zürkânî Ale'l-Mevâhib ed-Diniyye bi'l-Minh el-Muhammediyye*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I. baskı, 1417/1996, s. 160.

¹⁰³ Küçükbaşcı, “Kinde (Benî Kinde)”, s. 37.

¹⁰⁴ Fayda, *İslamiyet'in Güney Arabistan'a Yayılışı*, s. 120; Kapar, *Heyetler*, s. 212.

kendisine ismiyle hitap edemeyeceklerini söylemeleri üzerine Hz. Peygamber kendisine Ebû'l-Kasım diyebileceklerini belirtmiştir.¹⁰⁵

Hz. Peygamber'in Kinde heyetiyle görüşmeleri esnasında ilginç bir olay yaşandı. Hz. Peygamber'in peygamber olup olmadığını test etmek isteyen Kindeliler bir tereyağının içine çekirgenin gözünü gizleyerek bunun ne olduğunu sordular. Fakat Hz. Peygamber: “Subhanallah! Bu ancak kahinlerin işidir. Kâhine ve kahinliğe özenen ateştedir” buyurdu.¹⁰⁶ Hz. Peygamber'in Kinde heyetiyle görüşmeleri esnasında Kur'ân-ı Kerîm'den de söz açılması üzerine orada bulunanlar Hz. Peygamber'den Kur'ân-ı Kerîm'den birkaç bölüm okumasını istediler. Hz. Peygamber ise Sâffât sûresinin ilk beş ayetini okudu.¹⁰⁷ Ayrıca sohbetin ilerleyen kısımlarında Hz. Peygamber Kindeliler'e İsrâ sûresi 86. ayeti¹⁰⁸ okumuştur.¹⁰⁹

Eş'as b. Kays, Kinde heyetinin lideri olarak söz aldı ve dedi ki:

“Ya Rasulallah biz Âkilü'l-Mürâroğullarıyız, sen de Âkilü'l-Mürâr'dansın.” Bu söz üzerine Hz. Peygamber tebessüm etti ve Eş'as'ın neyi kastettiğini anladı. Zira amcası Abbas b. Abdulmuttalib (ö. 32/653) ve amcasının oğlu olan Rebîa b. el-Hâris tüccar olmaları hasebiyle Yemen taraflarına ticarete gittiklerinde biz Âkilü'l-Mürâr'danız diyerek oradakilere karşı kendilerini emniyete almak isterlerdi. Hz. Peygamber Eş'as b. Kays'a dedi ki: “Hayır biz Nadr b. Kinâneoğulları'ndanız. Annemizin soyuna intisâb edip de babamızın soyunu inkâr edemeyiz. Bu cevap üzerine Eş'as b. Kays etrafındakilere dönerek;“-Bundan böyle kim babasının soyu dururken annesinin soyundan olduğunu söylerse ona ceza olarak seksen sopa vururum. ” dedi.¹¹⁰

Kinde heyeti memleketine döneceği esnada Hz. Peygamber onları hediyeler vererek gönderdi. Hz. Peygamber heyettekilerin her birine 10'ar ukiyye gümüş, heyetin

¹⁰⁵ Köksal, *Hz. Muhammed ve İslamiyet*, X/138; Kapar, *Heyetler*, s. 212.

¹⁰⁶ Köksal, *Hz. Muhammed ve İslamiyet*, X/137; İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB Yayınları, VIII. baskı, s. 257.

¹⁰⁷ “Bismillahirrahmanirrahim. 1,2,3,4. Saf bağlayıp duranlara, haykırarak sevk edenlere ve zikri (Allah'ın kelamını) okuyanlara and olsun ki, sizin ilahınız gerçekten bir tek ilahtır.

5. O, göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin Rabbi'dir. Doğuların da (Batıların da) Rabbi'dir.” (*Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'ân-ı Kerîm Meali*)

¹⁰⁸ “Andolsun, dileyseydik biz sana vahyettiğimizi tamamen ortadan kaldırdık; sonra bu konuda bize karşı kendine hiçbir yardımcı bulamazdın.” (*Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'ân-ı Kerîm Meali*)

¹⁰⁹ Köksal, *Hz. Muhammed ve İslamiyet*, X/138; Kapar, *Heyetler*, s. 212-213.

¹¹⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, IV/228; Taberî, *Târihu't-Taberî*, III/138; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, I/251; Muhammed Ebû Zehra, *Son Peygamber Hz. Muhammed*, çev. Mehmet Keskin, İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1993, s. 271-272; Kasım Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, İnsan Yayınları, III. baskı, s. 991. Ayrıca Eş'as b. Kays'ın Hz. Peygamber'le akrabalık sözünün altında yatan etkenlerden biri de Hz. Peygamber'in dedesi Abdulmuttalib'in (ö. 577) annesi ve ninesi Neccaroğullarındandı. Neccaroğulları ise aslen Yemenlidir. Ayrıca Hz. Peygamber'in büyük dedesi Haşim'in ninelerinden biri Huzeyme kabilesindendi. Bk. Tanrıverdi, “*Kinde Kabilesi ve İslâm'a Girişi (Hz. Ebû Bekr Dönemi Sonuna Kadar)*”, s. 47.

reisi olan Eş'as b. Kays'a ise 12 ukiyye gümüş verdi.¹¹¹ Ayrıca Kinde heyeti gitmeden evvel önemli bir gelişme ise Hz. Peygamber, Eş'as b. Kays'ın kız kardeşi Kuteyle ile gıyabında nişanlandı fakat Eş'as b. Kays kız kardeşini Medine'ye getiremeden Hz. Peygamber vefat ettiği için bu evlilik gerçekleşmemiş oldu.¹¹²

1.2. Hucr b. Adî

1.2.1. Nesebi ve Aile Efrâdı

Kinde kabilesine¹¹³ mensup olan Hucr b. Adî'nin nesebi hususunda farklı rivayetler bulunmaktadır. İbn Asâkir'de geçen Hucr b. Adî'nin nesebi şu şekildedir: Hucr b. Adî el-Edber b. Cebele b. Adî b. Rebîa b. Muâviye b. Sevr b. Mürti' b. Sevr'dir.¹¹⁴ Fakat Hucr b. Adî'nin nesebi İbnü'l-Esîr'de biraz daha farklıdır ve şu şekildedir: Hucr b. Adî b. Muâviye b. Cebele b. Adî b. Rebîa b. Muâviye el-Ekramîn b. el-Hâris b. Muâviye b. Sevr b. Mürti' b. Muâviye b. Kinde el-Kindî'dir.¹¹⁵ İki rivayetin önemli farklarından biri İbn Asâkir'deki rivayete göre Hucr b. Adî'nin dedesi Cebele b. Adî iken, İbnü'l-Esîr'deki rivayete göre dedesi Muâviye b. Cebele oluyor. Fakat iki soy silsilesinin ortak noktası ise Kinde'ye uzanıyor olması. Nitekim Kinde'nin adı Sevr b. 'Ufeyr'den gelmektedir.¹¹⁶

İbn Abdülber en-Nemerî'nin, Dârekutnî'den (385/995) aktardığı rivayete göre ise Hucr b. Adî'nin soy silsilesi biraz daha farklıdır ve mevzubahis rivayet şu şekildedir: Hucr b. Adî b. el-Edber b. Cebele b. Adî b. Rebîa b. Muâviye b. el-Hâris b. Muâviye b. Sevr b. Mürti' b. Kinde b. 'Ufeyr'dir.¹¹⁷

Ensâb alimleri Araplar'ı Adnânîler ve Kahtânîler olmak üzere iki ana kola ayırırlar. "Arab-ı Mütearribe" veya "Arab-ı Müsta'ribe" denilen Adnânîlerin ceddi Adnân b. Üded'dir. İslam tarihi kaynakları Adnân'ın Hz. İbrahim'in oğlu Hz.

¹¹¹ Köksal, *Hız. Muhammed ve İslamiyet*, X/140; Kapar, *Heyetler Hız. Peygamber Dönemi Diplomasi*, s. 213.

¹¹² Küçükşacı, "Kinde (Benî Kinde)", s. 37; Tanrıverdi, "Kinde Kabilesi ve İslâm'a Girişi (Hız. Ebû Bekr Dönemi Sonuna Kadar)", s. 49.

¹¹³ Mustafa Sabri Küçükşacı, "Kinde (Benî Kinde)", *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 37-38.

¹¹⁴ İbn Asâkir, *Târîh-u Medineti Dimaşk*, XII/208; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 426; Münîr Cihad Muhammed Sebti, "es-Sahâbi el-Celil Hucr b. Adî el-Kindî", *Mecelletü'l-Üstaz*, S.: 220, 1438/2017, I/320.

¹¹⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, I/697. İbn Hacer'in *el-İsâbe*'sindeki soy silsilesi de İbnü'l-Esîr'deki gibidir. Bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, II/484-485; Safiyyuddîn el-Hillî, "Hucri b. Adî el-Kindî ve Devruhu fî Ahdas Asruhu", *Mecelletü'l-'Ulumu'l-İnsaniyye*, S.: 3, 2010, I/148.

¹¹⁶ Ebû 'Amr Halîfe b. Hayyât, *Kitabu't-Tabakat*, thk. Ekrem Ziya el-Ömerî, Bağdat: Matbaatü'l-Anî, 1387/1967, s. 146; Kehhâle, *Mu'cem*, III/998.

¹¹⁷ İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, II/383-384. Bu soy silsilesine göre el-Edber lakabı Hucr b. Adî'nin dedesine işaret etmektedir, oysa *Diyanet İslam Ansiklopedisi* Hucr b. Adî maddesine göre el-Edber lakabı Hucr b. Adî'nin babasına aittir. Nitekim Hucr b. Adî'ye bu yüzden Hucr b. el-Edber de denilmektedir. Krş. Bozkurt, "Hucri b. Adî", s. 277.

İsmail'den geldiği hususunda hemfikirdir.¹¹⁸ Kahtânîler ise “Arab-ı Ârîbe” veya Yemenliler denilen Kahtân'dır. İslam kaynakları ve Tevrat, Kahtân'ın Hz. Nuh'un oğlu Sâm'ın soyundan geldiği konusunda birleşmektedir.¹¹⁹

Hucr b. Adî'nin nesebi netice itibarıyla Kahtân'a kadar uzanmaktadır.¹²⁰ F. Krenkow'un iddiasına göre Güney Arabistan kabilelerinin nesepleri genel olarak uydurmadır. Krenkow, Kinde kabilesinin soy silsilesini şu şekilde aktarmaktadır: “Sevr b. Ufayr b. Adi b. el-Haris b. Murra b. Udad b. Zeyd b. Arib b. Zeyd b. Kahlan b. Sebe”.¹²¹

Hucr b. Adî'nin künyesi Ebî Abdurrahmân'dır.¹²² Abdurrahmân b. Hucri'nin adında ihtilaf bulunmamasına karşın Hucri b. Adî'nin diğer oğlu bazı kaynaklarda Abdullah¹²³, bazı kaynaklarda ise Ubeydullah¹²⁴ olarak geçmektedir. Hucri b. Adî'nin babasına el-Edber denilmesinin sebebi ise Cahiliye devrinde bir savaştan kaçarken arka tarafından kılıçla yaralanmasındandır.¹²⁵ Hucri b. Adî'ye sevilen birisi olması ve iyilikleri sebebiyle Hucri'l-Hayr da denilmektedir.¹²⁶ Hucri'l-Hayr denilmesinin bir başka gerekçesi ise Hucri b. Yezîd b. Seleme el-Kindî (ö. 50/670[?]) ile aynı kabilede ve aynı ada sahip oldukları için karıştırılmamaları adına Hucri b. Adî'ye Hucri'l-Hayr, Hucri b. Yezîd'e ise yaptığı kötülükler sebebiyle Hucri eş-Şer denilmiştir. Hucri eş-Şer ilk başlarda Hz. Ali saflarındayken daha sonraları Muâviye b. Ebû Süfyân saflarına katılmış olup Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Ermeniye valiliği görevinde de

¹¹⁸ Mustafa Fayda, “Adnân”, *DİA*, İstanbul 1988, I/391.

¹¹⁹ Fayda, “Kahtân”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV/201.

¹²⁰ es-Sâhib Kemâleddîn Ömer b. Ahmed b. Ebî Cerade İbn Adîm, *Bugyetü't-Talâb fî Târîhi'l-Halâb*, thk. Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, I/2105; Küçükaşçı, “Kinde (Beni Kinde)”, s. 37.

¹²¹ Krenkow, “Kinde”, s. 811. Kahlân b. Sebe soy olarak Kahtân' a uzanmaktadır, Bk. Fayda, “Kahtân”, s. 201-202.

¹²² Halîfe b. Hayyât, *Tabakat*, s. 146; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 334; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 426; Safedî, *el-Vâfi*, XI/247; Ebû'l-Muzaffer Şemsüddîn Yusuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Tevarihi'l-A'yân*, thk. Ammar Reyhawî, Beyrut: er-Risale el-A'lemiyye, I. baskı, 1434/2013, s. 221; Ali Muhammed es-Sallabi, *ed-Devletü'l-Emeviyye*, Beyrut: II. Baskı, Daru'l-Ma'rife, 1429/2008, I/212.

¹²³ İbn Hazm, *Cemhere*, s. 426; Safedî, *el-Vâfi*, XI/247; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II/487.

¹²⁴ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 334, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî, *el-İştikak*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Beyrut: Dâru'l Cil, I. baskı, 1411-1991, s. 364; İbn Asâkir, *Târîh-u Medîneti Dimaşk*, XII/210; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/222. Fakat İbn Düreyd eserinde Ubeydullah olarak kaydetse de dipnot kısmında İbn Şebî'tin neseble ilgili kitabında Abdullah isminin geçtiği kaydedilmektedir. Bk. İbn Düreyd, *el-İştikak*, s. 364.

¹²⁵ İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII/337; Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Ebî Hâtîm et-Temîmî el-Büstî, *Kitâbu's-Sikât*, thk. Muhammed Abdumuid Khan, Daru'l-Maârif el-Osmâniyye, I. baskı, 1393/1973, IV/176; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 426; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/49-50; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IV/193.

¹²⁶ İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII/337; Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed İbn Manzûr, *Muhtasar İbn Asâkir*, Daru'l-Fikr, 1404/1984, VI/236; Safedî, *el-Vâfi*, XI/247; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/49.

bulunmuştur.¹²⁷ Ayrıca Hucr eş-Şer'in, Hucru'l-Hayr'ın amcası olduğu da zikredilmektedir.¹²⁸

Hucr b. Adî'nin büyük oğlu Abdurrahman b. Hucr ve diğer oğlu Abdullah (ya da Ubeydullah) Şiflik temayülleri sebebiyle Mus'ab b. Zübeyr b. Avvâm (ö. 72/691) tarafından Kûfe'de öldürülmüştür.¹²⁹ Hucr b. Adî'nin Mürre, Batn ve Şurahbîl adlı üç çocuğu daha bulunmaktadır. Bu çocuklardan Mürre ve Batn'ın annesi Hind bint. Vehb b. Rebîa'dır. Ayrıca Hicrî 92. yılda Mürre ve Batn adına Kûfe'de mescid yapılmıştır.¹³⁰ Hucr b. Adî'nin Mahşi ve Hemmâm adlı iki oğlu daha bulunmakta olup adının kaynaklarda geçmediği bir kızı daha bulunmaktadır.¹³¹

1.2.2. Müslüman Oluşu

İslam tarihinde pek çok önemli şahsiyetin doğum tarihi bilinmediği gibi Hucr b. Adî'nin de doğum tarihi bilinmemektedir. Fakat eldeki bilgilerden yola çıkarak doğumu hakkında çıkarımda bulunmak mümkündür. Hucr b. Adî'nin el-Kûfî nisbesiyle anılması sebebiyle Kûfe doğumlu olduğu çıkarımında bulunabiliriz.¹³² Hucr b. Adî'nin Müslüman olmadan evvelki hayatıyla alakalı elimizde yeterli bilgi olmamakla beraber onun Müslüman olmadan evvel yaklaşık on sekiz yaşlarındayken kan yemeyi kendine adet edindiğine yönelik bir rivayet bulunmaktadır.¹³³ Hicretin 10. yılında (m. 632) Medine'ye Hz. Peygamber'le görüşmeye gelen ve Müslüman olan Kinde heyetinin içinde kardeşi Hâni' b. Adî ile birlikte Hucr b. Adî'nin de bulunduğu bilgisi pek çok kaynakta ve bazı ansiklopedik eserlerde yer almaktadır.¹³⁴

¹²⁷ İbn Düreyd, *el-İştikak*, s. 364; İbn Manzûr, *Muhtasar İbn Asâkir*, VI/236; Safedî, *el-Vâfi*, XI/247; Hüseyin Algül, "Hucr b. Yezîd", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII/278.

¹²⁸ İbn Hazm, *Cemhere*, s. 426; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III/426; Sebtî, "es-Sahâbî el-Celîl Hucr b. Adî el-Kindî", s. 320.

¹²⁹ İbn Sâib el-Kelbî, *Neseb*, s. 143; İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII/239; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 334; Şemseddîn Samî, *Kâmusu'l-A'lâm*, III/331. Halîfe b. Hayyât bu ölümün tarihini Hicrî 67. yıl olarak kaydetmektedir. Bk. Halîfe b. Hayyât, *Tabakat*, s. 146.

¹³⁰ Bu rivayet tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece İbn Sâib el-Kelbî'nin *Neseb Maad ve'l-Yemen el-Kebîr* adlı eserinde geçip başka bir kaynakta ya da araştırma eserde geçmediği için bu rivayete ihtiyatla yaklaşılması gerektiği kanaatindeyiz. Bk. İbn Sâib el-Kelbî, *Neseb*, s. 143.

¹³¹ Bu rivayet pek çok önemli kaynakta bulunmadığı için bu rivayete de ihtiyatla yaklaşmanın doğru olduğu kanaatindeyiz. Bk. el-Hillî, "Hucr b. Adî el-Kindî ve Devruhu fî Ahdas Asruhu", s. 150.

¹³² Sebtî, "es-Sahâbî el-Celîl Hucr b. Adî el-Kindî", s. 320.

¹³³ el-Hillî, "Hucr b. Adî el-Kindî ve Devruhu fî Ahdas Asruhu", s. 148.

¹³⁴ İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII/337; İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 292; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 334; İbn Asâkir, *Târih-u Medinetü Dimaşk*, XII/212; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, I/697; Safedî, *el-Vâfi*, XI/247; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/50; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III/463; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II/484; Ziriklî, *el-A'lâm*, II/169; Amr Osman, "Maktel Hucr b. Adî ve'l-Kıraatü'l-İdeolojiye li't-Tarih", *Oustur*, S. 8, Temmuz 2018, s. 33.

Hucr b. Adî hakkında yazılmış bir makalede, Huçr b. Adî'nin Müslüman olduğunda yani hicretin 10. yılında (m. 632) 28 yaşında olduğuna dair bir bilgi bulunmaktadır.¹³⁵ Bu bilgiden yola çıkmak suretiyle Huçr b. Adî'nin miladi 604 yılında doğmuş olabileceği söylenebilir. Fakat biz bu bilgiye hiçbir klasik kaynaktan, ansiklopedi maddelerinde ya da araştırma eserlerde rastlayamadık. Mevzubahis makalenin dipnot-kaynakça kısmında da bu rivayetin alındığı kaynak zikredilmediğinden bu bilgiye ihtiyatla yaklaşmanın doğru olacağı kanaatindeyiz.

Hucr b. Adî'nin sahâbî mi yoksa tâbiînden mi olduğu konusunda da ihtilaf söz konusudur. Biz öncelikle Huçr b. Adî'nin tâbiînden olduğuna dair görüşlerden bahsetmek istiyoruz. Nitekim el-Fazl b. Şâzân en-Nîsâbü'rî'ye (ö.260/874) göre Huçr b. Adî tâbiînin büyüklerindendir.¹³⁶ Ayrıca İbn Hacer el-Askalânî'nin *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe* adlı eserinde aktardığı bilgiye göre, Buhârî (ö. 256/870), İbn Ebî Hâtim (ö.327/938), Halîfe b. Hayyât (ö. 240/854-55), İbn Hibbân (ö. 354/965) ve İbn Sa'd, Huçr b. Adî'yi tâbiînden kabul etmektedirler.¹³⁷

Hucr b. Adî'nin sahâbî olduğuna dair görüşlere bakmak gerekirse Sıbt İbnü'l Cevzî'nin *Mir'âtü'z-Zamân* adlı eserinde naklettiği bilgiye göre Vâkıdî (ö. 207/823) Huçr b. Adî'yi sahâbî kabul etmektedir.¹³⁸ İbn Hazm el-Endelüsî'nin *Cemheratü Ensâbi'l-Arab* adlı eserinde Huçr b. Adî sahâbî olarak zikredilmektedir.¹³⁹ İbn Hibbân'ın *Kitabu's-Sikât* adlı eserinde Huçr b. Adî'den sahâbî olarak bahsederken,¹⁴⁰ Kemâleddîn İbn Adîm (ö. 660/1262) de *Bugyetü't-Talâb fî Târîhi'l-Halâb* adlı eserinde Huçr b. Adî'nin faziletli sahâbîlerden olduğunu zikretmiştir.¹⁴¹ İbn Abdülber ise *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb* adlı eserinde Huçr b. Adî'yi yaşı itibariyle küçük fakat fazileti itibariyle büyük bir sahâbî olarak zikretmektedir.¹⁴² İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eserinde İbn Sa'd'ın *Tabakat*'ının dördüncü cildinde yer alan bir bilgiye göre Huçr b. Adî'nin sahâbî olduğuna yönelik bir rivayet de bulunmaktadır.¹⁴³

¹³⁵ el-Hillî, "Huçr b. Adî el-Kindî ve Devruhu fî Ahdas Asruhu", s. 148.

¹³⁶ Sebti, "es-Sahâbî el-Celîl Huçr b. Adî el-Kindî", s. 321.

¹³⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe*, II/485.

¹³⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/222.

¹³⁹ İbn Hazm, *Cemhere*, s. 426.

¹⁴⁰ İbn Hibbân, *Kitabu's-Sikât*, IV/176.

¹⁴¹ İbn Adîm, *Bugyetü't-Talâb*, I/2110.

¹⁴² İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, II/384. Başka kaynaklarda da bu ifade bulunmaktadır, bk. Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Ebî Hâtim et-Temîmî el-Büstî, *Meşâhiri'l-Ulemâi'l-Emsâr*, thk. Mecdî b. Mansur b. Saîd eş-Şu'ra, Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, s. 114; Safedî, *el-Vâfi*, XI/247.

¹⁴³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/50; ayrıca Sıbt İbnü'l-Cevzî'de de bu rivayet bulunmaktadır. Bk. Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/222.

Hayreddîn ez-Ziriklî'nin ansiklopedik eseri *el-A'lâm*'ında da Hucr b. Adî hususunda “cesur sahâbî” ifadesi kullanılmaktadır.¹⁴⁴ Çağdaş İslam tarihi müelliflerinin de araştırma eserlerini incelediğimizde de Hucr b. Adî'den sahâbî olarak söz edildiği görülmektedir.¹⁴⁵ Ayrıca sahâbe biyografilerini içeren pek çok önemli kaynakta Hucr b. Adî'nin hayatına da yer ayrılması,¹⁴⁶ Hucr b. Adî'nin sahâbî olma ihtimalini kanaatimize göre güçlendirmektedir.

Tarihçi H. Lammens'in (ö. 1937) görüşüne yer vermek isteriz ki ona göre Hucr b. Adî'yi sahâbî kabul ettirmek Şiîlerin bir arzusudur. Lammens, Hucr b. Adî'yi sahâbî olarak kabul etmemektedir.¹⁴⁷ Fakat Ethem Ruhi Fırlalı, H. Lammens'in görüşünü reddetmektedir ve ona göre Hucr b. Adî sahâbîdir, üstelik sahâbîlerin de faziletlielerindendir.¹⁴⁸ Kanaatimizce terazinin bir kefesine Hucr b. Adî'nin tâbiînden olduğuna dair görüşleri, diğer kefeye de sahâbî olduğuna yönelik rivayetleri koysak hemen hemen denk bir sonuç çıkacağı için bir görüş beyan etmek oldukça zor görünmektedir.

¹⁴⁴ Ziriklî, *el-A'lâm*, II/169.

¹⁴⁵ Adnan Demircan, *İslam Tarihi'nin İlk Döneminde Önderler ve İhtilaflar*, s. 166; Mehmet Azimli, *X. Yüzyıl'a Kadar Şii Karakterli Hareketler*, Ağustos 2006, Öykü Kitabevi, s. 20.

¹⁴⁶ Örneğin; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, I/697-698 gibi.

¹⁴⁷ Bozkurt, “Hucr b. Adî”, s. 277; H. Lammens, “Hucr”, *İA*, İstanbul 1977, V/576.

¹⁴⁸ Ethem Ruhi Fırlalı, “İlk Şii Olaylar”, *AÜİFD*, Ankara 1983, XXVI/337.

İKİNCİ BÖLÜM

HUCR B. ADÎ'NİN HULEFÂ-Yİ RÂŞİDÎN DEVRİNDEKİ FAALİYETLERİ

2.1. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer Dönemi

Hucr b. Adî'nin İslam fetihlerindeki rolüne geçmeden önce, onun kabilesi olan Kinde'nin Hz. Peygamber'in vefatından sonraki durumu hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Zira bu kabile çeşitli sebeplerle ridde hadiselerinde ön plana çıkmıştır.

Hz. Peygamber'in vefatı sonrasında Hz. Ebû Bekir'i (ö.13/634) halîfeliği devrinde ciddi bir problem bekliyordu ki o problem yalancı peygamberlerle ve dinden dönenlerle mücadele etme gerekliliğidir. Konumuzla ilintili olması bağlamında Kinde kabilesinin de Ridde¹⁴⁹ hareketlerinde etkin olduğu görülmektedir.¹⁵⁰

İslam'dan dönen kabileler genellikle namaz kılmaktan geri durmayacaklarını fakat zekâtı da vermeyeceklerini belirtmişlerdir. Peygamberlik iddiasında bulunanlarla mücadele hususunda herhangi bir ihtilâf bulunmasa da zekât vermek istemeyenlerin üzerine gidilmesi konusunda sahâbîler arasında görüş farklılıkları meydana gelmiştir. Örneğin Hz. Ömer (ö. 23/644) “Lâ ilâhe illallah” diyenlerle savaşmanın doğru olmayacağı görüşünderken Hz. Ebû Bekir ise bilakis bu konunun üzerine çok sıkı bir şekilde gitme taraftarıydı. Nitekim Hz. Ebû Bekir'e göre namaz ve zekât birbirinden ayrı düşünülemez.¹⁵¹ Bu yıl için zekât toplanmasından vazgeçilmesini dahi teklif edenleri Hz. Ebû Bekir reddetmiştir.¹⁵²

Kinde heyeti Medine'ye gelip Müslüman olduklarında dönecekleri zaman Hz. Peygamber, bölgedeki ürünlerin zekâtı için görevli olarak Ziyâd b. Lebîd'i (ö. 41/661) Kindeliler'le beraber göndermişti.¹⁵³ Ziyâd b. Lebîd'in tam adı Ziyâd b. Lebîd b. Sa'lebe b. Sinan b. Âmir b. Adî b. Ümeyye b. Beyâd el-Ensârî'dir. Hz. Peygamber'le birlikte Akabe'de, Bedir'de, Uhud'da ve Hendek savaşında yer almıştır. Künyesi ise Ebû Abdullah'tır.¹⁵⁴

Kinde kabilesinin zekât sebebiyle irtidat etmeleri Ziyâd b. Lebîd ile olan anlaşmazlıklarından kaynaklanmaktadır. Kinde kabilesinin kollarından olan Amr b.

¹⁴⁹ Bir Müslüman'ın İslam dininden çıkması anlamında fıkıh terimi. Bk. İrfan İnce, “Ridde”, *DİA*, İstanbul 2008, XXXV/88-91.

¹⁵⁰ Ridde hareketleri ve yalancı peygamberlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Bahriye Üçok, *İslam'dan Dönenler ve Yalancı Peygamberler*, İstanbul: Kırmızıkeçi Yayınları, IV. baskı, 2022, s. 32.

¹⁵¹ Mustafa Fayda, “Ridde”, *DİA*, İstanbul 2008, XXXV/91-93.

¹⁵² İbrahim Sarıçam, *Hz. Ebû Bekir*, Ankara: TDV Yayınları, VIII. baskı, 2012, s. 46.

¹⁵³ İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, III/142; Aras, *Kinde Kabilesi*, s. 86.

¹⁵⁴ İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, III/142.

Muâviyeoğulları'nın zekâtının toplanması esnasında bir deve zekât malı olarak damgalanıyor. Fakat bu dişi devenin sahibi olan iki kardeş bu develerini sevdikleri için bunun yerine başka bir deve vermeyi teklif ettiler. Ziyâd b. Lebîd ise bu teklifi geri çevirerek zekât damgası vurulmuş bir deveyi veremeyeceğini söyledi. Bu durum üzerine Kinde kabilesi reisi Eş'as b. Kays olaya müdahil olsa da durum değişmedi. Kinde kabilesi de bu sebepten dolayı isyan etti.¹⁵⁵

Kinde kabilesinin alt kollarından es-Sekun ve el-Hâris hariç tamamı Eş'as b. Kays önderliğinde Ziyâd b. Lebîd'e dolayısıyla da Hz. Ebû Bekir'in hilâfetine karşı ayaklandı.¹⁵⁶ Hadramut'un bir şehri olan Terim'de gerçekleşen bir savaşta Eş'as b. Kays ve ordusu Ziyâd b. Lebîd'in ordusunu muhasara altına aldı ve Ziyâd b. Lebîd zor durumda kalması sebebiyle yardım isteyince Muhâcir b. Ebû Ümeyye (ö. 12/633) 1000 kişilik ordusuyla Ziyâd b. Lebîd'in yardımına geldi.¹⁵⁷

Hz. Peygamber'in eşlerinden Ümmü Seleme'nin (ö. 62/681) kardeşi olan Muhâcir b. Ebû Ümeyye'nin asıl adı Velîd'dir, fakat ona Muhâcir adını veren Hz. Peygamber'dir.¹⁵⁸ Peygamberlik iddiasında bulunan Esved el-Ansî'ye (ö. 11/632) uyup irtidat eden Kays b. Mekşûh (ö. 37/657) ve Amr b. Ma'dikerib'i (ö. 21/641-642) yakalayıp halîfeye göndermiş başarılı bir komutan olan Muhâcir b. Ebû Ümeyye, İkrime b. Ebû Cehil'in (ö. 13/634) de desteğiyle Nuceyr kalesine sığınmış olan Eş'as b. Kays'ı mağlup etmeyi başardı. Eş'as b. Kays esir edilerek Medine'ye gönderildi (12/633).¹⁵⁹

Kinde kabilesinin mağlup edilmesi sonrasında İkrime b. Ebû Cehil, Eş'as b. Kays'ın kız kardeşi olan ve daha evvel Hz. Peygamber'in sözlendiği, fakat vefatı sebebiyle nikahlanamamış olduğu Kuteyle bint Kays ile nikahlandı. Bu duruma çok kızan ve İkrime b. Ebû Cehil'i cezalandırmayı düşünen Hz. Ebû Bekir'i Hz. Ömer teskin edip Kuteyle'nin irtidat ettiğini ve ezvâc-ı tâhirâtan olmadığını belirtmiştir.¹⁶⁰

Eş'as b. Kays, Hz. Ebû Bekir'in huzuruna getirilince yaşananlardan dolayı pişmanlığını belirtmiş ve bir daha hayatı boyunca Allah'ın dinine hizmet edeceğine dair söz vermesi üzerine affedilmiş ve Hz. Ebû Bekir'in kız kardeşi olan Ümmü Ferme bint

¹⁵⁵ Belâzürî, *Fütûh*, s. 146; Barlak, "Dört Halife Dönemi Siyasi Hadiselerinde Eş'as b. Kays'ın Rolü", s. 111.

¹⁵⁶ Belâzürî, *Fütûh*, s. 146; Tanrıverdi, "Kinde Kabilesi ve İslâm'a Girişi (Hz. Ebû Bekir Dönemi Sonuna Kadar)", s. 51.

¹⁵⁷ Reckendorf, "Eş'as b. Kays", *İA*, İstanbul 1977, IV/393; Mehmet Salih Arı, *Hz. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları*, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 1995, s. 97.

¹⁵⁸ İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, III/532.

¹⁵⁹ İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, III/532; Zekeriya Güler, "Muhâcir b. Ebû Ümeyye", *DİA*, Ankara 2020, XXX/388.

¹⁶⁰ Fayda, *İslamiyet'in Güney Arabistan'a Yayılışı*, s. 121.

Ebû Kuhâfe ile evlendirilmiştir.¹⁶¹ Bu evlilikten Eş'as b. Kays'ın Muhammed, İshak ve İsmail adında oğulları, Kureybe, Hübabe ve Ca'de adında da kızları olmuştur.¹⁶²

Hucr b. Adî'nin Hz. Ebû Bekir devrindeki hadiseleriyle ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye araştırmalarımız neticesinde ulaşılamamış olup sadece bir araştırma eserden bulduğumuz bir bilgiye göre Huçr b. Adî'nin ayrıntı verilmemek kaydıyla Ridde savaşlarına katıldığı belirtilmektedir.¹⁶³ Fakat Hz. Ebû Bekir dönemine nazaran Huçr b. Adî hakkında Hz. Ömer'in (13-23/634-644), Hz. Osman'ın (23-35/644-656) ve Hz. Ali'nin (35-40/656-661) halifelikleri döneminde daha fazla rivayet bulunmaktadır.

Hz. Ömer devrinde Kûfe'nin 30 km güneyinde bulunan Kadisiye şehrinde meydana gelen Kadisiye savaşı, hicretin 15/636 yılında gerçekleşmiş olup İslam tarihinin en önemli zaferlerinden biridir. Bu savaşla beraber Irak'ın kapıları Müslümanlar'a açılmış oldu.¹⁶⁴ Bu önemli savaşa Huçr b. Adî'nin de iştirak ettiğinin bilgisi pek çok kaynak ve araştırma eserde yer almaktadır.¹⁶⁵

Hz. Ömer devrinde yapılan maaşların taksimine göre Kadisiye ve Yermük (15/636) savaşlarına katılanlara iki bin dirhem atıyye, fakat bu savaşlar esnasında şiddetli çarpışmalara girişip ön saflarda savaşanlara iki bin beş yüz dirhem maaş uygun görülmüştür.¹⁶⁶ Huçr b. Adî de iki bin beş yüz dirhem atıyye maaş alanlar arasında yer almaktadır.¹⁶⁷ Dolayısıyla Huçr b. Adî'nin bu savaşlarda ön saflarda yer aldığı anlaşılmaktadır. Huçr b. Adî'nin İslam fütûhâtındaki önemli rollerinden biri de Şam yakınlarındaki Merc-i Azra köyünü bizzat kendisinin öncülüğündeki ordunun fethetmesidir.¹⁶⁸ Huçr b. Adî fethetmeden önce bu köy Bizans toprakları içerisinde kalıyordu.¹⁶⁹

¹⁶¹ Belâzürî, *Fütûh*, s. 147; Barlak, "Dört Halife Dönemi Siyasi Hadiselerinde Eş'as b. Kays'ın Rolü", s. 113.

¹⁶² Belâzürî, *Fütûh*, s. 147; Asri Çubukçu, "Eş'as b. Kays", *DİA*, İstanbul 1995, XI/455.

¹⁶³ Nakshawani, *A Victim Of Terror Hujr Ibn Adi Al Kindi*, s. 14.

¹⁶⁴ Hayrettin Yücesoy, "Kadisiye Savaşı", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV/136-137.

¹⁶⁵ İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 292; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 334; İbn Asâkir, *Târîh*, XII/210; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, I/697; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/222; İbn Manzûr, *Muhtasar*, VI/236; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/50; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II/484; Şemseddin Sâmî, *Kâmusu'l-A'lâm*, III/331; Ziriklî, *el-A'lâm*, II/169.

¹⁶⁶ İbrahim Sarıçam, *Hz. Ömer*, Ankara: TDV Yayınları, V. baskı, 2013, s. 137-138.

¹⁶⁷ İbn Sâib el-Kelbî, *Neseb*, s. 142; İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII/337; İbn Adîm, *Bugyetü't-Talâb*, I/2107; Safedî, *el-Vâfî*, XI/247; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III/463.

¹⁶⁸ İbn Sa'd, *Tabakat*, VI/239; İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 292; İbn Düreyd, *el-İştikak*, s. 364; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/222; İbn Adîm, *Bugyetü't-Talâb*, I/2107; İbn Manzûr, *Muhtasar*, VI/235; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/50; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III/463; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II/484. Fakat tarihçi H. Lammens, Huçr b. Adî'nin Merc-i Azra'yı fethettiği bilgisinin Şiîlerin bir uydurması olarak görmektedir. Bkz. H. Lammens, "Huçr", s. 576.

¹⁶⁹ el-Hillî, "Huçr b. Adî el-Kindî ve Devruhu fi Ahdas Asruhu", s. 149.

Hucr b. Adî'nin iştirak ettiği savaşlardan biri de Celûlâ Savaşı'dır (16/637). Dicle nehrinin doğusunda, Bağdat'tan İran'a doğru giden yol üzerinde bulunan Celûlâ şehrindeki savaşta Müslüman ordularının komutanı ünlü sahâbî ve komutan Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın (ö. 55/675) yeğeni olan Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkâs'tır (ö. 37/657). Bu savaş hicretin on altıncı yılının Zülkade (Kasım-Aralık 637) ayında gerçekleşti.¹⁷⁰ Mevzubahis bu savaşa Huçr b. Adî Müslüman ordusunun sağ kanadında, süvarilerin başında komutan olarak katılmıştır.¹⁷¹ Huçr b. Adî'nin Hulvan'ın fethindeki başarıları da Sa'd b. Ebû Vakkâs tarafından övülmüştür.¹⁷² Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın kızı Aişe bint Sa'd b. Ebû Vakkâs, babasının Huçr b. Adî hususunda şöyle dediğini rivayet eder: “Huçr b. Adî öldürüldüğünde babam, eğer Muâviye, Hulvan köprüsünün üzerinden geçerken Huçr'un gösterdiği yararlılıkları görmüş olsaydı, onun İslami yönden ne kadar büyük bir zenginliğe sahip olduğunu anlardı.”¹⁷³

2.2.Hz. Osman Dönemi

Hiz. Osman'ın hilâfet devri toplam on iki yıldan ibaret olup tarihçiler Hiz. Osman'ın halîfeliği zamanını iki kısma ayırırlar. İlk altı yıl fetihlerle ve sükûnet içerisinde geçmiştir. Bu ilk altı yıllık süreç içerisinde zaman zaman tepkiler olsa da olaylar fazla büyümemiştir. Fakat ikinci altı yıllık süreç şikâyetler ve tepkilerin de dozunun iyice artmasıyla birlikte en nihayetinde halifenin şehadetine kadar uzanmıştır.¹⁷⁴

Hiz. Osman'ın hilâfeti dönemindeki tepkileri daha çok Kûfe şehri bağlamında açıklamaya gayret edeceğiz, zira konumuzla da ilintili olması açısından Huçr b. Adî bu şehrin ileri gelenlerinden ve ön plana çıkmış bir şahsiyettir. Hicrî 30-34. (m. 650-654) yıllar arasında Kûfe valiliği görevi yürüten Hiz. Osman'ın da akrabası olan Saîd b. el-Âs'ın (ö. 59/679) özellikle söylemiş olduğu “Sevad Kureys'in çiftliğidir” sözü Kûfeliler'in pek çoğunun tepkisini çekmişti. Bu söz özellikle de Eşter en-Nehaî (ö.

¹⁷⁰ Ahmet Ağırakça, *Hiz. Ömer*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2012, s. 40-42.

¹⁷¹ Belâzürî, *Fütûh*, s. 377-378; Mustafa Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları, I. baskı, 2014, s. 189.

¹⁷² Bozkurt, “Huçr b. Adî”, s. 277.

¹⁷³ Adnan Demircan, *Tematik İslam Tarihi*, İstanbul: Ketebe Yayınları, I. baskı, 2019, s. 277; Mehmet Azimli, *Hasan-Muaviye*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, I. baskı, 2016, s. 137.

¹⁷⁴ İsmail Yiğit, “Osman”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII/439; İbrahim Sarıçam, *Hiz. Osman*, Ankara: TDV Yayınları, I. baskı, 2014, s. 74-75; Eyüp Baş, *Hiz. Osman*, ed. Mehmet Özdemir, Ankara: DİB Yayınları, II. baskı, Şubat 2023, s. 66.

37/657[?]) gibi Irak bölgesi fetihlerine katılmış gazilerin büyük tepkisine neden olmuştu.¹⁷⁵

Saîd b. el-Âs'ın söylemiş olduğu söz derin anlamlar ihtiva etmektedir. Zira bu sözle kastedilen bu topraklarda etkinin de yetkinin de esasen Kureyş'e ait olduğudur. Kûfeliler ise Saîd b. el-Âs'ı Hz. Osman'a şikâyet eden bir mektup gönderdiler. Bu mektupta imzası olanlar arasında Hucr b. Adî de yer almaktadır.¹⁷⁶ Kûfeliler'in şikayetleri neticesinde Hz. Osman, Saîd b. el-Âs'ın valiliği görevine son vererek bu göreve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi (ö. 42/662-663) getirdi.¹⁷⁷

Hz. Osman devrindeki ön plana çıkan hadiselerden biri de Şam valisi Muâviye b. Ebû Süfyan'ı eleştirmesiyle bilinen ve Hz. Osman tarafından Rebeze'ye gönderilmiş olan sahâbî Ebû Zer el-Gıfârî'nin (ö. 32/653) vefatıdır (Temmuz 653/Zilhicce 32).¹⁷⁸ Umre yapma amacıyla Mekke'ye giden ve başlarında Abdullah b. Mesud'un (ö. 32/652-653) olduğu Iraklı bir kabile Ebû Zer'in cenaze namazını kıldı.¹⁷⁹ Hucr b. Adî'nin de Eşter en-Nehaî¹⁸⁰ ile birlikte bu cenaze namazını kılan grup içerisinde yer aldığına yönelik rivayetler bulunmaktadır.¹⁸¹

2.3. Hz. Ali Dönemi

2.3.1. Cemel Vak'ası

Hz. Osman'ın, Basra, Kûfe ve Mısır'dan Medine'ye gelen isyancılar tarafından evinin kuşatılması ve en nihayetinde 18 Zilhicce 35'te (m. 17 Haziran 656) isyancılar tarafından şehit edilmesi¹⁸² İslam devletindeki sorunların bitmesinin aksine daha da büyümesine sebebiyet verdi. Hz. Osman'ın şehit edilmesi sonrasında artık fetihlerin durması bir yana devleti bir iç savaş tehlikesi bekliyordu. Hz. Osman'ın şehadeti

¹⁷⁵ Sarıçam, *Hz. Osman*, s. 77; Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-3 Hz. Osman*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, I. baskı, 2013, s. 97; Eşter en-Nehaî ile Saîd b. el-Âs arasındaki polemğin ayrıntıları hakkında bk. Kenan Ayar, "Mâlik b. el-Hâris el-Eşter'in İlk Dönem Siyasi Hadiselerindeki Rolü", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, S. 1, c. V/50-58; Recep Tayip Gedikli, "Kûfelilerin Azlettirdiği Vali: Saîd b. el-Âs", *Ağrı İslami İlimler Dergisi*, Aralık 2021, S. 9, s. 75.

¹⁷⁶ Hasan Onat, *Emevîler Dönemi Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, İstanbul: Endülüs Yayınları, II. baskı, 2016, s. 50; Sebtî, "es-Sahâbî el-Celil Hucr b. Adî el-Kindî", s. 321.

¹⁷⁷ Julius Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, çev. Fikret Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, II. baskı, 1996, s. 3-4.

¹⁷⁸ Nurullah Yazar, *Hz. Ebû Zer*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2000, s. 39-55.

¹⁷⁹ Abdullah Aydın, "Ebû Zer el-Gıfârî", *DİA*, İstanbul 1994, X/268; Yazar, *Hz. Ebû Zer*, s. 55.

¹⁸⁰ Ayar, "Mâlik b. el-Hâris el-Eşter'in İlk Dönem Siyasi Hadiselerindeki Rolü", s. 49.

¹⁸¹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, II/485; Amr Osman, "Maklet Hucr b. Adî ve'l-Kıraatü'l-İdeolojiye li't-Tarih", s. 40; Sebtî, "es-Sahâbî el-Celil Hucr b. Adî el-Kindî", s. 321; Sadık Ayinevend, *Şii Kıyâmlar*, çev. Esra Özlük, İstanbul: Önsöz Yayıncılık, I. baskı, 2019, s. 37.

¹⁸² İsmail Yiğit, "Osman", s. 441.

sonrasında Medine’de bulunan ashap Hz. Ali’yi hilâfete getirdi. Fakat Hz. Ali’yi ciddi bir problem bekliyordu, o problemse Hz. Osman’ın katillerinin bulunup cezalandırılmasının gerekliliği idi. Hz. Ali’nin şehirde hakimiyeti eline almış ve “Osman’ı hepimiz öldürdük” diyen bir isyancı gruba karşı hemen harekete geçemeyeceği aşıkardı. Ayrıca henüz Hz. Ali’ye sadece Medine’de biat edilmiş, diğer şehirlerde ise biat alınmamıştı.¹⁸³

Medine’de Hz. Ali’ye halife olarak ilk biat eden ise Eşter en-Nehaî’dir ve şu sözleri söylemiştir: “Ey Mü’minlerin emiri! Kûfe halkı adına sana biat ediyorum.”¹⁸⁴ Hicretin otuz beşinci yılında (25 Zilhicce Cuma/m. 656) gerçekleşen biat alma işlemi esnasında ilk biat edenler arasında Talha b. Ubeydullah (ö. 36/656) ve Zübeyr b. Avvâm’ın (ö. 36/656) da olduğu bilinmekle birlikte zorla biat ettirildikleri ya da kendi gönülleriyle biat ettikleri hususu ihtilaflı bir konudur.¹⁸⁵ Hz. Ali’ye biat etmeyip bu dönemin birer fitne dönemi olduğu düşüncesiyle tarafsız kalmayı tercih edenler de olmuştur. Nitekim tarafsız kalmayı tercih eden sahâbîlerden örnek vermemiz gerekirse Abdullah b. Ömer b. Hattâb (ö. 73/693), Sa’d b. Ebû Vakkâs ve Muhammed b. Mesleme (ö. 43/663) sayılabilir.¹⁸⁶ Bu sahâbîlerden hariç Hassân b. Sâbit (ö. 60/680[?]), Kâ’b b. Mâlik (ö. 50/670), Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-694), Nu’mân b. Beşîr (ö. 64/684), Fedâle b. Ubeyd (ö. 53/673), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665[?]), Kâ’b b. Ucre (ö. 52/672) ve Râfi’ b. Hudeyc’in (ö. 73/692) de tarafsız kalmayı tercih eden sahâbîler arasında yer aldığı bilinmektedir.¹⁸⁷

Üsâme b. Zeyd (ö. 54/674) ise Hz. Peygamber zamanındaki bir olayda “Lâ ilâhe illallah” diyen bir kişiyi öldürmüş olmanın verdiği pişmanlık münâsebetiyle “Müslümanlar arasında kan dökülmesinden çekiniyorum” diyerek tarafsız kalmış fakat daha sonraları Hz. Ali’nin haklı olduğuna kanaat ederek tarafsız kaldığına pişman olmuştur.¹⁸⁸ Benzer şekilde Abdullah b. Ömer’in de hayatının son dönemlerinde Hz. Ali’nin haklı olduğuna kanaat getirerek pişman olduğu rivayet edilmektedir.¹⁸⁹

¹⁸³ Ethem Ruhi Fırlı, “Cemel Vak’ası”, *DİA*, İstanbul 1993, VII/320.

¹⁸⁴ Ayar, “Mâlik b. el-Hâris el-Eşter’in İlk Dönem Siyasi Hadiselerindeki Rolü”, s. 68.

¹⁸⁵ Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm’ın Hz. Ali’ye ilk biat edenlerden olduğu hakkında bk. Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Ankara: Otto Yayınları, I. baskı, 2015, s. 169. Ayrıca zorla veya kendi istekleriyle biatları hususunda bk. Ahmet Güzel, *Hz. Ali*, ed. Şaban Öz-Adnan Demircan, İstanbul: Beyan Yayınları, II. baskı, 2020, s. 65.

¹⁸⁶ Muhammed Âbid Câbirî, *İslam’da Siyasal Akıl*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997, s. 473.

¹⁸⁷ Ayar, “Mâlik b. el-Hâris el-Eşter’in İlk Dönem Siyasi Hadiselerindeki Rolü”, s. 69; Ahmet Güzel, *Hz. Ali*, s. 62.

¹⁸⁸ Mehmet Salih Arı, “Üsâme b. Zeyd”, *DİA*, İstanbul 2012, XLII/362.

¹⁸⁹ M. Yaşar Kandemir “Abdullah b. Ömer”, *DİA*, İstanbul 1988, I/126.

Hız. Ali'nin hilâfeti devrindeki en önemli hadiselerden biri de Cemel Vak'ası'dır (36/656). Cemel Vak'ası öncesinde Hız. Ali muhtelif şehirlere vali tayin etme sürecindeyken Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm'ın da valilik talebinde bulundukları fakat bu taleplerinin Hız. Ali tarafından dikkate alınmamıştır. Talha b. Ubeydullah'ın Basra valiliğine, Zübeyr b. Avvâm'ın da Kûfe valiliğine talip oldukları yönünde bilgiler bulunmaktadır.¹⁹⁰

Hız. Ali tarafından valilik istekleri reddedilen Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm umre için Medine'den ayrılmak istediklerinde bu izin dört ay sonra verildi.¹⁹¹ Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm'ın Medine'den gitmek istemelerinin bir başka gerekçesi ise Hız. Ali'ye yönelik önerilerinin dikkate alınmamış olmasıdır. Nitekim bu öneriler Hız. Osman'ı şehit eden asilerin yakalanıp cezalandırılması ve Hız. Osman devrinden kalma valilerin olaylar yatışana kadar değiştirilmemesi yönündedir.¹⁹² Mevzubahis rivayete göre benzer bir şekilde Mugîre b. Şu'be (ö. 50/670) ve Abdullah b. Abbâs'ın da Hız. Ali'ye Hız. Osman devrinden kalan valileri belli bir gücü eline alana kadar görevden azletmemesi hususunda tavsiyeleri vardır.¹⁹³

Cemel Vak'ası'nın taraflarından birisi olan Hız. Âişe'yi (ö. 58/678) harekete geçiren sebep ise Hız. Osman'ın şehit edilmesi ve isyancılardan Hız. Osman'ın öcünün alınmamasıdır. Hız. Osman'ın Mekke'de bulunan akrabaları, Hız. Âişe, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm, Cemel ashabının önde gelen şahsiyetleridir. Hız. Âişe'nin Hız. Ali'ye karşı cephe almasının sebebi, Hız. Peygamber devrinde gerçekleşen İfk hadisesinde¹⁹⁴ Hız. Ali'nin olaya yaklaşımından dolayı olması muhtemeldir.¹⁹⁵ Nitekim Hız. Âişe'ye iftira atıldığı günlerde Hız. Peygamber ne yapması gerektiği konusunda Hız. Ali'ye danıştığında Hız. Ali: "Ey Allah'ın elçisi kadınlar çoktur. Yerine başkasını almaya gücün de yeter"¹⁹⁶ demiştir. Bu noktada Hız. Peygamber'in hanımlarından Hız. Hafza bint Ömer (ö. 45/665[?]) de Cemel Vak'ası öncesinde Hız. Âişe'ye katılma niyetinde olduğu fakat kardeşi Abdullah b. Ömer tarafından vazgeçirildiği ve yine Hız. Peygamber'in diğer eşi Ümmü Seleme'nin (ö. 62/681) de Hız.

¹⁹⁰ Fırlı, "Cemel Vak'ası", s. 320. Krş. Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, II/38.

¹⁹¹ Fırlı, "Cemel Vak'ası", s. 320.

¹⁹² Mehmet Efendioğlu, "Zübeyr b. Avvâm", *DİA*, İstanbul 2013, XLIV/523.

¹⁹³ İbnü't-Tıktâ, *el-Fahrî*, s. 76.

¹⁹⁴ Mustafa Fayda, "İfk Hadisesi", *DİA*, İstanbul 2000, XXI/507-509.

¹⁹⁵ Philip K. Hitti, *Arap Tarihinin Mimarları*, s. 59; İbrahim Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri*, Ankara: TDV Yayınları, III. baskı, 2011, s. 257; Sadık Cihan, *Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi*, Samsun: Etüt Yayınları, II. baskı, 1997, s. 110.

¹⁹⁶ Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, s. 182.

Âişe'yi vazgeçirmeye çalıştığı fakat muvaffak olamadığına dair malumatın olduğu da belirtilmelidir.¹⁹⁷

Muâviye b. Ebû Süfyân ise Cemel Vak'ası öncesinde tarafsız bir politika izlemeyi tercih ederek, savaşın neticesini beklemeyi tercih etmiştir.¹⁹⁸ Nitekim Cemel Vak'ası stratejik olarak en çok Muâviye b. Ebû Süfyân'a yarayacaktır. Çünkü iki taraf da güç kaybedecekken kendisi gücünü iyice arttıracaktır.

Hz. Âişe öncülüğündeki Cemel ashabının Basra'ya geldiklerinde kendilerine itaat etmediği gerekçesiyle şehrin valisi konumundaki Osman b. Huneyf'i (ö. 41/661[?]) öldürdüklerine dair bir bilgi bulunmaktadır.¹⁹⁹ Fakat bu bilgiyle çelişen rivayetler söz konusudur. Bu rivayetlere göre Osman b. Huneyf'in saç ve sakalı kökünden kazılmış, kaş ve kirpiklerinin yolunmuş fakat öldürülmemiştir.²⁰⁰ Ayrıca Osman b. Huneyf'in Cemel ashabı Basra'ya geldiğinde değil Muâviye b. Ebû Süfyân'ın hilâfetinin ilk yıllarında (ö. 41/661) öldüğü tahmin edilmektedir.²⁰¹

Cemel Vak'ası öncesinde Kûfe valiliği görevinde bulunan Ebû Mûsâ el-Eş'arî tarafsız bir politika izlediği için Hz. Ali tarafından görevinden azledildi.²⁰² Ebû Mûsâ el-Eş'arî görevden azledilmeden önce, Hz. Ali, ordusuna Kûfe'den takviye asker göndermesi maksadıyla Muhammed b. Ebû Bekir (ö. 38/658) ve Muhammed b. Ca'fer b. Ebû Tâlib'i (ö. 37/657) Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye göndermiş fakat müspet bir netice elde edilememiştir.²⁰³ Hz. Ali, Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkâs ile Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye mektup göndermiş fakat buradan da bir neticeye ulaşamamıştır.²⁰⁴ Hz. Ali'nin Kûfe'ye taraftar toplaması amacıyla Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkâs'la birlikte Hz. Hasan ve Ammâr b. Yâsir'i de gönderdiği doğrultuda rivayetler de bulunmaktadır.²⁰⁵ Hz. Ali tüm girişimlerinin olumsuz sonuçlanması sebebiyle Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-688) ve Ammâr b. Yâsir'i Kûfe'ye göndererek Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi azletti ve onun yerine Kûfe valiliği görevi için Karaza b. Kâ'b el-Ensârî'yi (ö. 41/661) tayin etti.²⁰⁶

¹⁹⁷ Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, II/39.

¹⁹⁸ Corci Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, çev. Necdet Gök, İletişim Yayınları, I/124; Hasan Yaşaroğlu, "Bir Taktik ve Propaganda Dehası Olarak Muâviye b. Ebû Süfyân ve Hz. Osman'ın Katillerinin Sorgulanması Meselesi", *Turkish Studies Türkoloji Araştırmaları*, S. 8, c. VIII, s. 2216.

¹⁹⁹ Carl Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, ts. II. baskı, s. 61.

²⁰⁰ Fırlı, "Cemel Vak'ası", s. 321; Harun Yıldız, *Kendi Kaynakları Işığında Hariciliğin Doğuşu ve Gelişimi*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2016, s. 56.

²⁰¹ Mehmet Efendioğlu, "Osman b. Huneyf", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII/470.

²⁰² M. Yaşar Kandemir, "Ebû Mûsâ el-Eş'arî", *DİA*, İstanbul 1994, X/191.

²⁰³ Ayar, "Mâlik b. el-Hâris el-Eşter'in İlk Dönem Siyasi Hadiselerindeki Rolü", s. 71.

²⁰⁴ Belâzürî, *Ensâb*, II/34.

²⁰⁵ Asri Çubukçu, "Hâşim b. Utbe", *DİA*, İstanbul 1997, XVI/410.

²⁰⁶ Belâzürî, *Ensâb*, II/34.

İslam tarihine yönelik pek çok önemli kaynakta Hucr b. Adî'nin Cemel Vak'asında bulunduğu rivayeti yer almaktadır.²⁰⁷ Üstelik Hucr b. Adî, Kûfe'den Hz. Ali'nin ordusuna iştirak eden kabileler arasından Kinde, Kuda'a, Mehre ve Hadramut kabilelerinin başında bulunmak suretiyle Cemel Vak'asına katılmıştır.²⁰⁸ Cemel Vak'ası öncesinde son bir çıkış noktası olarak Hz. Ali, Ka'kâ' b. Amr'ı (ö. 40/660[?]) elçi olarak Cemel ehline gönderdi fakat bu hamlesinde de muvaffak olamadı.²⁰⁹ Netice itibarıyla hicretin 36. yılında Cemâziye'l-Âhir ayı ortalarında (m. 4 Aralık 656) Hureybe adı verilen mevkide iki ordu karşılaştı.²¹⁰ Savaşın gerçekleştiği gün olarak ise Cuma günü olduğu yönünde bilgiler bulunmaktadır.²¹¹ Savaş Hz. Ali'nin ordusunun galibiyetiyle neticelendi.

Savaşta aynı orduda yer almalarına rağmen Talha b. Ubeydullah, Mervân b. el-Hakem (ö. 65/685) tarafından öldürüldü. Öldürmeyi gerçekleştirdikten sonra Mervân b. el-Hakem'in Hz. Osman'ın oğlu Ebân b. Osman'a (ö. 105/723) şu sözleri söylediği rivayet edilir: “Babanın katillerinden bazılarını öldürdüm.”²¹² Talha b. Ubeydullah'ın atılan bir okla yaralanarak öldüğü ve öldüğünde yaşının 60'ın üzerinde olduğu rivayet edilmektedir. Talha b. Ubeydullah, Sebha adı verilen bir yere defnedilmiştir.²¹³ Savaş meydanından uzaklaşmakta olan Zübeyr b. Avvâm ise Vadi's-Siba denilen mevkide İbn Cürmüz adlı kişi tarafından Perşembe günü öldürüldü.²¹⁴ İbn Abdülber'in, *el-İstî'âb fi Ma'rifeti'l-Ashâb* adlı eserindeki bir bilgiye göre Hz. Peygamber Zübeyr b. Avvâm'a dedi ki: “Sen Ali'yle savaştığında haksız olacaksın.”²¹⁵ Bu hadis-i şerifi Cemel Vak'ası esnasında Hz. Ali'nin Zübeyr b. Avvâm'a hatırlattığı fakat Zübeyr b. Avvâm'ın bu hadisi unuttuğu da rivayet edilmektedir.²¹⁶

İbn Cürmüz, Zübeyr b. Avvâm'ı öldürdükten sonra gelip bu olanı Hz. Ali'ye anlattı. Hz. Ali dedi ki: “Ben Rasûlullah'tan duydum ki Safiyye'nin oğlunu öldüren

²⁰⁷ İbn Sâib el-Kelbî, *Neseb*, s. 142; İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII/337; İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 292; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 364; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, I/697; İbn Adîm, *Bugyetü't-Talâb*, I/2107; İbn Manzûr, *Muhtasar*, VI/236; Safedî, *el-Vâfi*, XI/247; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/50; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II/484.

²⁰⁸ Belâzürî, *Ensâb*, II/35.

²⁰⁹ Hayrettin Yücesoy, “Ka'kâ' b. Amr”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV/216.

²¹⁰ Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, II/40. Savaşın tarihi hususunda Claude Cahen 4 Aralık 656 tarihini zikretmektedir. Bk. Cahen, *Doğuştan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar İslamiyet*, I/32.

²¹¹ Belâzürî, *Ensâb*, II/38.

²¹² İrfan Aycan, *Saltanat Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, IV. baskı, 2014, s. 104.

²¹³ Nizamettin Parlak, *Hz. Talha b. Ubeydullah*, ed. Mehmet Özdemir, İstanbul: DİB Yayınları, II. baskı, Temmuz 2022, s. 62-63.

²¹⁴ İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, III/137-138.

²¹⁵ İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, III/137.

²¹⁶ Cihan, *Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylara Etkisi*, s. 111.

cehennemliktir.” Bunun üzerine İbn Cürmüz dedi ki: “Seninle beraber savaşırsak cehennemlik oluyoruz, size karşı savaşırsak yine cehennemlik oluyoruz.” Ardından ise kılıcını kendi karnına saplayarak intihar etti.²¹⁷ Şîî âlim el-Kummî’nin, Ebû Ca’fer Muhammed el-Bâkır’dan (ö. 114/733[?]) naklettiğine göre A’raf suresi 40. ayet²¹⁸ Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm ve Cemel’de onlarla birlikte hareket edenlere yönelik nazil olmuştur.²¹⁹

2.3.2. Sıffîn Savaşı

Hiz. Ali halife olduğunda (36/656) çeşitli şehirlere vali tayinleri gerçekleştirirken Şam’a da vali olarak Muâviye b. Ebû Süfyân’ın yerine Sehl b. Huneyf’i (ö. 38/658-659) gönderdi. Sehl b. Huneyf ensârdan olup, Hiz. Ali’nin Basra valisi Osman b. Huneyf’in de kardeşidir. Bedir ashâbındandır.²²⁰ Ayrıca Hiz. Peygamber’in Sehl b. Huneyf ve Hiz. Ali arasında kardeşlik bağı kurdurduğuna dair rivayetler de bulunmaktadır. Sehl b. Huneyf’in cenaze namazını da Hiz. Ali kıldırılmıştır.²²¹

Sehl b. Huneyf’ten evvel Hiz. Ali Şam’a amcasının oğlu Abdullah b. Abbâs’ı tayin etmeyi düşündü fakat Abdullah b. Abbâs, Hiz. Osman’ın kanına karşılık kendisinin öldürülebileceği düşüncesiyle bu teklifi reddetti. Sehl b. Huneyf ise Şam’a Hiz. Ali’nin emriyle valilik amacıyla giderken yolda Tebük’ten²²² Muâviye b. Ebû Süfyân’ın askerleri tarafından geri gönderildi.²²³ Muâviye b. Ebû Süfyân’ın, Hiz. Ali’nin şehre gönderdiği valiyi almaması Hiz. Ali’yi otorite olarak tanımadığının en bariz göstergesidir. Nitekim Muâviye b. Ebû Süfyân’ın savunduğu en önemli dayanak akrabası olması sebebiyle Hiz. Osman’ın kanını dava etmesi ve bu olaydan Hiz. Ali’yi mes’ul tutmasıdır. Muâviye b. Ebû Süfyân Şam’da Hiz. Osman’ın kanlı gömleğini sokak sokak gezdirerek kendi haklılığını gösterip halkın desteğini arkasına aldı.²²⁴

²¹⁷ İbn Hibbân, *es-Sîretü’n-Nebeviyye ve Ahbâru’l-Hulefâ*, çev. Harun Bekiroğlu, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017, s. 434; İbn Abdülber, *el-İstî’âb*, III/137.

²¹⁸ A’raf: 7/40: “Ayetlerimizi yalanlayanlar ve o ayetlere uymayı kibirlerine yediremeyenler var ya, onlara göklerin kapıları açılmaz. Onlar deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete de giremezler! Biz suçluları işte böyle cezalandırırız.” (*Diyanet İşleri Yeni Kur’an Meali*)

²¹⁹ İhsan İlahi Zahir, *Şîa’nın Kur’an, İmamet ve Takiyye Anlayışı*, çev. Sabri Hizmetli-Hasan Onat, Ankara: Afsaroğlu Matbaası, 1984, s. 40.

²²⁰ Zehebî, *Siyeru A’lâm*, II/324.

²²¹ Tevhit Bakan, “Sehl b. Huneyf”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI/320.

²²² Tebük şehri Medine’nin kuzeybatısında yer almaktadır. Medine’ye 700 km uzaklıkta olup Medine-Suriye ticaret yolu üzerinde bulunmaktadır. Bk. İsmail Yiğit, “Tebük Gazvesi”, *DİA*, İstanbul 2011, XL/228.

²²³ Adnan Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, İstanbul: Beyan Yayınları, IV. baskı, 2015, s. 70-71.

²²⁴ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*, s. 105.

Muâviye b. Ebû Süfyân, Hz. Ali'yi Hz. Osman'ın öldürülmesinde dahli olmakla itham ederek biat etmediği aşıkardır. Fakat buna mukabil olarak Hz. Ali'nin, Hz. Osman'ın evi isyancılar tarafından kuşatıldığında Hz. Osman'ı koruması için oğullarını bekçi diktiğine yönelik bilgiler de bulunmaktadır.²²⁵ Tarihçi Hasan Onat'a göre ve bizce de doğru bir tespittir ki Muâviye b. Ebû Süfyân'ın izlediği politikanın arka planında yatan düşünce Ümeyyeoğulları'nı iktidara getirme arzusundan ileri gelmektedir.²²⁶ Ebû Süfyân b. Harb'ın (ö. 31/651-652) Hz. Osman'ın halife oluşuna en çok sevinen kişilerden biri olması bahsettiğimiz tespiti destekler mahiyettedir. Nitekim sadece Benî Ümeyye'nin içinde bulunduğu bir mecliste Ebû Süfyân'ın söylediği sözler oldukça dikkat çekicidir: “Ey Ümeyye oğulları! Hilâfeti top oynarcasına birbirinize devrediniz. Ant olsun ki ben onu sizin için daima arzu ediyor ve çocuklarınıza miras olarak bırakmanızı istiyordum.”²²⁷ Onun bu sözlerinden esasen Arap toplumundaki kabilecilik bağının ne kadar kuvvetli olduğu ve bu zihin yapısının sözlere nasıl yansıdığı görülmektedir. Muâviye b. Ebû Süfyân'ın izlediği siyaset noktasında ve konumuzla ilişkisi olması bakımından Ahmet Akbulut'un tespitleri şu şekildedir: “Aslında Emevîler Hz. Osman'ı kimin öldürdüğünü iyi bilmekteydiler. Onlar için önemli olan hilâfet makamını ele geçirmek olduğundan planlarını buna göre yapmışlardı. En kuvvetli halife adayı Hz. Ali'yi Hz. Osman'ın öldürülmesinden sorumlu tutmak da bu planın önceden hesaplanmış bir aşamasıydı.”²²⁸

Arap dâhileri Muâviye b. Ebû Süfyân, Amr b. Âs (ö. 43/664), Mugîre b. Şu'be ve Ziyâd b. Ebîh'tir (ö. 53/673). Muâviye b. Ebû Süfyân temkinli davranmak ve meseleleri kuvvete başvurmadan halletmekle, Amr b. Âs içinden çıkılması güç ve karışık meseleleri çözmekle, Mugîre b. Şu'be süratli ve isabetli karar vermekle, Ziyâd b. Ebîh ise insanları iyi yönetmek ve müşkülleri halletmekle meşhur olmuştur.²²⁹ Tarihsel sürece bakıldığında görüldüğü ki Muâviye b. Ebû Süfyân'ın hilâfet zamanında bu dört dahi bir araya gelerek devleti iş birliği içinde yönetmişlerdir.

Sıffın savaşı öncesinde Hz. Ali, kendisine biat etmesi ve kan dökülmesini engellemek maksadıyla Becile kabilesinden Cerîr b. Abdullah'ı (ö. 51/671) Muâviye b. Ebû Süfyân'a gönderdi. Muâviye b. Ebû Süfyân ise Cerîr b. Abdullah'ı oyalamak

²²⁵ Bahriye Üçok, *İslam Tarihi Emeviler-Abbassiler*, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları, II. baskı, 2021, s. 39.

²²⁶ Onat, *Emevîler Dönemi Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîîliği*, s. 43.

²²⁷ Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri*, s. 235; Sönmez Kutlu-Hasan Onat, *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, VII. baskı, 2018, s. 158.

²²⁸ Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, s. 164.

²²⁹ Ahmet Önkal, “Dühât-ı Arab”, *DİA*, İstanbul 1994, X/18.

suretiyle savaşa hazırlanma yolunu seçti. Amr b. Âs'ın da tavsiyesiyle Muâviye b. Ebû Süfyân, Hz. Osman'ın kanını istemede ısrarcı oldu ve Hz. Ali'den bir an evvel Hz. Osman'ın katillerini cezalandırmasını istedi.²³⁰

Hucr b. Adî'nin Sıffin savaşı öncesinde önemli faaliyetlerinden biri Hz. Ali'nin yazmış olduğu bir mektuba kızarak o esnada Azerbaycan'da bulunan Eş'as b. Kays'ın Muâviye b. Ebû Süfyân'ın saflarına katılmasını engelleyip, onu Hz. Ali'nin saflarına çekmesidir. Hz. Ali'nin Eş'as b. Kays'a yönelik mektubu şu şekildedir: “Rahman Rahim Allah'ın adıyla! Müminlerin emiri ve Allah'ın bir kulu olan Ali'den Eş'as b. Kays'a! İmdi! Bu mektubumu aldığında elde ettiğin mallarla birlikte yanıma gel!”²³¹Eş'as b. Kays ise söz konusu mektubu aldığında cevaben şöyle yazdı: “İmdi! ‘Bana elde ettiğin mallarla yanıma gel’ talimatı veren mektubunu aldım. Bunlarla senin ne işin var. Vesselam!” Bu mektubu yazdıktan sonra Eş'as b. Kays dedi ki: “Vallahi Ali'yi yalnız bırakıp terk edeceğim ve Kûfe'yi de onun aleyhine çevireceğim.” Eş'as b. Kays'ın bu durumunu haber alan Hucr b. Adî derhal yola çıkmış ve onu bu kararından vazgeçirmeye muvaffak olmuştur.²³²

Hucr b. Adî'nin Sıffin savaşına katıldığıının bilgisi birçok İslam tarihi kaynağında bulunmaktadır.²³³ Bu savaşta Hucr b. Adî, Kinde, Hadramut, Kuda'a ve Mehre kabilelerine komutanlık etti.²³⁴ Sıffin savaşında Hucr b. Adî'yle birlikte Hz. Ali'nin komutanları şu kişilerdir: Eşter en-Nehaî, Şis b. Rib'î, Muhammed b. Hanefiyye (ö. 81/700), Ma'kil b. Kays (ö. 43/663) ve Kays b. Sa'd b. Ubâde'dir (ö. 60/680).²³⁵Sıffin savaşında Muâviye b. Ebû Süfyân'ın komutanları ve saf düzeni şu şekildedir: Öncü kuvvetlerin başında Ebü'l-A'ver es-Sülemî (ö. 65/685[?]) olarak bilinen Süfyân b. Amr bulunuyordu. Ebü'l-A'ver aynı zamanda Dımaşk süvarilerini de komuta ediyordu. Ordunun sağ kanadında Zülkelâ' (ö. 37/657), sol kanadında da Habîb b. Mesleme el-Fihri (ö. 42/662) yer alıyordu. Amr b. el-Âs bütün süvarilerin

²³⁰ Hasan İbrahim Hasan, *Dini-Siyasi-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, II/42. Cerîr b. Abdullah'ın faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ali Bakkal, “Cerîr b. Abdullah'ın Hayatı, Kişiliği, Elçilik ve Arabuluculuk Faaliyetleri”, *Amasya İlahiyat Dergisi*, Aralık 2023, S. 11, s. 168-172; Yasemin Barlak, “Cerîr b. Abdullah el- Becelî'nin Askeri ve Siyasi Faaliyetleri (633-674)”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Haziran 2022, S. 52, s. 280-283.

²³¹ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, s. 436.

²³² İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, s. 436.

²³³ İbn Sâib el-Kelbî, *Neseb*, s. 142; İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII/337; İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 292; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 364; İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, IV/176; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, s. 114; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe*, I/697; İbn Manzûr, *Muhtasar*, VI/235; Safedî, *el-Vâfi*, XI/247; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VIII/50; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, IV/193; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II/484.

²³⁴ İbn Adîm, *Buğyetü't-Talab*, I/2105.

²³⁵ Ömer Rıza Doğrul, *Asr-ı Saadet*, çev. Osman Zeki Mollamehmedoğlu, İstanbul: Eser Matbaacılık, 1975, s. 98.

komutanıydı. Bütün piyadelerin başında da Dahhâk b. Kays (ö. 64/684) bulunuyordu.²³⁶ Sıffın savaşı hicretin 37. yılında (m. 657) gerçekleşti.²³⁷ Sıffın savaşının yaklaşık 110 gün sürdüğü rivayet edilmektedir.²³⁸ Savaşın meydana geldiği yer ise Fırat nehrinin batı kıyısında yer alan Sıffın adlı bölgedir.²³⁹

Zilhicce ayının ilk günlerinde başlayan ilk çarpışmalar esnasında Muâviye b. Ebû Süfyân'ın öncü kuvvetlerinin komutanı olan Ebü'l-A'ver es-Sülemî'yi, Hz. Ali'nin komutanı olan Eşter en-Nehaî mübarezeye davet etti fakat Ebü'l-A'ver es-Sülemî Hz. Osman'ın katlinde Eşter en-Nehaî'nin de dahli olduğunu, Hz. Osman'ın amillerini Kûfe'den gönderdiğini ve onun da kısasa müstehak birisi olduğunu söyleyerek mübareze etmeye gerek görmedi.²⁴⁰ Nitekim tezimizin II. bölümünde ele alınacağı üzere Hucr b. Adî'nin cinayetini üstlenen kişi Ebü'l-A'ver es-Sülemî'dir.²⁴¹ Hucr b. Adî'ye Sıffın savaşı esnasında Hz. Ali'nin duası şu şekildedir: “Ey Hucr! Allah-u Teala seni şehadetten mahrum bırakmasın” ve şöyle devam etti: “Onun kalbini takva ile nurlandır.”²⁴² Hucr b. Adî ile ilgili başka bir bilgiye göre Sıffın savaşı esnasında Amr b. el-Hamık (ö. 51/671) ve Hucr b. Adî'nin, Muâviye b. Ebû Süfyân ve adamlarını lanetledikleri gerekçesiyle Hz. Ali tarafından kınanmalarıdır.²⁴³

Sıffın savaşının en önemli anlarından biri de Muâviye b. Ebû Süfyân'ın bizzat Hz. Ali tarafından mübarezeye davet edilmesidir fakat bu teklifi Muâviye b. Ebû Süfyân kabul etmedi.²⁴⁴ Amr b. el-Âs'ın, Muâviye b. Ebû Süfyân'a Hz. Ali'nin mübareze teklifini kabul etmesini söylediği belirtilir. Fakat Muâviye b. Ebû Süfyân, Amr b. el-Âs'a şu cevabı vermiştir: “Ey Amr! Vallahi öldürülmemi istiyorsun ki benden sonra hilâfet sana kalsın. İşine bak, benim gibisi kandırılamaz.”²⁴⁵

Sıffın savaşında Hz. Ali'nin en önemli destekçilerinden biri de Ammâr b. Yâsir'dir. Ammâr b. Yâsir'in annesi Sümeyye ve babası Yâsir b. Âmir İslam'ın ilk şehitleridir. Ammâr b. Yâsir ise Müslümanlığını ilan eden ilk yedi kişiden biridir.²⁴⁶ Ammâr b. Yâsir'in, Muâviye b. Ebû Süfyân'ın askerleri tarafından öldürülmesi özellikle

²³⁶ Minkarî, Ebu'l-Fazl Nasr b. Müzahim b. Seyyar, *Vak'atü's-Sıffın*, çev. Cemalettin Saylık, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017, s. 182.

²³⁷ Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, I/124; Lewis, *Tarihte Araplar*, s. 44.

²³⁸ Cahen, *Doğuştan Osmanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar İslamiyet*, I/32.

²³⁹ Hitti, *Arap Tarihinin Mimarları*, s. 60.

²⁴⁰ Ebu'l-A'ver es-Sülemî'nin, Eşter en-Nehaî'ye yönelik sözlerinin tamamı hakkında bk. Minkarî, *Vak'atü's-Sıffın*, s. 137-138.

²⁴¹ İbn Sâib el-Kelbî, *Neseb*, s. 142; İbn Adîm, *Bugyetü't-Talâb*, I/2108.

²⁴² Sebtî, “*es-Sahâbî el-Celîl Hucr b. Adî el-Kindî*”, s. 324.

²⁴³ Onat, *Emevîler Dönemi Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, s. 50.

²⁴⁴ Yiğit, “*Sıffın Savaşı*”, s. 107.

²⁴⁵ Minkarî, *Vak'atü's-Sıffın*, s. 267.

²⁴⁶ Mustafa Fayda, “*Ammâr b. Yâsir*”, *DİA*, İstanbul 1991, III/75.

savaşın şiddetinin iyiden iyiye artmasına sebebiyet verdi ve Hz. Ali'nin askerleri Muâviye b. Ebû Süfyân'ın askerlerini sıkıştırmaya başladı.²⁴⁷ Ammâr b. Yâsir'in öldürülmesi Muâviye b. Ebû Süfyân'ın ordusunun da karışmasına neden oldu. Nitekim bir hadis-i şerife göre Hz. Peygamber, Ammâr b. Yâsir'in asi bir topluluk tarafından öldürüleceğini söylemiştir. Bu hadis-i şeriften haberi olan Amr b. el-Âs üzüntüsünden: “Böyle bir olayı görmektense yirmi yıl önce ölmeyi tercih ederdim” demiş. Buna da cevaben Muâviye b. Ebû Süfyân onu teselli bağlamında: “Onu biz öldürmedik, onu öldürenler buraya getirenler” şeklinde cevap vermiştir.²⁴⁸ Fakat bazı araştırma eserlerde bu hadisin Hz. Ali taraftarlarınca uydurulmuş olduğu bilgisi bulunmaktadır.²⁴⁹

Leyletü'l-Herîr'de her şeyin bittiği, hatta kaçmayı veya eman dilemeyi düşündüğü esnada Muâviye b. Ebû Süfyân'ı kararından vazgeçiren İbnü'l-Etnabe el-Ensari'nin söylediği bir şiir olmuştur.²⁵⁰ Leyletü'l-Herîr'in sabahında İslam tarihinin çok önemli dönüm noktalarından biri olan ve neredeyse savaşı kaybetmiş olan Muâviye b. Ebû Süfyân'ın, Amr b. el-Âs'ın dahiyane önerisiyle Kur'an Mushaflarını mızrakların ucuna takma fikriyle savaş farklı bir evreye çevrildi. Mızraklara toplamda beş yüz Mushaf asıldığı rivayet edilmektedir.²⁵¹

Muâviye b. Ebû Süfyân ve Amr b. el-Âs'ın yapmış olduğu bu stratejik manevrada söylenen iki taraf arasında savaşın son bulması ve Kur'an'ın hükümlerine göre hakimiyetin kimin hakkının olduğunun kararlaştırılmasıdır.²⁵² Muâviye b. Ebû Süfyân ve adamlarının yapmış olduğu hareketin bir hileden ibaret olduğunu anlayan Hz. Ali, askerlerine Muaviye, Amr, Habib b. Mesleme, Dahhak b. Kays gibilerin din ve Kur'an ehli olmadıklarını, onların asıl amacının Kitab'a başvurmak değil, mutlak yenilgiden kurtulabilmek için hileye başvurdıklarını söylese de Hz. Ali'nin dedikleri işe yaramadı netice itibarıyla Hz. Ali'nin ordusunda çözümler ve bölünmeler yaşandı.²⁵³ Hz. Ali'nin ordusunda Eşter en-Nehaî ve onun gibi düşünenler savaşın devam etmesini, zaten savaşın bitme noktasına geldiğini düşünürken, bir başka grup olan ve daha sonra

²⁴⁷ Hasan İbrahim Hasan, *Dini-Siyasi-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, II/45.

²⁴⁸ Fayda, “Ammâr b. Yâsir”, s. 75.

²⁴⁹ Cihan, *Uydurma Hadislerin Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi*, s. 114.

²⁵⁰ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*, s. 116; Yıldız, *Kendi Kaynakları Işığında Hariciliğin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 59-60.

²⁵¹ Minkarî, *Vak'atü's-Sıffîn*, s. 404-405; Hitti, *Arap Tarihinin Mimarları*, s. 61.

²⁵² Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, s. 1.

²⁵³ Minkarî, *Vak'atü's-Sıffîn*, s. 415-416; Adem Apak, *İslam Tarihi Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2020, s. 126.

Hâricîler olarak adlandırılacak olan grup savaşın durmasını savunuyordu. Ayrıca Eş'as b. Kays da savaşın durmasını savunanlar arasındaydı.²⁵⁴

Hiz. Ali'ye savaşı durdurması için baskı yapan Hâricîler Mis'ar b. el-Fedeki, Zeyd b. Husayn ve kurradan bir gruptu. Dediler ki: “Ey Ali! Allah'ın kitabına davet edilsen buna icabet et. Aksi takdirde İbn Affân'ı öldürdüğümüz gibi seni de öldüreceğiz. Vallahi onlara olumlu cevap vermezsen bunu yapacağız.”²⁵⁵ Ayrıca Eş'as b. Kays ve Eşter en-Nehaî arasındaki tartışmalarının büyüyerek ordusunun bölünebileceğinden çekinen Hiz. Ali savaşı durdurdu ve tahkîmi kabul etmek zorunda kaldı.²⁵⁶ Hakeme gitmeyi kabul etmek Hiz. Ali'nin ordusundaki problemleri durdurmanın aksine ordudaki çözölmeyi daha da hızlandırdı. Savaşın durması ya da devam etmesi hususunda birbirlerine girmiş olan Hiz. Ali'nin ordusu bu sefer de kimin hakem tayin edilmesi gerektiği hususunda tartışmaya başladı.

Muâviye b. Ebû Süfyân'ın hakem olarak belirlediği kişi siyaset yapmayı iyi bilen ve Muâviye b. Ebû Süfyân'ın da danışmanı olan Amr b. el-Âs'dan başkası değildi. Fakat Hiz. Ali'nin hakem olmasını istediği kişiyi ordusundakilere kabul ettirememesi gibi bir sorunu vardı. Nitekim Hiz. Ali önce Abdullah b. Abbâs'ı hakem olarak belirlemek istediysen bu teklifini ordusundakiler kabul etmedi. O reddedilince Hiz. Ali hakem olarak Eşter en-Nehaî'yi teklif etti fakat bu teklifi de reddedildi. Bu iki ismi reddedenlerin ve aralarında Eş'as b. Kays, Mis'ar b. el-Fedekî ve Zeyd b. Husayn'ın da yer aldığı grup Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin hakem tayin edilmesini istediler.²⁵⁷ Netice itibarıyla Ebû Mûsâ el-Eş'arî hakem olarak kabul edildi. Hakemlerden Amr b. el-Âs'ın halîfe adayının Muâviye b. Ebû Süfyân olduğu aşıkardı, fakat Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin gönlünde yatan halife adayı ne Hiz. Ali ne de Muâviye b. Ebû Süfyân'dı, onun asıl halîfe olmasını istediği kişi Abdullah b. Ömer'di.²⁵⁸

2.3.3. Tahkîm'de Hucr b. Adî

Sözlükte “bir konuda hüküm ve karar vermeyi bir kişiye bırakmak” anlamındaki tahkim, fıkıh terimi olarak “aralarında hukuki ihtilaf bulunan tarafların bir

²⁵⁴ Fığlalı, *İmam Ali*, s. 72-73.

²⁵⁵ Minkarî, *Vak'atü's-Sıffîn*, s. 416.

²⁵⁶ Ayar, “Mâlik b. el-Hâris el-Eşter'in İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü”, s. 83.

²⁵⁷ Minkarî, *Vak'atü's-Sıffîn*, s. 424; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, s. 442; İbnü't Tıktakâ, *el-Fahrî*, s. 78.

²⁵⁸ Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, s. 5.

ihtilafı çözüme bağlaması için üçüncü kişiyi ya da kişileri hakem tayin etmesi ve bu hususta yaptıkları sözleşme” demektir.²⁵⁹

Mısırlı yazar Tâhâ Hüseyin’e (ö. 1974) göre Tahkîm, Amr b. el-Âs ve Eş’as b. Kays arasındaki gizli bir görüşme ve Hz. Ali’ye yönelik bir komplodur.²⁶⁰ İslam tarihi boyunca, Amr b. el-Âs’ın Kur’an Mushaflarını mızraklara taktırması tartışılmıştır. Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971) olaya farklı bir pencereden bakmıştır. Zira ona göre bu savaşın durmasıyla Bizans sınırlarını koruyan Müslüman ordularının daha da fazla yıpranmaması önemlidir. Çünkü Müslümanların birbirine düşmesi en çok Bizans İmparatorluğu’nu sevindiren bir durumdur.²⁶¹

Konumuzla bağlantılı olması açısından Hucr b. Adî’nin tahkîmnamede imzası olan kişilerden olması önemlidir. Ayrıca bu metnin yazılması esnasında orada bulunan Hz. Ali’nin adamlarından olan şahitler on kişidir: 1-Eş’as b. Kays 2-Abdullah b. Abbâs 3-Saîd b. Kays el-Hemedânî 4-Abdullah b. Tufeyl el-Âmirî 5-Abdullah b. Mahl el-Acelî 6- Verka’ b. Sümei el-Becelî 7-Ukbe b. Zeyd el-Ensârî 8-Yezid b. Huciyye et-Teymî 9-Malik b. Evs er-Reha 10-Hucr b. Edber el-Kindî. Bu anlaşma metni Hicrî 37. yılda Çarşamba günü yazılmıştır.²⁶² Hakemlerin buluştukları tarihler hususunda farklı rivayetler bulunmaktadır. Bu tarihlerden hakemlerin Ocak 659’da buluştukları yönündeki rivayetlere²⁶³ tarihçi Adnan Demircan katılmamaktadır. Demircan’a göre Dûmetü’l-Cendel bölgesinin Ezruh mevkiindeki buluşmanın tarihi Ramazan 37/Şubat 658’dir.²⁶⁴

Eş’as b. Kays metni eline alarak tahkîmnamedeki maddeleri kabile kabile dolaştı ve bilgilendirirken Temîm kabilesinden Urve b. Udeyye’nin saldırısına uğradı, Urve b. Udeyye şu sözleri söylemek suretiyle Eş’as b. Kays’a saldırdı: “Allah’ın dini konusunda insanların hükmüne mi başvuruyorsunuz? Ey Eş’as! Bizim aramızdan katledilenler nerede?” Ayrıca Rasib ve Murad kabileleri de Eş’as b. Kays’a tepki

²⁵⁹ Mustafa Yıldırım, “Tahkîm”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX/411.

²⁶⁰ Ahmet Önkâl, “Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme”, *İSTEM*, S. 2, 2003, s. 36.

²⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Önkâl, “Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme”, s. 37.

²⁶² Minkarî, *Vak’atü’s-Sıffîn*, s. 431; Ebû Hanîfe ed-Dineverî, *el-Ahbârü’t-Tivâl*, çev. Zekeriya Akman-Hüseyin Siyabend Aytemür, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017, s. 262; İbn Hibbân, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, s. 443.

²⁶³ Hitti, *Arap Tarihinin Mimarları*, s. 61; Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri*, s. 275; Lewis, *Tarihte Araplar*, s. 45.

²⁶⁴ Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, s. 146. Adnan Demircan’ın verdiği tarih Hasan İbrahim Hasan ve Claude Cahen’in verdiği bilgiyle de örtüşmektedir. Bk. Hasan İbrahim Hasan, *Dini-Siyasi-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, II/48; Cahen, *Doğuştan Osmanlı Devleti’nin Kuruluşuna Kadar İslamiyet*, I/33.

gösterenler arasındadır. Rasib ve Murad kabileleri ‘‘Hüküm sadece Allah’ındır’’ görüşünü savunuyordu²⁶⁵

Dûmetü’l-Cendel’in Ezruh mevkiinde her iki taraftan dört yüzer kişilik grup, hakemlerin kararını öğrenmek amacıyla bu bölgeye geldiler. Hz. Ali’nin heyetinin başkanlığını Şureyh b. Hâni’ el-Hârisî (ö. 78/697) yapıyordu ve namazları kıldırması için Abdullah b. Abbâs görevlendirilmişti.²⁶⁶ Hakemlerin görüşmesi gerçekleşmeden evvel Abdullah b. Abbâs, Ebû Mûsâ el-Eş’arî’yi şu sözlerle uyardı: ‘‘Dikkat et. Seni kandıracağını sanıyorum. Üzerinde ittifak ettiğiniz bir karar varsa önce onu konuşur. Kararı senden önce o açıklasın, sonra sen konuşursun. Zira Amr, gaddar bir adamdır. Kendisiyle mutabık kaldığınız hususta sana karşı samimiyetinden emin değilim. İnsanların karşısına çıktığınızda sana muhalefet edebilir.’’²⁶⁷

Hakemlerin görüşmeleri sonrasında karar açıklanacakken ilk önce Ebû Mûsâ el-Eş’arî konuşmaya başladı ve Hz. Ali ve Muâviye b. Ebû Süfyân’ı azlettiklerini ve kararın bir şu’ra tarafından belirleneceğini söyledi. Ardından Amr b. el-Âs konuşmaya başladı ve Hz. Ali’yi hilâfetten azlettikten sonra Muâviye b. Ebû Süfyân’ı halife ilan etti. Bu karara Ebû Mûsâ el-Eş’arî itiraz etse de durum değişmedi.²⁶⁸ Netice itibarıyla hakem olayı hilâfet meselesini çözmekten çok daha da çıkmaza sürüklemiştir.

Hakem olayından sonra yaşananlara çok üzülen Ebû Mûsâ el-Eş’arî siyasi hayattan tamamen el çekti ve uzlete çekildi.²⁶⁹ Tarihçi Bahriye Üçok’un tahkîmle alakalı yorumu şu şekildedir: ‘‘Tarihi olaylara bakarak Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin çok saf bir insan olduğu inancına varılabilir; ama Ebû Musa, gerektiği gibi, tam bir dürüstlük içinde hareket etmiştir. Karşı tarafın hilesini düşünmek, onlardan şüphe etmek aklına gelmezdi. Amr İbnü’l-As’ın hareketi ise bir politik zafer sayılamaz; onun yaptığı hareket amaca ve alınan kararlara tamamıyla aykırıdır.’’²⁷⁰ Apak’ın tahkîmle alakalı çıkarımı da Bahriye Üçok’la örtüşmektedir. ‘‘İddia edildiği gibi Amr tarafından aldatılan Ebû Mûsâ gafil, saf, görüşü zayıf ve kandırılmaya müsait birisi değildir. Hz. Peygamber (sas) onu Yemen’de idarecisi olarak vazifelendirmişti. Şayet saf bir kişi olsaydı Hz. Ömer onu vali olarak tayin etmezdi. Hz. Osman’ın son döneminde fitnenin en şiddetli olduğu zamanlarda Kûfeliler kendisini vali olarak tercih etmezdi.

²⁶⁵ Minkarî, *Vak’atü’s-Sıffîn*, s. 436; Dineverî, *el-Ahbâr*, s. 263.

²⁶⁶ Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, II/48.

²⁶⁷ Minkarî, *Vak’atü’s-Sıffîn*, s. 464; İbnü’t-Tıktakâ, *el-Fahrî*, s. 79.

²⁶⁸ Minkarî, *Vak’atü’s-Sıffîn*, s. 465; İbnü’t-Tıktakâ, *el-Fahrî*, s. 79; Kandemir, ‘‘Ebû Mûsâ el-Eş’arî’’, *DİA*, X/191.

²⁶⁹ Kandemir, ‘‘Ebû Mûsâ el-Eş’arî’’, s. 191.

²⁷⁰ Üçok, *İslam Tarihi Emeviler-Abbasiler*, s. 49-50.

Müslümanların -özellikle Hz. Peygamber'e sahâbî olanların- böyle hile ve aldatma işlerine girmeyeceklerini düşünüyordu. Ancak Amr b. el-Âs kendisini bu hususta hayal kırıklığına uğratmıştı.²⁷¹

Sıffin savaşı sonrasındaki önemli olaylardan biri de Hucr b. Adî'nin ön planda olduğu görülmektedir. Muâviye b. Ebû Süfyân, Hz. Ali'nin tekrar toparlanıp üzerine saldırmaması için Irak topraklarına yönelik yağmalar düzenlenmesini emretti. Bu doğrultuda Dahhâk b. Kays el-Fihri komutanlığındaki yaklaşık üç bin ya da dört bin kişilik kuvvet, Hz. Ali'ye bağlı bölgelerde yağma hareketlerinde bulundu. Dahhâk b. Kays pek çok kişiyi öldürdü. Bu ölen kişiler arasında Abdullah b. Mes'ud'un yeğeni Amr b. Umeys b. Mes'ud Zühlî de bulunmaktadır.²⁷² Dahhâk b. Kays'ın yapmış olduğu yağma harekâtı sırasında hac kabilelerine de engel olduğu bilgisi bulunmaktadır.²⁷³ Dahhâk b. Kays el-Fihri'nin yaptığı saldırılar karşısında Hz. Ali, Hucr b. Adî öncülüğündeki orduyu Dahhâk b. Kays el-Fihri'nin üzerine gönderdi ve Hucr b. Adî Tedmür'de ona ve ordusuna yetişti. Hucr b. Adî'nin ordusu Dahhâk b. Kays'ın ordusuna biraz zayıat verdi ve onu Suriye topraklarına kadar kovaladı. Hucr b. Adî'nin Suriye topraklarında da iki gün karşı baskınlarda bulunduğu da rivayet edilmektedir.²⁷⁴ Muâviye b. Ebû Süfyân'ın, Süfyân b. Avf el-Gâmidî'nin (ö. 52/672) vasıtasıyla Anbar şehrine yönelik yaptırdığı yağma harekâtında 39/659, Hucr b. Adî'nin Hz. Ali'nin yanında yer alarak bu yağma harekâtını engellemesi önemlidir.²⁷⁵

Hucr b. Adî'nin, Kays b. Sa'd b. Ubâde'den sonraki Hz. Ali'nin görevlendirdiği ikinci Mısır valisi olan Muhammed b. Ebû Bekir'in valiliği devrinde Mısır'da bulunduğu dair bir bilgi bulunmaktadır. Fakat biz okuduğumuz kaynaklar ve araştırma eserlerde böyle bir rivayete rastlayamadık. Bundan dolayı bu bilgiye ihtiyatla yaklaşmanın daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Hucr b. Adî, Muhammed b. Ebû Bekir'in valiliği devrinde Mısır'da bulundursa da kısa bir dönem orada bulunmuş olabileceği kanaatindeyiz.²⁷⁶

²⁷¹ Apak, *İslam Tarihi Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru*, s. 130.

²⁷² Bozkurt, "Hucr b. Adî", s. 277; Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, s. 175-176; Ayinevend, *Şii Kıyamlar*, s. 39-40. Nakshawani bu olayın Nehrevan savaşından sonra vuku bulduğunu aktarmaktadır. Bk. Nakshawani, *Hujr Ibn Adî Al-Kindî A Victim Of Terror*, s. 15.

²⁷³ Hakkı Dursun Yıldız, "Dahhâk b. Kays", *DİA*, İstanbul 1993, VIII/409; Nakshawani, *Hujr Ibn Adî Al-Kindî A Victim Of Terror*, s. 15.

²⁷⁴ Aycan, *Saltnata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyân*, s. 133-134

²⁷⁵ Ayinevend, *Şii Kıyamlar*, s. 42; Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, s. 176.

²⁷⁶ H. Lammens, "Hucr", s. 576. Ayrıca Muhammed b. Ebû Bekir hakkında bk. Adem Apak, "Muhammed b. Ebû Bekir", *DİA*, Ankara 2020, XXX/516.

2.3.4. Hucr b. Adî'nin Hâricîlerle Mücadelelerdeki Rolü

Hucr b. Adî'nin Hâricîlerle yapılan Nehrevan savaşında (38/658) yer alması ve Hz. Ali'nin bu savaşta komutanlarından biri olması önemlidir.²⁷⁷ Hucr b. Adî bu savaşta Hz. Ali'nin ordusunun sağ kanadına komuta etmiştir.²⁷⁸ Hâricî, “çıkmaq, itaatten ayrılıp isyan etmek” anlamındaki hurûc kökünden “ayrılan, isyan eden” manasında bir sıfat olan hâric kelimesine nisbet ekinin ilave edilmesiyle meydana gelmiş bir terim olarak topluluk ismi için hâriciye ve havâric kullanılır.²⁷⁹ Hâricîler, Sıffîn savaşı sonrası, tahkîmi kabul ettiği gerekçesiyle Hz. Ali'yi küfürle itham ederek “la hukme illa lillah” yani “Allah'tan başka hüküm verecek yoktur” diyerek Hz. Ali'den ayrıldılar. Bu ayrılanlar 12.000 kişilik bir topluluktur ve Harûrâ denilen bir yerde bir araya geldiler. Bu yüzden Hâricîler'e Harûriyye de denilmektedir.²⁸⁰ “Allah'tan başka hüküm verecek yoktur” sloganını çokça kullandıkları için Hâricîler'e Muhakkime de denilmektedir.²⁸¹ Hâricîler için isimlendirme konusunda eş-Şurat da geçmektedir. Anlamı ise “Allah uğrunda canlarını satanlar” demektir.²⁸²

Hâricîliğin ortaya çıkış sürecinin Sıffîn savaşı sonrası hakeme gidilmesine bağlamak Ethem Ruhi Fığlalı'ya göre görünür sebep olmakla birlikte, bunun arka planı olarak Hz. Osman'ın hilâfetinin son yıllarındaki sosyal karışıklıklarda ve Hz. Osman'ın şehadetine kadar giden süreçte bulmak daha isabetlidir.²⁸³ Hasan Onat'a göre ise Hâricîliğin ortaya çıkışında Hakem olayı bardağı taşıran son damladır. Hiçbir sosyal hareket birdenbire ortaya çıkamaz. Hâricîliğin doğuşunu o da Hz. Osman'ın hilâfetinin son altı yılına bağlamaktadır.²⁸⁴ Wellhausen (ö. 1918), Lammens (ö. 1937) ve Caetani'ye (ö. 1935) göre de Hakem olayı ve Hâricîliğin oluşumu birbirinden ayrı müstakil konulardır.²⁸⁵ İlk Hâricîler'e bakılacak olursa ve onların kültürel yapıları, yetiştirme tarzları, yetiştikleri bölgeler incelenecek olursa Ahmet Akbulut'a göre Hâricîlik bir zihniyet meselesidir.²⁸⁶ Hasan İbrahim Hasan'a göre ise Hâricîlik demokrasiyi temsil

²⁷⁷ İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, II/384; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, I/697; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/222; İbn Adîm, *Bugyetü't-Talâb*, I/2110; Şemseddin Sâmî, *Kâmus*, III/331; Fığlalı, “İlk Şii Olaylar”, *AÜİFD*, S. 26, s. 337; Sâlih Muhammed er-Ravadiyye, *Ziyâd b. Ebîh ve Devrihi fi'l-Hayat el-Amme fi Sadri'l-İslam*, Cemiatü Mute, I. baskı, 1414/1994, s. 213.

²⁷⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 205.

²⁷⁹ Ethem Ruhi Fığlalı, “Hâricîler”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI/169.

²⁸⁰ Güzel, *Hz. Ali*, s. 72; Kutlu-Onat, *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, s. 64.

²⁸¹ Kutlu-Onat, *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, s. 64.

²⁸² G. Levi Della Vida, “Hariciler”, *İA*, İstanbul 1977, V/233.

²⁸³ Fığlalı, “Hâricîler”, s. 169.

²⁸⁴ Kutlu-Onat, *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, s. 68.

²⁸⁵ Vida, “Hariciler”, s. 233.

²⁸⁶ Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, s. 204.

etmektedir. Zira Hâricîler'e göre halîfe olmak her Müslüman'ın hakkıdır. Eşit oldukları müddetçe bir Kureyşli ve Kureyşli olmayan arasında hiçbir fark bulunmamaktadır.²⁸⁷

Hiz. Ali'den ayrılıp Harûrâ'da toplanan Hâricîler, Yezîd b. el-Husayn'a ve daha sonra İbn Ebî Evfa el-Absî'ye liderleri olması için teklif götürdüler, fakat bu teklifleri kabul görmedi.²⁸⁸ Bir başka rivayete göre ise Hâricîler, liderleri olması için önce Yezîd b. Âsım el-Muhâribî'ye teklif götürdüler fakat o kabul etmeyince de Sa'd b. Vâil et-Temîmî'ye liderleri olması için teklif götürdüler fakat o da kabul etmedi.²⁸⁹ Hâricîler'in lideri olmayı kabul eden kişi ise Abdullah b. Vehb er-Râsibî'dir (ö. 38/658). Abdullah b. Vehb er-Râsibî şu sözleri söyledi Hâricîler'in lideri olunca: “Görevi verin. Vallahi bunu dünyalık arzusıyla veya ölümden kaçtığım için kabul ediyor değilim, fakat bu görevde büyük bir sevap umduğundan dolayı kabul ediyorum.”²⁹⁰ Abdullah b. Vehb er-Râsibî'ye çok fazla ibadet etmekten dizleri nasır bağladığı için “deve nasırlı adam” lakabı takılmıştır.²⁹¹ Bu bilgidan yola çıkarak Hâricîler'in ibadete ne kadar düşkün olduğu anlaşılmaktadır.

Hiz. Ali'nin Hâricîler'e yönelik nasihatlerine ve onları yolundan çevirme çabalarına karşın Hâricîler'in yanıtı şu şekilde oldu: “Şüphesiz biz önce hakemliği kabul etmiştik. Şimdi pişmanız, hatalı olduğumuzu biliyoruz. Eğer kâfir olduğunı kabul edersen, hata ettiğin hakem tayinini kabul ettiğin için tövbe edersen senin yanında düşmanla savaşa geri döneriz. Aksi takdirde seni terk ediyoruz” dediler.²⁹² Hâricîler'in bu cevabıyla ilgili Demircan'ın yorumu dikkat çekicidir: “Bizce bu rivayetler, Irak'ın ehl-i beyt taraftarı ravileri arasında ortaya çıkıp yayılmış taraflı anlatımlardır. Bir kere rivayetlerde Hiz. Ali'nin haklılığı vurgulanmak istenirken, aynı zamanda da Hâricîler tutarsız insanlar olarak gösterilmektedir. Doğrusunu söylemek gerekirse, Hâricîler'in başından itibaren savundukları görüşlerde bir tutarlılık mevcuttur. Bundan sonraki tavırları da böyledir...”²⁹³ Hiz. Ali'nin Hâricîler'i doğru yola sürüklemek ve isyanlarından vazgeçirmek amacıyla yaptığı girişimlerden biri de Abdullah b. Abbâs'ı onlarla görüşmesi amacıyla göndermesidir. Nitekim bu görüşmeler neticesinde

²⁸⁷ Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, II/53. Haricilerle Jakobenler arasında ilişki kuran Muhammed Ebû Zehra'nın görüşleri için bk. Muhammed Ebû Zehra, *İslam'da İtikadi Siyasi ve Fikhi Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatıllah Kaya, Ankara, ts. s. 66.

²⁸⁸ Dineverî, *el-Ahbâr*, s. 269.

²⁸⁹ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, s. 444.

²⁹⁰ Dineverî, *el-Ahbâr*, s. 269.

²⁹¹ Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, s. 24.

²⁹² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 204-205; İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, s. 79; Muhammed Ebû Zehra, *İslam'da İtikadi Siyasi ve Fikhi Mezhepler Tarihi*, s. 65.

²⁹³ Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, s. 159.

Hâricîler'den yaklaşık 2000 kişiyi Abdullah b. Abbâs, Hz. Ali'ye karşı muhalefetten çevirdi.²⁹⁴

Muâviye b. Ebû Süfyân'ın üzerine gitme hazırlıkları yapmakta olan Hz. Ali, Hâricîler'in faaliyetleri ve işledikleri cinayetler sebebiyle vazgeçerek Hâricîler'in üzerine gitmek zorunda kaldı. Hz. Ali ve diğer Müslümanlar'ı dehşete düşüren bir olay yaşandı. Ünlü sahâbî Habbâb b. Eret'in (ö. 37/657) oğlu Abdullah b. Habbâb ve hamile olan eşi Hâricîler tarafından katledildi.²⁹⁵ Hâricîler'in mevzubahis cinayetlerini araştırması amacıyla Hz. Ali, el-Hâris b. Mürre' yi (ö. 42/662) gönderdi fakat o da Hâricîler tarafından öldürüldü.²⁹⁶ İşlenen cinayetler sebebiyle Hz. Ali, Hâricîler'den katilleri kendisine teslim etmelerini istediye de bu isteği şu sözlerle reddedildi: “Onları hepimiz öldürdük. Hepimiz onların ve sizin kanlarınızı helal görüyoruz.”²⁹⁷

Hz. Ali ile Hâricîler arasındaki savaş başlamadan evvel Hz. Ali'nin, Hâricîler'i yollarından dönmeleri amacıyla gönderdiği iki ünlü sahabe Ebû Eyyûb el-Ensârî (49/669) ve Kays b. Sa'd b. Ubâde'dir, fakat bu iki sahâbenin de müsbet bir netice elde edemedikleri görülmektedir.²⁹⁸ Nehrevan savaşında Hz. Ali'nin ordusunun düzeni şu şekildedir: Sağ kanada Hucr b. Adî, sol kanada Şit b. Rib'î, süvarilerin başına Ebû Eyyûb el-Ensârî, piyadelere Ebû Katâde (ö. 54/674), sayıları yaklaşık 800 olan Medineliler'in başına Kays b. Sa'd b. Ubâde getirildi. Hz. Ali ise merkezde Mudar'ın başında yer aldı.²⁹⁹

Hz. Ali'nin ordusu tarafından Hâricîler Nehrevan savaşında büyük bir yenilgiye uğratıldı (9 Safer 38/17 Temmuz 658).³⁰⁰ Savaş esnasında Hâricîler'den yaklaşık 2800 kişinin öldürüldüğü rivayet edilmektedir.³⁰¹ Bu ölümler arasında Abdullah b. Vehb er-Râsibî, Abdullah b. Şecere, Şureyh b. Evfa ve Hurkûs b. Züheyr (ö. 38/658) gibi

²⁹⁴ Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, s. 203; Güzel, *Hz. Ali*, s. 72.

²⁹⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 203; Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, s. 25.

²⁹⁶ Dîneverî, *el-Ahbâr*, s. 274; Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi II*, İstanbul: Ensar Yayınları, XIV. baskı, 2015, s. 326. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* “Hâris b. Mürre” maddesine göre Hâris b. Mürre'nin Nehrevan savaşı öncesinde öldürüldüğüne yönelik rivayetler doğru değildir. Onun ölme tarihi 42/662 yılıdır. Bk. Recep Uslu, “Hâris b. Mürre”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI/ 199-200.

²⁹⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 205; Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, s. 25.

²⁹⁸ Dîneverî, *el-Ahbâr*, s. 274; Abdulhalık Bakır, “Kays b. Sa'd”, *DİA*, Ankara 2002, XXV/93.

²⁹⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 205; Onat, *Emevîler Dönemi Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, s. 50.

³⁰⁰ Ethem Ruhi Fırlı, *İmam Ali*, Ankara: TDV Yayınları, X. Baskı, 2014, s. 78; Güzel, *Hz. Ali*, s. 74.

³⁰¹ Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, s. 25; Fırlı, *İmam Ali*, s. 78.

Hâricîler'in önemli reisleri öldürüldü.³⁰² Özellikle de Hurkûs b. Züheyr'in Hâricîler nezdinde cennetle müjdelenmiş bir kişi olduğunu zikretmeliyiz.³⁰³

Nehrevan savaşı sonrasında Hâricîler'in isyanlarının devam ettiğini belirtmeliyiz. Nitekim araştırmamız bağlamında değinmeliyiz ki Eşheb (Eş'as) b. Bîşr öncülüğündeki Hâricîler'in Cerceraya'daki³⁰⁴ isyanını, Hucr b. Adî'nin komutasındaki askerler bastırdı. (Cemâziye'l-Âhir 38/ Kasım 658)³⁰⁵ Hz. Ali'nin, Hucr b. Adî'ye Kinde kabilesinin liderliğini teklif ettiği ve Eş'as b. Kays'ı görevden azledebileceğini söylemesine rağmen bu teklifi Hucr b. Adî kabul etmemiştir.³⁰⁶

2.3. Hz. Hasan Dönemi

Hz. Ali'nin, Abdurrahman b. Mülcem (ö. 40/661) isimli bir Hâricî tarafından sabah namazında zehirli bir hançerle yaralanması, aldığı yaranın tesiriyle iki gün sonra vefat etmesi (19 veya 21 Ramazan 40/26 veya 28 Ocak 661)³⁰⁷ sonucunda Hz. Hasan'ın (ö. 49/669) hilâfeti dönemi başlamış oldu. Hz. Hasan'a babasının vefatından iki gün sonra biat alındı ve Hz. Hasan'ın ilk icraatı babasının katili olan Abdurrahman b. Mülcem'e kısas cezası uygulamak oldu. Abdurrahman b. Mülcem, Muâviye b. Ebû Süfyân'ı öldürmek için izin istedi. Bu öldürme işlemini gerçekleştirdikten sonra gelip teslim olacağını söyledi fakat bu teklifini Hz. Hasan'a kabul ettiremedi.³⁰⁸

Hz. Hasan'ın takriben altı ay süren bir hilâfet süreci sonrası, daha fazla Müslüman kanı akmaması adına görevinden feragat ederek, hilâfeti Muâviye b. Ebû Süfyân'a devretti. Bu açıdan bu yıla İslam tarihinde birlik yılı denilmektedir.³⁰⁹ Hz. Hasan'ı Muâviye b. Ebû Süfyân'la sulhe sevk eden önemli bir husus da hem yakın akrabası hem de öncü kuvvetler komutanı olan Ubeydullah b. Abbas'ın (ö. 58/678) bir milyon dirhem para karşılığında Muâviye b. Ebû Süfyân saflarına dâhil olmasıdır.³¹⁰ Ubeydullah b. Abbas'ın bu hareketinin savaş hazırlıklarını sürdüren Hz. Hasan ve

³⁰² Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi II*, s. 327.

³⁰³ Yıldız, *Kendi Kaynakları Işığında Hariciliğin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 81. Bazı araştırma eserlerde de Hurkûs b. Züheyr'in Nehrevan Savaşı'nda öldürülenler arasında olduğundan bahsedilmektedir. Bk. Sıddık Korkmaz, *Şîa'nın Oluşumu*, İstanbul: İz Yayıncılık, II. baskı, 2015, s. 68.

³⁰⁴ Cerceraya şehri, Bağdat ve Vâsıt'ın arasında olup doğu yönü tarafına düşen bir şehirdir. Bk. Musa Baydar, *Abbasiler Tarihinde (H. 255-270/M. 869-883) Zenci İsyanı, Sebep ve Sonuçları*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2007, s. 87.

³⁰⁵ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi II*, s. 327.

³⁰⁶ Ravadiyye, *Ziyâd b. Ebîh*, s. 213.

³⁰⁷ Ethem Ruhi Fırlı, "Ali", *DİA*, İstanbul 1989, II/374.

³⁰⁸ Murat Akarsu, *Hz. Hasan*, ed. Şaban Öz-Adnan Demircan, İstanbul: Beyan Yayınları, 2019, s. 30.

³⁰⁹ Ünal Kılıç, "Hz. Hasan'ın Zehirlenerek Öldürüldüğü İddiaları Üzerine Bir Değerlendirme", *İSTEM*, S. 26, 2015, s. 2-3.

³¹⁰ Abdullah Karahan, "Ubeydullah b. Abbas", *DİA*, İstanbul 2012, XLII/18.

ordusunun şevkini kıracak bir gelişme olduğu şüphesizdir. Hz. Hasan'ın Muâviye b. Ebû Süfyân'la sulh yapmasının yolunu açan önemli gelişmelerden bir diğeri de Medâin yakınlarındaki Sabat mevkiinde bizzat kendi askerleri tarafından çadırının yağmalanması, hatta can güvenliği tehlikesi sebebiyle kendisine sadakatle bağlı olan Rebîa ve Hamdân kabilelerine sığınmak zorunda kalmasının önemli bir gerekçe olduğu kanaatindeyiz.³¹¹

Hz. Hasan'ın Muâviye b. Ebû Süfyân'la sulh olmasına Şîa farklı bir izahat getirmiştir. Nitekim Şîa'ya göre bu sulhun gerekçesi Şîa'daki takıyye inancına dayanmaktadır. Takıyye inancı kişinin canına veya malına yönelik bir tehlikeyle karşılaşması esnasında inancını gizlemesine dayanır. Hz. Ali'nin ilk üç halîfenin halîfeliği devrinde sükût etmesi de takıyye inancı doğrultusunda açıklanmaktadır.³¹²

Konumuzla alakası olması bağlamında Muâviye b. Ebû Süfyân'la sulh yaptığı için Hz. Hasan'a yöneltilen tepkilere de burada değinmek gerekir. Zira Hz. Hasan'ı bu hususta eleştiren kişilerden birisi de Hucr b. Adî'dir.³¹³ Hucr b. Adî'nin Hz. Hasan'ı kınayarak şu sözleri söylediği rivayet edilmektedir: “Sen Müminlerin yüzünü kararttın.” Hz. Hasan ise cevaben şu sözleri söylemiştir: “Herkes senin sevdiğini sevecek değildir. Herkesin görüşü de senin gibi olmaz. Ben bunu sizin selamette kalmanız için yaptım.”³¹⁴

Hucr b. Adî'nin Hz. Hasan'a yönelik söylediği sözlerle ilgili birtakım rivayetler de bulunmaktadır. Buna göre Hucr b. Adî'nin: “Sen bizi adaletten alıp zulme bıraktın”³¹⁵ dediği, ayrıca Hucr b. Adî'nin Hz. Hasan'a: “Düşmanına karşı seninle beraber savaşan, sana sadık ve ileri görüşlü kırk bin kişiyi bıraktın”³¹⁶ şeklinde söylemleri olduğu da rivayet edilmektedir. Rivayetlerden de anlaşılacağı üzere Hucr b. Adî, Hz. Hasan'a hilâfeti Muâviye b. Ebû Süfyân'a bırakmasının hata olduğu, onun hilâfetinin zulüm olacağı düşüncesindeyken, Hz. Hasan'ın ise hilâfetten feragat etmesindeki asıl amacının Müminlerin iyiliğini düşünmesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

³¹¹ Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri*, s. 283; İsmail Yiğit, *Emevîler*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2016, s. 31.

³¹² Muhammed Emhazun, *İslam Tarihi Boyunca Şîa-Ehl-i Sünnet İlişkisi*, çev. Osman Bodur, İstanbul: Akademi Titiz Yayınları, 2021, s. 17; Mustafa Öz, “Takıyye”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX/453-454.

³¹³ Mehmet Azimli, *X. Yüzyıla Kadar Şîi Karakterli Hareketler*, s. 21; Mehmet Bahaüddin Varol, *Hz. Hasan*, Ankara: TDV Yayınları, III. baskı, 2014, s. 161.

³¹⁴ Belâzürî, *Ensâb*, II/257.

³¹⁵ Onat, *Emevîler Dönemi Şîi Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, s. 50; Sallabi, *ed-Devletü'l-Emeviyye*, I/212; Ravadiyye, *Ziyâd b. Ebîh*, s. 213; Sebtî, “es-Sahâbî el-Celil Hucr b. Adî el-Kindî”, s. 321.

³¹⁶ Onat, *Emevîler Dönemi Şîi Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, s. 50; Sallabi, *ed-Devletü'l-Emeviyye*, I/212; Demircan, *Tematik İslam Tarihi*, s. 273.

Hiz. Hasan'a sadece Hucr b. Adî'nin tepki gösterdiği düşünülmemelidir. Zira Süleyman b. Surad (ö. 65/685) da Muâviye b. Ebû Süfyân'a biat etmeyeceğini dile getirmiştir. Süleyman b. Surad'ın Hiz. Hasan'a: “es-Selamu aleyke ey Müminleri zillete mahkum eden” dediğı rivayet edilmektedir.³¹⁷



³¹⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 224.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EMEVÎLER DÖNEMİNDE HUCR B. ADÎ

3.1. Mugîre b. Şu'be'nin Valiliği Dönemi

Sakîf kabilesine mensup olan ve Ebû İsa, Ebû Abdullah, Ebû Muhammed es-Sekafî künyeleriyle bilinen Mugîre b. Şu'be'nin nesebi şu şekildedir: “el-Mugîre b. Şu'be b. Ebî Âmir b. Mes'ûd b. Muattib b. Mâlik b. Kâ'b b. Amr b. Sa'd b. Avf b. Kasiy'dir.”³¹⁸ Muâviye b. Ebû Süfyân'ın halîfeliği devrinde Kûfe'ye vali olarak görevlendirilen Mugîre b. Şu'be, görevlendirildiği 41/661 yılından vefatına kadar (50/670) bu görevde bulundu.³¹⁹ Bu bilgilerden yola çıkarak Mugîre b. Şu'be'nin dokuz yıl Kûfe valiliği görevinde kaldığı çıkarımında bulunabiliriz, fakat İbnü'l-Cevzî'ye göre (ö. 597/1201) Mugîre b. Şu'be'nin valilik dönemi yedi yıl ve birkaç aydır.³²⁰ Mugîre b. Şu'be'nin vefat etme sebebinin veba hastalığına yakalanmasından dolayı olduğu bilgisi mevcuttur.³²¹ Mugîre b. Şu'be vebadan korkarak şehri terk etmiş, fakat aradan geçen bir süre sonra şehre tekrar dönmüş ve bu dönüşünde vebaya yakalanarak ölmüştür.³²²

Hicretin 41. yılında (m. 661) Muâviye b. Ebû Süfyân, Mugîre b. Şu'be'yi Kûfe'ye vali olarak görevlendirdiğinde şu sözleri söyledi: “Ali'ye sürekli olarak küfretmeyi ve onu kötülemeyi ihmal etmeyeceksin. Osman'a da rahmet okuyup sürekli mağfiret dileyeceksin. Ali'nin ve adamlarının ayıplarını her fırsatta ortaya koyacak, onları kötüleyip duracaksın. Osman'ın taraftarlarını sürekli övecek, Ali'nin taraftarlarını ise yere batıracaksın.”³²³ Muâviye b. Ebû Süfyân'ın bu sözlerinden, Hz. Ali taraftarları üzerinde baskı kurduğunu görmekteyiz. Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Mugîre b. Şu'be'ye özel talimatlarından biri de bazı kimseleri gözetim altında tutmasını istemesidir.

³¹⁸ İbn Manzûr, *Muhtasar*, XXV/154.

³¹⁹ Belâzürî, *Ensâb*, III/263; Yiğit, *Emevîler*, s. 32-33; İrfan Aycan, “Mugîre b. Şu'be”, *DİA*, Ankara 2020, XXX/375.

³²⁰ Ebi'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümm*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atta-Mustafa Abdülkâdir Atta, inc. Nâim Zarzor, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiye, I. baskı, 1412/1992, V/241. Fakat Ali Dadan, makalesinde İbnü'l-Cevzî'nin rivayetini doğru bulmamaktadır. Bk. Dadan, “İslam Toplumundaki İlk Sivil Direniş Hareketlerinden Hucr b. Adî Hareketi ve Toplumsal Etkileri”, s. 208.

³²¹ Bk. Aycan, “Mugîre b. Şu'be”, *DİA*, XXX/375. Fakat tarihçi Bahriye Üçok'a göre Mugîre b. Şu'be'nin kesin ölüm nedeni bilinmemektedir. Krş. Üçok, *İslam Tarihi Emevîler-Abbâsiler*, s. 59.

³²² Melek Yılmaz, *Mugîre b. Şu'be*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2005, s. 74.

³²³ Belâzürî, *Ensâb*, III/262; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/478; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/223; Fiğlalı, “İlk Şii Olaylar”, s. 337; Sebtî, “es-Sahâbî el-Celîl Hucr b. Adî el-Kindî”, s. 321; Şefaattin Severcan, *Emevîler Dönemi Din-Siyaset İlişkisi*, Ankara: Fecr Yayınları, I. baskı, 2021, s. 140.

Mevzubahis kişilerin adları şu şekilde sıralanabilir: Ziyâd b. Ebîh, Hucr b. Adî, Süleyman b. Surad, Şebes b. Rib'î, İbnü'l-Kevvâ ve Amr b. Hamık' tır.³²⁴

Ziyâd b. Ebîh'in bu isimler arasında olmasına dikkat çekilmelidir. Zira Ziyâd b. Ebîh bu emrin verildiği tarihlerde Hz. Ali taraftarlığıyla, dolayısıyla Muâviye b. Ebû Süfyân'a muhalefetiyle biliniyordu. Ziyâd b. Ebîh'in Muâviye b. Ebû Süfyân'ın tarafına geçmesi hicretin 44. yılında (m. 664) nesep olarak Ebû Süfyân'a dâhil edilmesiyle gerçekleşmiştir.³²⁵ İslam tarihinde bu olaya yani ana ayrı fakat baba bir olan kişiyi kardeş ilan etmeye istilhak denilmektedir.³²⁶

Emevîler'in Hz. Ali taraftarlarına hakaret içerikli söylem ve uygulamalarını aktaran rivayetlerde genel olarak üç kelime öne çıkmaktadır. Bunlar “şetm”, “sebb” ve “la'an” kelimeleridir. Lügatlerde birbirlerinin müteradifi olarak verilen “şetm” ve “sebb” kelimeleri “birine kötü söz söylemek, hakaret etmek, sövmek” anlamlarına gelmektedir.³²⁷ Gömbeyaz “sebb” fiilini Hz. Ali ve taraftarlarının kötülenmesi, Hz. Osman ve taraftarlarının övülmesi temelinde ele almıştır.³²⁸ Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Hz. Ali'ye sebb ve lanet ettirmediğine, hatta tam tersi Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Hz. Ali hakkında hürmette bulunduğuna yönelik iddialar da söz konusudur. Nitekim Ömer Nasuhi Bilmen'e göre Muâviye b. Ebû Süfyân'a suizanda bulunmaktadır.³²⁹

Hz. Ali'nin Hakem olayından sonra Muâviye b. Ebû Süfyân ve yakın adamlarına sabah namazlarında beddua ve lanet ettiğine yönelik bilgilere de değinmekte fayda vardır.³³⁰ Hz. Ali'nin Muâviye b. Ebû Süfyân ve yakın adamları hususunda şu şekilde dua ettiği rivayet edilmektedir: “Allah'ım Amr, Muaviye, Ebû A'ver, Hubeyb, Abdurrahman b. Halid (ö. 46/666), Dahhak b. Kays ve Velid'e lanet et.” Bu durum

³²⁴ Ravadiyye, *Ziyâd b. Ebîh*, s. 213; Severcan, *Emevîler Dönemi Din-Siyaset İlişkisi*, s. 140. Fakat iki tane araştırma eserde söz konusu aynı bilgi bulunmakla birlikte bu eserlerdeki isimler arasında Ziyâd b. Ebîh'in adı bulunmamaktadır. Bk. Gülgün Uyar, *İslam Tarihinde Ali-Fatıma Evladi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011, s. 92-93; Ömer Aktaş, *Bir Arap Dâhisi Mugîre b. Şu'be*, İstanbul: Hikmetevi Yayınları, I. baskı, 2019, s. 233.

³²⁵ Neşet Çağatay, “Ziyad b. Abihi”, *İA*, İstanbul 1986, XIII/617; İrfan Aycan, “Ziyâd b. Ebîh”, *DİA*, İstanbul 2013, XLIV/481. Ziyâd b. Ebîh'in, Ebû Süfyân'ın nesebine dahil edilişi Ahmet Ağırakça'nın kitabında detaylı şekilde anlatılmaktadır. Bk. Ahmet Ağırakça, *İslam Tarihinde İlk Siyasi Hareketler*, İstanbul: Akdem Yayınları, IV. baskı, 2019, ss. 48-51.

³²⁶ Melek Yılmaz Gömbeyaz, “Muaviye b. Ebî Süfyan'ın Muhaliflerini Bertaraf Etme Yöntemleri”, *UÜİFD*, S. 1, 2010, XIX/325.

³²⁷ Mehmet Bahaüddin Varol yazmış olduğu makalesinde “sövmek” fiilinin de “lanet etmek” fiilinin de bu fiilleri tam manasıyla karşılamayacağı ve doğrusunun “hakaret etmek” fiilini kullanmak olduğunu belirtir. Bk. Mehmet Bahaüddin Varol, “Emevîler'in Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine”, *İSTEM*, S. 8, 2006, s. 87-89.

³²⁸ Gömbeyaz, “Muaviye b. Ebi Süfyan'ın Muhaliflerini Bertaraf Etme Yöntemleri”, s. 315.

³²⁹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Ashâb-ı Kirâm Hakkında Müslümanların Nezih İtikâdları*, İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2023, s. 131.

³³⁰ Ayar, “Mâlik b. el-Hâris el-Eşter'in İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü”, s. 84.

Muâviye b. Ebû Süfyan'a haber verilince o da İbn Abbas, el-Eşter, Hasan ve Hüseyin'e (ö. 61/ 680) lanet etmiştir.³³¹

Mugîre b. Şu'be' nin valiliği devrindeki Hucr b. Adî ile aralarında geçen önemli olaylardan birkaçına değinmek istiyoruz. Bunlardan biri Mugîre b. Şu'be'nin Hz. Osman'a övgüde bulunduktan sonra Hz. Ali'yi kötülemesi üzerine yaşandı. Hucr b. Adî ayağa kalktı ve Nisa Suresi 135. ayeti okudu.³³² Ayeti okuduktan sonra Mugîre b. Şu'be'ye şu sözleri söyledi: “Ben şahitlik ederim ki o ayıpladığınız kişiler (Hz. Ali) daha faziletli, kendisine dua ettiğiniz kişiler ise zemmedilmeye daha layıktır.³³³” Hucr b. Adî'nin de ayrıca Mugîre b. Şu'be'ye mukâbele olarak Hz. Ali'yi methedip Hz. Osman'ı kötülediği (zem ettiği) rivayet edilmektedir.³³⁴ Mugîre b. Şu'be ise Hucr b. Adî'ye sert bir tutum sergilemek yerine hoşgörülü ve nasihat edici bir cevap verdi: “Ey Hucr! Sultan'dan sakın. Onun gazabı ve ezici gücünden sakın! Zira sultanın gazabı senin gibi çok kimseyi helak edebilir.”³³⁵

Mugîre b. Şu'be'yi taraftarları nezdinde küçük düşürecek başka bir hadise ise şu şekilde cereyan etti. Yine Mugîre b. Şu'be'nin Hz. Osman'ı övüp, Hz. Ali'yi kötülediği başka bir günde Hucr b. Adî ayağa kalktı ve şu sözleri sarfetti: “İhtiyarlığından dolayı kime husumet beslediğinin farkında değilsin! Ey adam! Erzak ve atıyyelerimizi bize ver. Bunları bizden alıkoydun. Buna hakkın yok. Senden öncekiler bu haklara göz dikmezlerdi. Sen Müminlerin emirini kötüleme ve zalimleri methetme düşkünü oldun.”³³⁶ Hucr b. Adî'nin bu sözleri mescitte bulunan diğer kişilerin de desteğini arkasına almasına sebebiyet verdi. Zira orada bulunan kişilerden kaynaklarda geçtiği şekliyle yaklaşık otuz kişi de ayağa kalkarak Hucr b. Adî'ye desteklerini belirttiler. Olayların daha da büyümesini istemeyen Mugîre b. Şu'be minberden inmek zorunda

³³¹ Varol, “Emevîler'in Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine”, s. 88-89.

³³² “Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa, Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettikleriniz) Zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. (Onları sizden çok kayırır) Öyle ise adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırmanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.” (Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim Meali)

³³³ İsfahânî, *el-Egânî*, XVII/99; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V/241; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/223; Şihâbuddîn Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûnu'l-Edeb*, thk. İmad Ali Hamza, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts, XX/207; Sebtî, “es-Sahâbî el-Celil Hucr b. Adî el-Kindî”, s. 322.

³³⁴ Sallabi, *ed-Devletü'l-Emeviyye*, I/212.

³³⁵ Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/270; İsfahânî, *el-Egânî*, XVII/99; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V/241; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/223; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/50; Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, II/82; Sebtî, “es-Sahâbî el-Celil Hucr b. Adî el-Kindî”, s. 322.

³³⁶ Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/270; İsfahânî, *el-Egânî*, XVII/99; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V/241; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XX/207; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/50; Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, s. 91; Sebtî, “es-Sahâbî el-Celil Hucr b. Adî el-Kindî”, s. 322.

kaldı.³³⁷ Hucr b. Adî'yle yaşanan bu olaydan sonra Mugîre b. Şu'be'nin taraftarları onun yanına gelerek Hucr b. Adî'ye neden bu kadar müsamahakâr davrandığını sorarak “Bu olaylar Muaviye'nin kulağına giderse Muaviye, Hucr'dan çok sana kızar.” şeklinde uyardılar.³³⁸ Mugîre b. Şu'be ise taraftarlarına şu sözlerle cevap verdi: “Yazıklar olsun size, ben onu hilmimle (hoşgörümle) öldürdüm. Ancak benden sonra gelecek kişi, ona tahammül edemeyerek en kısa zamanda onu öldürecektir. Artık ecelim yaklaşmış ve işim zayıflamıştır. Bu nedenle halkın ileri gelenlerini ve itibarlılarını öldürmek istemem. Çünkü onlar (ahirette) mutlu olacak, ben ise mutsuz olacağım. Muâviye dünyada güçlenmiş olacak, Mugîre de ahirette aşağılanacaktır...”³³⁹

Tarihçi Mustafa Özkan, Hucr b. Adî hareketini şöyle tanımlıyor: “Ümeyye-Haşimi çekişmesi külleri üzerinde ortaya çıkmış ve Kûfeliler'in de içinde olduğu iktidara muhalif bir harekettir.”³⁴⁰ Bazı tarihçiler ise Hucr b. Adî hareketini ekonomik gerekçelerle izah etmektedir.³⁴¹ Bize göre Hucr b. Adî hareketinin arka planında hem ekonomik gerekçeler hem de Hz. Ali ölmüş olsa dahi Emevî-Hâşimî rekabetinin etkilerinin sürmesi yer almaktadır.

Hucr b. Adî'nin Mugîre b. Şu'be'nin Şam'a gitmek üzere hazırlatmış olduğu kervana saldırıp mallara el koyması da Muâviye b. Ebû Süfyan'ın Kûfeliler'e yönelik uyguladığı ekonomik baskının bir tezahürüdür. Hucr b. Adî'ye göre o mallar Kûfeliler'in malıydı ve onların hakkıydı. Nitekim mevzubahis olay sebebiyle Sakîfli gençlerden müteşekkil Mugîre b. Şu'be'ye bağlı muhafız birliği, Hucr b. Adî'yi öldürmek istemiş fakat onları bu işten Mugîre b. Şu'be engellemiştir.³⁴² Hucr b. Adî ile yaşanan bu olay sebebiyle Mugîre b. Şu'be'nin Kûfe valiliği görevinden azledildiği³⁴³ bilgisinin yanlış olduğu kanaatindeyiz. Zira bazı kaynak ve araştırma eserlerde geçtiği üzere Mugîre b. Şu'be ömrünün sonuna dek Kûfe valiliği görevini sürdürmüştür.³⁴⁴

³³⁷ Belâzürî, *Ensâb*, III/262; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V/241; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/50; Sebtî, “es-Sahâbî el-Celîl Hucr b. Adî el-Kindî”, s. 322.

³³⁸ Belâzürî, *Ensâb*, III/262; İsfahânî, *el-Egânî*, XVII/99; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V/241; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/50; Sebtî, “es-Sahâbî el-Celîl Hucr b. Adî el-Kindî”, s. 322.

³³⁹ Belâzürî, *Ensâb*, III/262; Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/270; İsfahânî, *el-Egânî*, XVII/99; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V/241-242; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XX/207; Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, s. 91; Sebtî, “es-Sahâbî el-Celîl Hucr b. Adî el-Kindî”, s. 322.

³⁴⁰ Mustafa Özkan, *Emevîler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015, s. 99.

³⁴¹ İbrahim Sarıçam-İrfan Aycan, *Emevîler*, Ankara: TDV Yayınları, VII. baskı, s. 19; Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri*, s. 293.

³⁴² İbn Adîm, *Bugyetü't-Talâb*, I/2113; İrfan Aycan, “Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü”, *AÜİFD*, Ankara 1997, XXXVI/129; Aktaş, *Bir Arap Dâhisi Mugîre b. Şu'be*, s. 250, 255.

³⁴³ Bk. Bozkurt, “Hucr b. Adî”, s. 277.

³⁴⁴ Belâzürî, *Ensâb*, III/263; Aktaş, *Bir Arap Dâhisi Mugîre b. Şu'be*, s. 359.

Hucr b. Adî'nin sert çıkışları ve isyankâr tutumları münâsebetiyle Mugîre b. Şu'be'nin Huçr b. Adî'ye para vermeyi teklif ettiği de rivayet edilmekte olup bize göre bu teklifin Mugîre b. Şu'be'nin uzlaşmacı siyaset anlayışıyla da örtüşmesi açısından doğru bir rivayet olabileceği düşüncesindeyiz.³⁴⁵ Mugîre b. Şu'be'nin uzlaşmacı siyaset anlayışı şu sözlerle tarif edilmektedir: “Eyleme dönüşmediği sürece, sözlü muhalefete müdahale etmemek.”³⁴⁶ Tarihi rivayetlere bakılacak olursa bu tarifile yaşananların uyumlu olduğu görülecektir. Huçr b. Adî'nin pek çok tepkisini Mugîre b. Şu'be'nin sineye çektiği bize göre doğrudur.

Mugîre b. Şu'be'nin ölümünden seneler sonra Kûfeli yaşlı bir adamın, onun hakkındaki övgü dolu sözleri de diğer valilere nazaran en çok Mugîre b. Şu'be zamanında rahat içerisinde yaşadıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Söz konusu yaşlı adamın Mugîre b. Şu'be hususundaki sözleri şöyledir: “Biz onların (Emevîlerin Kûfe valilerinin) hepsini gördük, içlerinden en iyisi Mugîre'ydi. İyileri en çok öven, kötülerini en fazla bağışlayan ve özürleri en çok kabul eden o idi.”³⁴⁷

3.2. Ziyâd b. Ebîh'in Kûfe Valiliği Dönemi

Mugîre b. Şu'be'nin hicretin 50. yılındaki (m. 670) vefatı öncesinde Kûfe valiliği için yerine vekil olarak Cerîr b. Abdullah'ı bıraktığı rivayet edilmektedir.³⁴⁸ Daha sonra Kûfe valiliği görevine asli olarak Ziyâd b. Ebîh getirildi. Ziyâd b. Ebîh'le ilgili bir rivayete göre Ziyâd b. Ebîh'in hitabetinden oldukça etkilenen Amr b. el-Âs şu sözleri söylemiştir: “Yemin olsun ki bu çocuğun babası Kureyşli olsaydı, bu konuşma kabiliyetiyle bütün Arapları peşinden sürüklerdi.” Bu sözü duyan ve orada bulunan Ebû Süfyan b. Harb, Amr b. el-Âs'a Ziyâd b. Ebîh'in kendisinin çocuğu olduğunu söylemiştir.³⁴⁹ Ziyâd b. Ebîh, Ebû Süfyan'ın nesebine ilhak edilmeden evvel Ziyad b. Sümeyye veya Ziyâd b. Ubeyd adlarıyla anılıyordu.³⁵⁰ Ebû Süfyan'ın nesebine ilhak

³⁴⁵ Lammens, “Huçr”, s. 576.

³⁴⁶ İrfan Aycan, “Emevîler Dönemi İç Siyasî Gelişmeleri (41-132/661-750)”, *AÜİFD*, S. 1, 1999, XXXIX/151; Demircan, *İslam Tarihinin İlk Döneminde Önderler ve İhtilaflar*, s. 166.

³⁴⁷ Aycan, “Emevîler Dönemi İç Siyasî Gelişmeleri (41-132/661-750)”, s. 154; Dadan, “İslam Toplumundaki İlk Sivil Direniş Hareketlerinden Huçr b. Adî Hareketi ve Toplumsal Etkileri”, s. 207; Ömer Sabuncu, “Huçr b. Adî”, *Müslümanların Engizisyonu I*, ed. Mehmet Azimli, İstanbul: Mana Yayınları, IV. baskı, 2023, s. 31.

³⁴⁸ Mustafa Fayda, “Cerîr b. Abdullah”, *DİA*, İstanbul 1993, VII/411.

³⁴⁹ Melek Yılmaz Gömbeyaz, “İslâm Siyaset Tarihi'nin Meşhur Hatıpleri: Dühât-ı Arab Örneği”, *Eskiye*, S. 41, Eylül 2020, s. 746.

³⁵⁰ Ziyâd b. Ebîh'in annesi olan Sümeyye, Ziyâd b. Ebîh'in doğduğu esnada Rum asıllı bir köle olan Ubeyd adlı kişiyle evli olduğu için kendisine Ziyad b. Ubeyd de denilirdi. Bk. Çağatay, “Ziyad b. Abihi”, s. 617.

edilmesi sonrası Ziyâd b. Ebî Süfyan ismini kullanmaya başladı. Fakat Ziyâd b. Ebîh'in, Ebû Süfyan'ın nesebine ilhak edilmesine itiraz edenler Ziyâd b. Ebîh'e Ziyâd b. Ebî Muaviye³⁵¹ adını kullandılar.

Muâviye b. Ebû Süfyan, Ziyâd b. Ebîh'i babasının nesebine ilhak ettiği için kendisine yöneltilen tepkileri azaltmak ve Ziyâd b. Ebîh ile bağlarını kuvvetlendirmek amacıyla kızını, Ziyâd b. Ebîh'in oğlu olan Muhammed b. Ziyâd ile evlendirdi. Ayrıca Ziyâd b. Ebîh ve oğulları divanda Ebû Süfyan'ın nesebine yazıldı.³⁵² Muâviye b. Ebû Süfyan'ın, Ziyâd b. Ebîh'i babasının nesebine ilhak etmesine yönelik itirazlara mukâbil bu konuda Muâviye b. Ebû Süfyan'ın haklılığını savunan ve bu meselenin bir ictihad konusu olduğunu ele alan araştırma eserler de bulunmaktadır.³⁵³

Mugîre b. Şu'be'nin vefatı esnasında halihazırda Basra valiliği görevinde bulunan Ziyâd b. Ebîh, Kûfe valiliğiyle birlikte gücünü oldukça arttırdı. Böylelikle Basra, Kûfe, Ahvaz, Fars, Kirman, Sistan, Horasan, Sicistan, Taberistan, Cürcan, Hind, Bahreyn ve Umman da Ziyâd b. Ebîh'e bağlandı.³⁵⁴ Ziyâd b. Ebîh'in iki şehrin valisi olması sebebiyle kış aylarında Basra'da, yaz aylarında ise Kûfe'de bulunduğu rivayet edilmektedir. Her iki şehirde de yaklaşık altışar ay bulunuyordu. Ziyâd b. Ebîh Kûfe'de iken Basra'daki vali vekilliği görevini Semüre b. Cündeb (ö. 60/680) yürütüyordu. Ziyâd b. Ebîh Basra'dayken ise yerine Kûfe vali vekilliği görevini yürüten Amr b. Hureys'dir. (ö. 85/704)³⁵⁵

3.2.1. Ziyâd b. Ebîh'in Hucr b. Adî ve Taraftarlarına Karşı Tavrı

Gerek Basra valiliği gerekse de Kûfe valiliği devrinde disiplini elden bırakmayan, geceleri sokağa çıkma yasakları uygulayan, yasakları çiğneyenleri en sert şekilde cezalandırmaktan çekinmeyen ve etkili şekilde hutbeleri irad eden Ziyâd b. Ebîh'in³⁵⁶ Hucr b. Adî ile sorun yaşamaması düşünülemezdi. Zira kanaatimize göre Mugîre b. Şu'be dahi, Hucr b. Adî hususunda kendisini “ömrünün son günlerinde

³⁵¹ Yani Muaviye'nin babasının oğlu anlamındaki bu isimlendirme Muâviye b. Ebû Süfyan ve Ziyâd b. Ebîh'e yönelik bariz bir tepkinin göstergesidir. Nitekim Hz. Âişe ve Ebû Bekre de bu işin meşruiyetine itiraz edenlerdendir. Bk. Hacı Ataş, “Hz. Ali-Muâviye Mücadelesinde Ziyâd b. Ebîh'in Konumu”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, S. 1, Mart 2021, VII/16.

³⁵² Aycan, “Ziyâd b. Ebîh”, s. 481.

³⁵³ Muâviye b. Ebû Süfyan'ın haklı olduğuna dair pek çok Fıkhi çıkarım ve Hadis ulemasının görüşlerine yer verilen eser hakkında bk. Abdulaziz b. Ahmed b. Hâmid, *Muâviye b. Ebî Süfyan Müdafası*, çev. Necmi Sarı, İstanbul: Ümmülkura Yayınları, 2010, s. 267-269.

³⁵⁴ Aycan, “Ziyâd b. Ebîh”, s. 481; Ataş, “Hz. Ali-Muâviye Mücadelesinde Ziyâd b. Ebîh'in Konumu”, s. 17.

³⁵⁵ Belâzürî, *Ensâb*, III/264; İsfahânî, *el-Egânî*, XVII/100; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/224.

³⁵⁶ Gömbeyaz, “Muaviye b. Ebî Süfyan'ın Muhliflerini Bertaraf Etme Yöntemleri”, s. 311.

günaha girmekten çekinmesi’’ gerekçesiyle kontrol altında tutmuştu. Ziyâd b. Ebîh’e Kûfe’de valiliğe başladığında, Emevîler’in buradaki adamlarından olan ve aynı zamanda Mugîre b. Şu’be’nin eski, Ziyâd b. Ebîh’in yeni kayınbabası olan Ümâre b. Ukbe b. Ebî Muayt tarafından Hucr b. Adî ve taraftarları hususunda malumat verildi.³⁵⁷

Mugîre b. Şu’be’nin vilayeti devrinin önemli problemlerinden birinin, uygulanan ekonomik baskı ve maaşların geciktirilmesini daha önce zikretmiştik. Bu husustaki tepkileri gözlemleyen Ziyâd b. Ebîh’in maaşlar konusundaki Hucr b. Adî ve arkadaşlarının tepkilerini kesmek amacıyla bu sorunu çözdüğü görülmektedir.³⁵⁸ Nitekim rivayetlerden okuduklarımız çerçevesinde Mugîre b. Şu’be’nin valiliği döneminin aksine Ziyâd b. Ebîh’e yönelik ekonomik gerekçelere dayanan herhangi bir tepkiye rastlamamaktayız.

Ziyâd b. Ebîh’in Kûfe’deki ilk hutbesinde Hz. Osman’ı övüp, onun katillerini ise lanetlediği rivayet edilmektedir.³⁵⁹ Bazı kaynaklara bakılacak olursa Ziyâd b. Ebîh, Kûfe’deki ilk hutbesinde Allah’a karşı hamd ve Resul’üne karşı salavatta (hamdele ve salvele) bulunmadı.³⁶⁰ Fakat bazı kaynaklara göre ise Ziyâd b. Ebîh ilk hutbesinde Allah’a hamd ve Resul’üne salavatta bulunmuştur.³⁶¹ Ziyâd b. Ebîh’in bir kısmını aktaracağımız hutbesi şu şekildedir: “... İnsanları ancak zaafiyete dönüşmeyen yumuşaklık ve şiddete dönüşmeyen bir sertlik ıslah edebilir. Vallahi hakkınızda bir işi icra etmeye kalktığımda onu yol ve yöntemleri içinde uygulayım. Hiçbir yalan, bir imamın Allah ve insanlar huzurunda minber üzerinde söylediği yalandan büyük değildir.”³⁶² Ayrıca Ziyâd b. Ebîh’in bu hutbesinde, “Ben size bir söz verdiğimde onu yerine getirmezsem sizin emiriniz değilim” dediği de rivayet edilmektedir.³⁶³

Ziyâd b. Ebîh’in ilk hutbesinde Hz. Osman’ı övüp, onun katillerine de lanet okuması üzerine Hucr b. Adî, aynı Mugîre b. Şu’be’nin Kûfe valiliği devrinde olduğu gibi ayağa kalkarak Ziyâd b. Ebîh’e itiraz etti.³⁶⁴ Dolayısıyla Ziyâd b. Ebîh’in Kûfe’deki ilk icraatlerinden biri Hucr b. Adî’yi yanına çağırıp onun iyiliğini istediğini belirten sözlerinden sonra onu uyarmak olmuştur. Bu uyarı “Senin Mugîre’ye yaptıklarınla ilgili

³⁵⁷ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*, s. 191; Söylemez, “Hucr b. Adî Hareketi”, *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, III/82.

³⁵⁸ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*, s. 192.

³⁵⁹ Taberî, *Târihu’t-Taberî*, V/271-272; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/50-51.

³⁶⁰ Ahmed b. Ebî Ya’kûb b. Ca’fer b. Vehb el-Kâtib, *Târihu’l-Ya’kûbî*, thk. Seyyid Muhammed Sadık, *Mektebetü’l-Haydariye*, 1384/1964, II/218.

³⁶¹ Taberî, *Târihu’t-Taberî*, V/271.

³⁶² Taberî, *Târihu’t-Taberî*, V/271.

³⁶³ Ya’kûbî, *Târihu’l-Ya’kûbî*, II/218.

³⁶⁴ İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, V/242; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/50-51; Uyar, *Ehl-i Beyt*, s. 94.

bilgiler bana ulaşmıştır. O sana tahammül etmişse de Allah'a yemin ederim ki ben sana asla tahammül edemem. Hoşlanmadığım şeylere elini ve dilini uzatmadığın sürece yanımda tercihi bir kişi olacaksın. Aksi takdirde senin bir damla kanını dökmeye başlarsam bil ki hepsini dökerim. Ona göre dikkat et.”³⁶⁵ şeklindedir. Ziyâd b. Ebîh'in Hucr b. Adî'ye ayrıca: “... Ali'ye olan muhabbetimi bilirsin. Allah ona olan muhabbetimi gönlümden attı. Ona karşı olan sevgimi, öfke ve düşmanlık olarak değiştirdi. Muâviye'ye olan önceki düşmanlığımı da Allah, sevgi ve muhabbete çevirdi.” Bu sözlere karşılık Hucr b. Adî: “Emir benden hoşnut olacağı şeyler duyacak” dedi.³⁶⁶ Fakat Hucr b. Adî'nin Ziyâd b. Ebîh'e müsbet cevap vermediği de aktarılmaktadır.³⁶⁷

Ziyâd b. Ebîh'in ayrıca Hucr b. Adî'ye: “Bana karşı yanlış yapmazsan hem dünya hem de ahiretin kurtulur. Fakat sağa sola yalpalanırsan hem canını hem de kanını heder edersin. Ben uyarmadan cezalandırmayı, delilsiz şekilde cezalandırmayı da sevmem. Allah'ım şahit ol” dediği de rivayet edilmektedir.³⁶⁸

Ziyâd b. Ebîh'in yanından geldikten sonra Hucr b. Adî'nin taraftarları onun yanına gelerek Ziyâd b. Ebîh'in kendisine ne dediğini sordular. Hucr b. Adî de arkadaşlarına Ziyâd b. Ebîh ile aralarında olan görüşmeyi anlatınca taraftarları “O sana nasıl nasihat edebilir.” diyerek itiraz ettiler. Hucr b. Adî'ye: “Sen bizim şeyhimizsin” dediler.³⁶⁹ Rivayetlerden de yola çıkarak kanaatimize göre Hucr b. Adî'nin taraftarları Hucr b. Adî'ye arkasında olduklarını ve doğru bildiği yolda aynı şekilde devam etmesini istemişlerdir.

Ziyâd b. Ebîh'in Hucr b. Adî'yi kontrol altında tutmaya çalıştığına dair bir başka rivayete göre Ziyâd b. Ebîh, Basra'ya gitmeden evvel gözü arkada kalmaması açısından Hucr b. Adî'yi de yanında götürmeyi istemiş fakat o hasta olduğunu

³⁶⁵ Belâzürî, *Ensâb*, III/263-264; İsfahânî, *el-Egânî*, XVII/100. Ziyâd b. Ebîh ve Hucr b. Adî arasındaki konuşmalar ve Ziyâd b. Ebîh'in Hucr b. Adî'ye nasihatları pek çok kaynak ve araştırma eserde yer almaktadır. Bk. İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII/337; Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, II/218-219; İbn Asâkir, *Târih*, XII/217; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/224; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III/463-464; Sallabi, *ed-Devletü'l-Emeviyye*, I/213; Uyar, *Ehl-i Beyt*, s. 94.

³⁶⁶ İsfahânî, *el-Egânî*, XVII/100.

³⁶⁷ Bozkurt, “Hucr b. Adî”, s. 277.

³⁶⁸ İsfahânî, *el-Egânî*, XVII/100.

³⁶⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/225; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III/464; Sallabi, *ed-Devletü'l-Emeviyye*, I/213.

söyleyerek bu teklifi reddedince Ziyâd b. Ebîh şu veciz sözleri söylemiştir: “Doğru. Vallahi sen dinen, kalben ve aklen hastasın.”³⁷⁰

Ziyâd b. Ebîh’in Hucr b. Adî’ye karşı tutumunu bir kademe daha sertleştiren ve tedbirleri daha da arttırmasına sebebiyet verecek bir başka olay Ziyâd b. Ebîh’in Basra’ya gidişi sonrasında yaşandı. Basra’ya giderken Ziyâd b. Ebîh, vali vekili olarak Amr b. Hureys’i görevlendirdi. Fakat Ziyâd b. Ebîh Basra’dayken Hucr b. Adî ve taraftarları mescitte toplanarak Muâviye b. Ebû Süfyân’a lanet edip ondan beri olduklarını söyleyerek Amr b. Hureys’e karşı bir tavır sergilediler.³⁷¹ Hatta Hucr b. Adî ve taraftarlarının Amr b. Hureys’i taşıyarak kovaladıkları da rivayet edilmektedir.³⁷² Amr b. Hureys yaşanan olaylar neticesinde Ziyâd b. Ebîh’e mektup yazdı ve dedi ki: “Kûfe’ye ihtiyacın varsa acele gel.”³⁷³ Bu mektubu ise Ziyâd b. Ebîh’e ulaştırması maksadıyla Amr b. Hureys, Sinan b. Hureys ed-Dabbi’yi görevlendirdi.³⁷⁴ Amr b. Hureys’in mektubu üzerine süratle Kûfe’ye gelen Ziyâd b. Ebîh, adamlarına mescid kapılarını tutturmak suretiyle mescidin içindekileri dörder dörder çağırarak, Amr b. Hureys’i taşıyıp taşlamadıklarını sordu. Yemin etmeyen otuz ya da seksen kişiyi bu olay sebebiyle hapse attırdı. Söylemez’e göre bu olaydan sonra Kûfe’de istibdat dönemi başlamıştır.³⁷⁵ Amr b. Hureys’in taşlanması olayı sebebiyle birkaç kişinin ellerinin kesildiğini aktaran Wellhausen, Amr b. Hureys’i taşıyanlara Ziyâd b. Ebîh’in yaptıklarıyla alakalı rivayet hakkında: “Hikâye güzel olduğu için anlatılıp durulmuştur, fakat doğru olmak faziletine sahip değil gibi” şeklinde yorumlamıştır.³⁷⁶

Amr b. Hureys’in taşlanmasına oldukça sinirlenen Ziyâd b. Ebîh minbere çıkarak Kûfe ehline yönelik şu sözleri söyledi: “Ey Kûfe halkı! Sizler çoğalınca şımardınız. Güven bulunca cesaretlendiniz. Azgınlığın sonucu en şiddetli cezadır. Ey

³⁷⁰ İbn Asâkir, *Târîh*, XII/216; İbn Adîm, *Bugyetü’l-Talâb*, I/2115; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/51; Sallabi, *ed-Devletü’l-Emeviyye*, I/214; Gömbeyaz, *Ziyâd b. Ebîh*, s. 255; Sabuncu, “Hucr b. Adîy”, *Müslümanların Engizisyonu I*, s. 32.

³⁷¹ İbn Asâkir, *Târîh*, XII/214; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III/479; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-Ereb*, XX/207.

³⁷² Taberî, *Târihu’t-Taberî*, V/272; Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, s. 92; Wellhausen, *Arap Devleti ve Yıkılışı*, s. 111; Fırlı, “İlk Şii Olaylar”, *AÜİFD*, XXVI/338; Onat, *Emevîler Dönemi Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, s. 61; Bozkurt, “Hucr b. Adî”, s. 277; Gömbeyaz, *Ziyâd b. Ebîh*, s. 256.

³⁷³ Belâzürî, *Ensâb*, III/266; İbn Sa’d, *Tabakat*, VIII/338; İbn Asâkir, *Târîh*, XII/218; Sibt İbnü’l-Cevzî, *Mir’ât*, VII/225; İbn Adîm, *Bugyetü’l-Talâb*, I/2115; Sallabi, *ed-Devletü’l-Emeviyye*, I/214.

³⁷⁴ Belâzürî, *Ensâb*, III/264.

³⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Söylemez, “Hucr b. Adî Hareketi”, *İslam Tarihi ve Medeniyeti III*, s. 83. Mevdûdî’nin eserinde sözkonusu aynı olay anlatılmakta olup tek bir farkla ki o da taşlanan kişi Amr b. Hureys değil bizzat Ziyâd b. Ebîh’in kendisidir. Bk. Mevdûdî, *Hilafet ve Saltanat*, s. 230.

³⁷⁶ Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, s. 92.

Kûfe halkı! Eğer düzelmezseniz ben sizi kendi ilacınızla tedavi ederim. O ilaç da benim yanımda mevcuttur.”³⁷⁷

Kûfe’de işlerin çığrından çıktığına yönelik bazı rivayetler bulunmaktadır, zira söz konusu rivayetlere göre Hucr b. Adî 3000 silahlı adamıyla isyan etmiştir.³⁷⁸ Bazı eserler dikkate alınırsa Amr b. Hureys’in taşlandığı gibi Ziyâd b. Ebîh de taşlanmıştır.³⁷⁹ Olayın akışı incelenecek olursa taşlanmış olan kişinin Ziyâd b. Ebîh’e nazaran Amr b. Hureys olma ihtimali daha kuvvetlidir.³⁸⁰

Amr b. Hureys’in taşlanması hadisesi sonrası meydana gelen gelişmelerden biri de Ziyâd b. Ebîh’in Kûfe eşrafından bazı kimseleri Hucr b. Adî’ye göndererek, kendisini düzeltmesi, hatalarına son vermesini iletmelerini istemesidir. Ziyâd b. Ebîh’in Hucr b. Adî’yi tembihlemeleri maksadıyla gönderdiği Kûfe eşrafından kişilerin adları şu şekildedir: Cerîr b. Abdullah el-Becelî, Halîfe b. Abdullah el-Ca’ferî, Amr b. Haccâc ez-Zübeydî, Hânî’ b. Urve el-Murâdî (ö. 60/680), Sâbit b. Kays en-Nehaî, Hâlid b. Urfuta el-Uzrî ve Adî b. Hâtîm et-Taî (ö. 67/686)³⁸¹ Fakat bu kişiler de Hucr b. Adî ile olan görüşmelerinden müsbet bir neticeye muvaffak olamamışlardır.

Hucr b. Adî hakkında Ziyâd b. Ebîh için tahammül sınırlarının son noktası kanaatimize göre Ziyâd b. Ebîh’in Cuma hutbesinde yaşandı. Zira pek çok kaynakta geçen rivayete göre Ziyâd b. Ebîh hutbeyi uzatınca ve namaz vakti de geçmeye başlayınca Hucr b. Adî: “Namaz!” diye seslendi. Fakat Ziyâd b. Ebîh hutbe okumaya devam edince Hucr b. Adî tekrardan “Namaz” diye bağırdı. Ancak Ziyâd b. Ebîh yine aldırış etmeyince Hucr b. Adî namaz vaktinin geçeceğini düşünerek elini yerdeki çakıl taşlarına vurarak namaz kılmak üzere kalkınca orada bulunan diğer insanlar da namaz kılmak için kalktı. Ziyâd b. Ebîh vaziyeti görünce minberden indi ve namazı kıldırıldı. Namaz bittikten sonra ise Ziyâd b. Ebîh, Hucr b. Adî hususunda Muâviye b. Ebû

³⁷⁷ Belâzürî, *Ensâb*, III/265; Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*, s. 193.

³⁷⁸ İbn Asâkir, *Târih*, XII/214; İbn Manzûr, *Muhtasar*, VI/237; Zehebî, *Siyeru A’lâm*, III/463; Zehebî, *Târihu’l-İslâm*, IV/193; Bozkurt, “Hucr b. Adî”, s. 277; Gömbeyaz, *Ziyâd b. Ebîh*, s. 257; Bakkal, “Cerîr b. Abdullah’ın Hayatı, Kişiliği, Elçilik ve Arabuluculuk Faaliyetleri”, s. 173.

³⁷⁹ Mevdudî, *Hilafet ve Saltanat*, s. 230; Abdülaziz b. Ahmed, *Muâviye b. Ebî Süfyan Müdafaaası*, s. 270; Dadan, “İslam Toplumundaki İlk Sivil Direniş Hareketlerinden Hucr b. Adî Hareketi ve Toplumsal Etkileri”, s. 210; Ayinevend, *Şiî Kıyâmlar*, s. 49.

³⁸⁰ Onat, *Emevîler Dönemi Şiî Hareketleri ve Günümüz Şiîliği*, s. 54. Fakat bu görüşün birebir zıddı Abdülaziz b. Ahmed’in eserinde bulunmaktadır. Ziyâd b. Ebîh’in taşlanması, Hucr b. Adî ve taraftarlarının öldürülüşünde en önemli gerekçelerden olmuştur. Muâviye b. Ebû Süfyan toplumda fitnenin büyüyeceği endişesiyle bu kararı vermiştir. Bk. Abdülaziz b. Ahmed, *Muâviye b. Ebî Süfyan Müdafaaası*, s. 270.

³⁸¹ Belâzürî, *Ensâb*, III/266. Metinde adlarını saydığımız yedi kişinin adları teferruatlı şekilde Belâzürî’de geçmektedir. Fakat bazı kaynaklarda ve araştırma eserlerde mevzubahis yedi kişiden üçünün adları geçmekte olup tamamının adları zikredilmemektedir. Söz konusu o üç kişi Cerîr b. Abdullah el-Becelî, Adî b. Hatem et-Taî ve Hâlid b. Urfuta el-Uzrî’dir. Bk. İbn Sa’d, *Tabakat*, VIII/338; Sibt İbnü’l-Cevzî, *Mir’ât*, VII/225; Zehebî, *Siyeru A’lâm*, III/464; Sallabi, *ed-Devletü’l-Emeviyye*, I/214.

Süfyân'a mektup yazdı ve bazı şeyleri de ilave etti.³⁸² Muâviye b. Ebû Süfyân ise bu mektuba mukabilen Ziyâd b. Ebîh'e şu şekilde yazdı: “‘Hucr’u zincirlere vur ve bana getir.”³⁸³

3.2.2. Hucr b. Adî'nin Ziyâd b. Ebîh'ten Kaçması ve Teslim Oluşu

Hucr b. Adî mescitte otururken Ziyâd b. Ebîh bir adamını göndererek Hucr b. Adî'yi yanına çağdırttı. Fakat, Hucr b. Adî'nin taraftarları ona gitmemesini tembihlediler. Bu durum üzerine Hucr b. Adî, Ziyâd b. Ebîh'in yanına gitmedi. Bu sefer şurta teşkilatının başında bulunan Şeddâd b. Heysem el-Hilâlî'ye emir veren Ziyâd b. Ebîh, Hucr b. Adî'yi getirtmesini istedi. Şeddâd b. Heysem şurta teşkilatından bazı adamlarını onu getirmeleri için gönderdiğinde bu kişileri, Hucr b. Adî'nin taraftarları hakaret ederek engellediler.³⁸⁴ Hucr b. Adî ve Ziyâd b. Ebîh arasında ipler bu şekilde koptu ve Hucr b. Adî'nin kaçış süreci böylece başladı.

Ziyâd b. Ebîh ise Kûfe eşrafını topladı ve onlara sert bir konuşma yaptı: “‘Bir el ile kesiyorsunuz, diğer el ile de tedavi etmeye çalışıyorsunuz. Bedeniniz benimle ancak ruhunuz o ahmak Hucr’la. İçinizden herkes kendi kabilesinden olup da Hucr’la beraber hareket edenleri çekip alsın.”³⁸⁵ Bu sözlere mukâbil orada bulunanlar Ziyâd b. Ebîh'e “‘-Allah korusun! Biz sana itaat etmekten başka bir düşünceye sahip değiliz ve senin razı olmadığın şeyi de kesinlikle yapmayız” dediler.³⁸⁶ Ziyâd b. Ebîh'in tehditleri halkta karşılık buldu ve Kûfe'nin ileri gelenleri Hucr b. Adî'nin yanında bulunan akrabalarını çektiler. Hucr b. Adî böylelikle güç kaybetti. Hucr b. Adî'nin yakın arkadaşlarından Ebû Amarra el-Kindî: “‘-Şu anda yanında bulunanlardan benden başka kılıç taşıyan yoktur. Benim bu kılıcım ise seni korumaya yeterli değil. Kalk git akrabalarının yanına. Seni onlar korusunlar.” Ayrıca konuşmanın devamında Ebû Amarra dedi ki: “‘...Senin yüzünden az daha kendimizi de helak ediyorduk.”³⁸⁷

³⁸² Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/272; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V/242; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/224; İbn Adîm, *Bugyetü't-Talâb*, I/2113; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/51; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II/485; Saîd Havvâ, *el-Esas fî's-Sünne*, Kahire: Dârü's-Selâm, III. baskı, 1416/1995, I/1975; Fırlalı, “‘İlk Şii Olaylar””, s. 338; Sallabi, *ed-Devletü'l-Emeviyye*, I/213; Ravadiyye, *Ziyâd b. Ebîh*, s. 215.

³⁸³ Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/272; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/51.

³⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/480; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/226; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XX/207-208; Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, II/82; Ravadiyye, *Ziyâd b. Ebîh*, s. 216. Şeddâd b. Heysem'in Hucr b. Adî'yi getirmesi amacıyla göndermiş olduğu görevlinin adı Huseyn b. Abdullâh el-Bürsümî'dir. Bk. Belâzürî, *Ensâb*, III/265.

³⁸⁵ Belâzürî, *Ensâb*, III/265; Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/274; İsfahânî, *el-Egânî*, XVII/101; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/226; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XX/208; Ravadiyye, *Ziyâd b. Ebîh*, s. 216.

³⁸⁶ Belâzürî, *Ensâb*, III/265; Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/274; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/480.

³⁸⁷ Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/274; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/480-481; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/227; Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, s. 93.

Hucr b. Adî'yi yakalamak amacıyla Ziyâd b. Ebîh bazı taktikler izledi. Onun izlediği ilk taktik Mudârî kabileler değil, sadece Yemen kökenli olan kabileleri Hucl b. Adî'yi yakalamakla görevlendirmesidir.³⁸⁸ Zira Mudârî-Yemenî çekişmesinden Ziyâd b. Ebîh çekiniyordu, bize göre Ziyâd b. Ebîh bu çekincesinde haksız da sayılmazdı. Ziyâd b. Ebîh Yemenli kabilelerin ileri gelenlerini topladı ve dedi ki: “Hucl sizin ileri gelenlerinizden birisi mi?” Orada bulunanlar da cevaben dediler ki: “Maazallah!” Ziyâd b. Ebîh dedi ki: “-O halde şu belanızı benden kurtarın.”³⁸⁹

Ziyâd b. Ebîh'in Hucl b. Adî'yi yakalamakla görevlendirdiği kabileler şunlardır: Hemdân, Temîm, Hevâzin, Ebnâ, Asar, Mezhic, Esed ve Gatafân.³⁹⁰ Bu kabilelerden özellikle Mezhic ve Hemdân kabileleri Hucl b. Adî'nin yakalanması sürecindeki gayretleri münasebetiyle Ziyâd b. Ebîh'in hususi şükranlarına mazhar oldular.³⁹¹ Hadramut kabilesi Hucl b. Adî'nin yakalanması faaliyetlerine müdâhil olmadı.³⁹²

Ziyâd b. Ebîh'ten kaçan Hucl b. Adî ise önce Süleyman b. Yezîd'in, daha sonra Eşter en- Nehaî'nin kardeşi olan Abdullah b. el-Hâris'in, daha sonra da Rabîa b. Nâcid el-Ezdî'nin evinde saklandı.³⁹³ Netice itibariyle söylemeliyiz ki kanaatimize göre Hucl b. Adî gittiği çoğu yerde ilgiyle karşılandı ve kollandı. Bu sebeple Ziyâd b. Ebîh'in emniyet kuvvetleri Hucl b. Adî'yi yakalamaya muvaffak olamadı. Fakat Hucl b. Adî'nin yakalanamaması üzerine Ziyâd b. Ebîh taktik değiştirdi ve Kinde kabilesi reisi olan Muhammed b. el-Eş'as'ı (67/686-687) çağırdı. Hucl b. Adî'nin yakalanamamasından onu mesul tuttu. Bu noktada Söylemez'in önemli bir çıkarımına değinmek istiyoruz: “Ziyad suçun bireyselliğine inanmamaktaydı. O Cahiliye döneminden kalma bir anlayışla bir bireyin işlediği suçtan kendisi ile birlikte kabilesinin de sorumlu olduğunu savunuyordu.”³⁹⁴ Ziyâd b. Ebîh, Muhammed b. el-Eş'as'a şu sözleri söyledi: “Ya onun kendisini getirirsin ya da sana ait tüm hurmaları keserim. Bütün evlerini yakarım yıkarım. Seni de ktır ktır keserim.” Muhammed b. el-Eş'as ise

³⁸⁸ Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/277; Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, s. 93; Ahmet Ağırakça, *Emevîler Döneminde Kıyâmlar*, İstanbul: Şafak Yayınları, II. baskı, 1994, s. 35; Ravadiyye, *Ziyâd b. Ebîh*, s. 217.

³⁸⁹ Ziyâd b. Ebîh'in görüştüğü Yemenli ileri gelenler şu kişilerdir: Adî b. Hatem, Hureym b. Evs b. Harise b. Lam, Saîd b. Kays el-Hemdânî, Hânî' b. Urve el-Murâdî, Ziyâd b. Nadr Hârisî, Şureyh b. Hani, Kesîr b. Şihâb Hârisî, Vâil b. Hucl el-Hadramî, Sâbit b. Kays en-Nehaî'dir. Bk. Belâzürî, *Ensâb*, III/268.

³⁹⁰ Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/277; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/227; Ravadiyye, *Ziyâd b. Ebîh*, s. 217.

³⁹¹ Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/278; İsfahânî, *el-Egânî*, XVII/103; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/481.

³⁹² Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/277; Ravadiyye, *Ziyâd b. Ebîh*, s. 217.

³⁹³ İsfahânî, *el-Egânî*, XVII/103-104; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/227; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XX/208.

³⁹⁴ Söylemez, “Hucl b. Adî Hareketi”, *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, III/85.

cevaben Ziyâd b. Ebîh'ten kendisine mühlet vermesini isteyince, Ziyâd b. Ebîh, Muhammed b. el-Eş'as'a Hucr b. Adî'yi getirmesi için üç gün mühlet verdi.³⁹⁵

Muhammed b. el-Eş'as'ın Ziyâd b. Ebîh tarafından tehditi sonrasında Hucr b. Adî, Muhammed b. el-Eş'as'a haber yolladı ve Muâviye b. Ebû Süfyân'a götürülmesi şartıyla Ziyâd b. Ebîh'ten eman alınabilirse teslim olabileceğini bildirdi. Bu gelişme üzerine Muhammed b. el-Eş'as Kûfe'nin önemli şahsiyetlerinden olan Cerîr b. Abdullah el-Becelî, Hucr b. Yezîd ve Abdullah b. el-Hâris en-Nehaî'nin de bulunduğu bir grupla Ziyâd b. Ebîh'e giderek Hucr b. Adî'nin teklifini ilette ve bu teklifi Ziyâd b. Ebîh kabul etti.³⁹⁶

3.2.3. Hucr b. Adî ve Taraftarları Hakkındaki İddianame

Hucr b. Adî'nin gelip teslim olması üzerine Ziyâd b. Ebîh ona dedi ki: “- Merhaba ey Ebû Abdurrahman! Şu zaman savaş zamanı değil barış zamanı, fakat sen barış zamanında bile savaş çıkarıyorsun...” Cevaben Hucr b. Adî ise şöyle dedi: “Ne itaatten ne de cemaatten ayrıldım. Muhalefet ve isyana meyletmedim. Ben biatım üzereyim.” Ziyâd b. Ebîh ise dedi ki: “Ey Hucr, heyhat! Bir elle yaralıyorsun öbür elle tedavi ediyorsun. Bir de elimize düşünce senden razı olmamızı istiyorsun. Vallahi asla.”³⁹⁷

İslam tarihinin önemli kaynaklarında ve bazı araştırma eserlerde yer alan bir bilgiye göre Hucr b. Adî teslim olduktan sonra on günlük bir süreyle hapsedildi.³⁹⁸ Fakat Wellhausen'in kitabında Hucr b. Adî'nin Ziyâd b. Ebîh tarafından on beş gün süreyle hapsedildiği bilgisi de yer almaktadır.³⁹⁹ Öncesi ve sonrasıyla rivayetler incelendiğinde kanaatimizce bu süre zarfında Hucr b. Adî'nin taraftarlarının yakalanmış olma ihtimali bulunmaktadır. Ayrıca Hucr b. Adî ve taraftarları hususunda iddianame hazırlanmış olabilir. Nitekim Hucr b. Adî ile birlikte toplam on iki kişinin hapsedildiği çıkarımında bulunabiliriz. Hucr b. Adî ve taraftarlarından yakalanıp Şam'a gönderilenler on iki kişi olup isimleri şu şekildedir:

³⁹⁵ Belâzürî, *Ensâb*, III/269; İsfahânî, *el-Egânî*, XVII/104; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/228; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XX/208; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/51; Ravadiyye, *Ziyâd b. Ebîh*, s. 217.

³⁹⁶ Belâzürî, *Ensâb*, III/269; Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/280-281; İsfahânî, *el-Egânî*, XVII/105; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/482; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XX/208; Ravadiyye, *Ziyâd b. Ebîh*, s. 218; Severcan, *Emevîler Dönemi Din-Siyaset İlişkileri*, s. 142.

³⁹⁷ Belâzürî, *Ensâb*, III/269-270; Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/281; İsfahânî, *el-Egânî*, XVII/105-106; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/482; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/228; İbn Adîm, *Bugyetü't-Talâb*, I/2116; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XX/209.

³⁹⁸ Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/281; İsfahânî, *el-Egânî*, XVII/106; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/51; Ravadiyye, *Ziyâd b. Ebîh*, s. 215.

³⁹⁹ Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, s. 95.

- 1-Hucr b. Adî el-Kindî
- 2-Erkam b. Abdullah el-Kindî
- 3-Şerîk b. Şeddâd el-Hadramî
- 4-Sayfî b. Fesil eş-Şeybânî
- 5-Kabisa b. Dubey'a b. Harmele el-Absî
- 6-Kerîm b. Afif el-Has'ami
- 7-Âsım b. Avf el-Becelî
- 8-Verka b. Sümeyy el-Becelî
- 9-Kidam b. Hayyân el-Anezî
- 10-Abdurrahman b. Hayyân el-Anezî
- 11-Muhrız b. Şihâb et-Temîmî
- 12-Abdullah b. Haviyye es-Sa'dî. Ancak bu kişiler yola çıkarıldıktan sonra

Ziyâd b. Ebîh, Utbe b. el-Ahnes ve Saîd b. Nimrân el-Hemdânî isimli iki kişiyi daha yakalatıp onları da bu gruba dâhil etti.⁴⁰⁰

Ziyâd b. Ebîh, Ruûsü'l-Erbaa olarak adlandırılan Kûfe şehrinin dört ileri gelenlerini topladı ve onların Hucr b. Adî ve taraftarları hakkındaki şahitliğini, şahitlik metnini kaydettirdi. Zikredilen dört kişinin adları şu şekilde sıralanabilir:

- 1-Amr b. Hureys
- 2- Halid b. Urfuta (Temîm ve Hemdân'ın yöneticisiydi)
- 3-Kays b. el-Velîd b. Abdişşems b. el-Mugîre (Rebîa ve Kinde'den mesuldü)
- 4-Ebû Bürde b. Ebî Mûsâ (Mezhic ve Esed'den mesuldü)⁴⁰¹

Ebû Bürde b. Ebî Mûsâ'nın yapmış olduğu şahitliği beğenen Ziyâd b. Ebîh, diğer kişilere de bu şahitlik metnini imzalattı. Ebû Bürde b. Ebî Mûsâ'nın şahitlik metnindeki Hucr b. Adî ve taraftarları hakkında isnad edilen suçlar ve edilen yeminin metni şöyledir: “Hucr, otoriteye itaat etmemekte, toplumda fesat çıkartmakta, halifeye lanet okumakta, savaş çağrısı yapmaktadır. Buna bağlı olarak ise etrafında bir cemaat oluşmuş ve Hucr, onları biatlarını bozmaya çağırmaktadır. Bu şekilde de Allah'a karşı büyük bir nankörlük yapmış ve çirkin bir masiyet işlemiştir.”⁴⁰² Ruûsü'l-Erbaa'nın

⁴⁰⁰ Belâzürî, *Ensâb*, III/272; Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/288; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/486; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/230. Metinde Abdurrahman b. Hayyân el-Anezî şeklinde adını verdiğimiz kişinin adı bazı kaynaklarda Abdurrahman b. Hassân el-Anezî olarak da geçmektedir. Fakat Muhammed er-Ravadiyye'ye göre Kidam b. Hayyân ile Abdurrahman kardeş oldukları için Abdurrahman b. Hayyân el-Anezî şeklinde ismini vermeyi tercih ettik. Bk. Ravadiyye, *Ziyâd b. Ebîh*, s. 218.

⁴⁰¹ Belâzürî, *Ensâb*, III/273; Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/284; İsfehânî, *el-Egânî*, XVII/107; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/485; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/229; Ravadiyye, *Ziyâd b. Ebîh*, s. 218.

⁴⁰² Belâzürî, *Ensâb*, III/272; Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, II/219; Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/285; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/485; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/229; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/51; Ravadiyye, *Ziyâd b. Ebîh*, s. 218; Sallabi, *ed-Devletü'l-Emeviyye*, I/215. Şemseddin Sâmî'ye göre Hucr b. Adî ve

şahitlikleriyle yetinmek istemeyen Ziyâd b. Ebîh, kaynaklarda geçen sayıya göre yetmiş kişiye bu şahitlik metnini imzalatmıştır.⁴⁰³ Ziyâd b. Ebîh'in hazırlatmış olduğu Hucr b. Adî ve taraftarları hakkındaki ithamnameye imza atan yetmiş kişiden bazılarının isimlerini şöyledir: İshak b. Talha b. Ubeydullah, İsmâil b. Talha b. Ubeydullah, Münzîr b. Zübeyr b. Avvâm, Ümâre b. Ukbe b. Ebî Muayt, Amr b. Sa'd b. Ebû Vakkâs, Şebes b. Rib'î, Maskala b. Hübeyre eş-Şeybânî, Haccâr b. Ebcer el-İclî, Zehr b. Kays el-Cufi, Şureyh b. el-Hâris el-Kâdî (ö. 80699[?]) ve Şemir b. Zilcevşen.⁴⁰⁴

Ziyâd b. Ebîh'in hazırlatmış olduğu ithamnameye imza atmaktan kaçınan kişiler de bulunmaktadır. Nitekim bu kişilere Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sekafî'yi⁴⁰⁵ ve Urve b. Mugîre b. Şu'be'yi örnek verebiliriz.⁴⁰⁶ Ayrıca imza atılan şahitler listesinde adının bilgisi dışında yazılı olduğunu öğrenen Kadî Şureyh⁴⁰⁷, Hucr b. Adî hakkındaki kanaatlerini içeren bir mektubu Muâviye b. Ebû Süfyân'a yazdı. Mektubun tercümesi şu şekildedir: “O namazını kılar, zekâtını verir, hac ve umre yapar, iyiliği emreder, kötülüğü nehyeder. Onun kanını ve malını almak haramdır. Dilersen onu öldür, dilersen de serbest bırak.”⁴⁰⁸ Söz konusu bu mektubu Şureyh b. Hani, Muâviye b. Ebû Süfyân'a götürmesi maksadıyla Vâil b. Hucr'a teslim etti.⁴⁰⁹

Ziyâd b. Ebîh ise şahitlerin şahitlik metninin üzerine bir üst yazı ekleyerek Muâviye b. Ebû Süfyân'a gönderir, bu üst yazının bir kısmı şöyledir: “...Bu Turabiyye-Sebeiiye'den reisleri Hucr b. Adîyy olan isyankârlar, müminlerin emirine muhalefet

taraftarlarının tevkif edilme sebepleri Muâviye b. Ebû Süfyân'a lanet etmeleridir. Bk. Şemseddin Sâmî, *Kâmus*, III/331.

⁴⁰³ İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII/338; İsfahânî, *el-Egânî*, XVII/108; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/230; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/51; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III/464; Aycan, “Ziyâd b. Ebîh”, s. 481. Ayrıca araştırma eser olan, Muhammed er-Ravadiyye'nin kitabında da bu sayı telaffuz edilmektedir. Bk. Ravadiyye, *Ziyâd b. Ebîh*, s. 219.

⁴⁰⁴ Belâzürî, *Ensâb*, III/272-273; Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/286; İsfahânî, *el-Egânî*, XVII/108; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/485; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/229; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/51. Ya'kûbî'de şahitlerin adları zikredilmemekte fakat Ebû Bürde b. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin şahitliğinden söz edilmektedir. Bk. Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, II/219.

⁴⁰⁵ Amr Osman, “Maktel Hucr b. Adî ve'l-Kıraatü'l-İdeolojiye li't-Tarih”, s. 35; Ravadiyye, *Ziyâd b. Ebîh*, s. 219; Severcan, *Emevîler Dönemi Din-Siyaset İlişkisi*, s. 143. Ayrıca Hucr b. Adî aleyhinde şahitlik yapmadığı için Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sekafî'nin hapse atıldığı bilgisi de bulunmaktadır. Bk. İsmail Yiğit, “Muhtâr es-Sekafî”, *DİA*, Ankara 2020, XXXI/54.

⁴⁰⁶ Belâzürî, *Ensâb*, III/273; Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/286-287; Amr Osman, “Maktel Hucr b. Adî ve'l-Kıraatü'l-İdeolojiye li't-Tarih”, s. 35. Ayrıca Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sekafî ve Urve b. Mugîre b. Şu'be'nin Hucr b. Adî aleyhinde şahitlik yapmamak için şehri terk ettikleri de aktarılmaktadır. Bk. Söylemez, “Hucr b. Adî Hareketi”, *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, III/89.

⁴⁰⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/486; Özkan, *Emevîler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi*, s. 101; Severcan, *Emevîler Dönemi Din-Siyaset İlişkisi*, s. 143.

⁴⁰⁸ İsfahânî, *el-Egânî*, XVII/108; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/486; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/231; Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, s. 95; Bozkurt, “Hucr b. Adî”, s. 277; Ravadiyye, *Ziyâd b. Ebîh*, s. 219; Nakshawani, *Hujr Ibn Adî Al Kindî A Victim Of Terror*, s. 34.

⁴⁰⁹ Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/288; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/485; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/230; Ağırakça, *Emevîler Döneminde Kıyamlar*, s. 37; Dadan, “İslam Toplumundaki İlk Sivil Direniş Hareketlerinden Hucr b. Adî Hareketi ve Toplumsal Etkileri”, s. 213.

ettiler, Müslümanların cemaatinden ayrıldılar, bize karşı harp ilan ettiler; Allah bize yardım etti ve onlara karşı bizi muktedir kıldı...’’⁴¹⁰

Hucr b. Adî’nin taraftarlarından Abdullah b. Halîfe et-Tâî, amcasının oğlu olan ve sözünün Ziyâd b. Ebîh’in nezdinde kıymet-i harbiyesinin olduğu malum olunan ve sözüne itimad edilen Adî b. Hâtîm et-Tâî’nin arabuluculuğuyla affedildi. Fakat Abdullah b. Halîfe et-Tâî, Ziyâd b. Ebîh’in valiliği sürdüğü müddet Kûfe’ye gelmemesi koşuluyla affedildi.⁴¹¹ Abdullah b. Halîfe et-Tâî’nin sürgüne gönderildiği yer Cebeleyn adlı bölgedir.⁴¹² Huçr b. Adî’nin taraftarlarından olan bir başka isimse Kerîm b. Afîf el-Has’ami’dır. Kerîm b. Afîf de yakalanıp Ziyâd b. Ebîh’in huzuruna getirildi. Ziyâd b. Ebîh’in Kerîm b. Afîf’e yönelik sözleri şu şekildedir: “Senin ve babanın adı ne kadar güzel, fakat amelinse ne kadar kötü.” Bu sözden sonra Kerîm b. Afîf de Huçr b. Adî’nin yanına hapse atıldı.⁴¹³

Huçr b. Adî’nin yakın arkadaşlarından olan Amr b. Hamîk el-Huzâî de Ziyâd b. Ebîh’in adamlarından kaçanlardan birisidir. Amr b. Hamîk, Hz. Osman’ın dört katilinden birisidir. Hatta o Hz. Osman’ın katillerinin elebaşısıdır.⁴¹⁴ Amr b. Hamîk, Hz. Osman’a ucu demirli okla dokuz kere vurmak suretiyle öldürdü.⁴¹⁵ Amr b. Hamîk’ın: “O yaralardan üçünü Allah için, altısını da kalbimde ona karşı duyduğum kinim için yaptım” dediği rivayet edilir. Ayrıca Hz. Osman ölünce Amr b. Hamîk, Hz. Osman’ın kafasını da kopartmak istemiş fakat ona Hz. Osman’ın eşi Naile (ö. 35/656) ve Ümmü Benin (ö. 65/684[?]) engel olmuştur.⁴¹⁶ Amr b. Hamîk’ın yakalanması üzerine Muâviye b. Ebû Süfyan: “Biz ona zulmetmek istemiyoruz, ona Osman’a yaptığı gibi dokuz kere vur” emri vermiştir.⁴¹⁷ Abdurrahman b. Ümmülhakem (ö. 66/685-686) Cezîre⁴¹⁸ bölgesinde Amr b. Hamîk’ı yakalayıp öldürdü ve kafası kopartılmış şekilde Şam’a

⁴¹⁰ Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mir’ât*, VII/230; Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*, s. 197-198; Onat, *Emevîler Dönemi Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, s. 57.

⁴¹¹ Taberî, *Târihu’t-Taberî*, V/283-284; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III/484-485.

⁴¹² Taberî, *Târihu’t-Taberî*, V/284. Bahsedilen bölge Tay kabilesinin sahibi olduğu, dağlık bir yerdir. Bk. İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III/484.

⁴¹³ Belâzürî, *Ensâb*, III/270; Taberî, *Târihu’t-Taberî*, V/284; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III/485.

⁴¹⁴ Ahmet Önkâl, “Amr b. Hamîk”, *DİA*, İstanbul 1991, III/84.

⁴¹⁵ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*, s. 196.

⁴¹⁶ Muhammed Hanefî Palabıyık-Talha Özdemir, “Hz. Ali ve Muâviye’nin Hz. Osman’ın Katlinde Dahli Olanlara Karşı Tutumu”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Eylül 2023, S. 107, s. 291.

⁴¹⁷ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*, s. 196.

⁴¹⁸ İslam coğrafyacıları tarafından Yukarı Mezopotamya’ya verilen ad. Bk. Ramazan Şeşen, “Cezîre”, *DİA*, İstanbul 1993, VII/509-511.

gönderdi.⁴¹⁹ İslami dönemde kesilmiş başı şehirden şehre dolaştırılan ilk kişi Amr b. Hamık' tır.⁴²⁰

Hucr b. Adî'nin dostlarından olan başka bir kişi de Sayfi b. Fesil'dir. Sayfi b. Fesil de Ziyâd b. Ebîh'in adamları tarafından yakalanıp Ziyâd b. Ebîh'in huzuruna getirildi. Ziyâd b. Ebîh, Sayfi b. Fesil'e Ebû Tûrâb⁴²¹ hakkında soru sordu fakat Sayfi b. Fesil Ebû Tûrâb'ın kim olduğunu bilmediğini söylemesi üzerine Ziyâd b. Ebîh, Ebû Tûrâb'ın Hz. Ali olduğunu söyledi. Sayfi b. Fesil ise Hz. Ali'nin Ebû Tûrâb değil Ebû'l-Hasen ve'l-Huseyn olduğunu söyledi.⁴²² Sayfi b. Fesil'in dövdürölüp, gözünün çıkarılması yönündeki emirin sonrası yine Ebû Tûrâb hakkındaki soru soruldu ve o; "Allah'a yemin olsun ki en keskin usturalarla diri diri kessen dahi, yine Ali hakkında bildiklerimin dışında ve Ali'yle ilgili güzellikten başka tek söz söylemem."⁴²³ şeklinde cevap verdi.

3.2.4. Huçr b. Adî ve Taraftarlarının Öldürölmeleri

Hucr b. Adî ve taraftarlarını Muâviye b. Ebû Süfyân'a götürmeleri amacıyla Ziyâd b. Ebîh'in görevlendirdiği kişilerin adları kaynaklarda ve araştırma eserlerde farklılık arz etmektedir. Ziyâd b. Ebîh'in görevlendirdiği emniyet gücü olarak Vâil b. Huçr'dan⁴²⁴ (ö. 51/671[?]) bahseden kaynaklar bulunmakta, fakat bazı kaynaklarda Kesîr b. Şihâb ve Vâil b. Huçr'un ismi ikisi birlikte zikrediliyor.⁴²⁵ Bazı kaynak ve araştırma eserlerde ise Huçr b. Adî ve taraftarlarını Şam'a götürmekle mesul dört emniyet görevlisinin adı birlikte zikredilmekte olup söz konusu kimselerin adları: Şebes b. Rib'î, Vâil b. Huçr el-Hadramî, İbn Maskala b. Hübeyre eş-Şeybânî ve Kesîr b. Şihâb el-Hârisî'dir.⁴²⁶

⁴¹⁹ İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 292; Selman Başaran, "Abdurrahman b. Ümmü'l-Hakem", *DİA*, İstanbul 1988, I/176. Abdurrahman b. Ümmü'l-Hakem, Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Musul âmili olan yeğenidir. Bk. Önkâl, "Amr b. Hamık", s. 84.

⁴²⁰ İsfahânî, *el-Egânî*, XVII/106; Aycan, *Saltanatı Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*, s. 196; Mehmet Akbaş, "Ölü Bedenlere Kastetme Girişimi Olarak İslam Tarihi'nde İlk Baş Kesme Hadisesi'nin Ortaya Çıkışı ve Emevîler Döneminde Başları Kesilenler", *HÜİFD*, Temmuz-Aralık 2016, S. 36, s. 115.

⁴²¹ Nöldeke ve bazı Batılı araştırmacılara göre Ebû Tûrâb, Hz. Ali'nin düşmanlarının, yani Emevîler'in Hz. Ali'ye taktığı bir lakaptır. Fakat bu görüşü M. Yaşar Kandemir reddetmektedir. Teferruatlı bilgi için bk. M. Yaşar Kandemir, "Ebû Tûrâb", *DİA*, İstanbul 1994, X/243.

⁴²² Belâzürî, *Ensâb*, III/270; Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/483; İsfahânî, *el-Egânî*, XVII/107.

⁴²³ Belâzürî, *Ensâb*, III/270; Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/483; Ağrakça, *İslam Tarihinde İlk Siyasi Hareketler*, s. 66. Muhammed er-Ravadiyye'nin kitabında da Sayfi b. Fesil'in hapse atılışından bahsedilmekte olup detaylı bilgi verilmemektedir. Bk. Ravadiyye, *Ziyâd b. Ebîh*, s. 219.

⁴²⁴ İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, II/384; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, I/697; İbn Adîm, *Bugyetü't-Talâb*, I/2110.

⁴²⁵ Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/287; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/485; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/230; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/52.

⁴²⁶ Belâzürî, *Ensâb*, III/274-275; Ravadiyye, *Ziyâd b. Ebîh*, s. 220; Gömbeyaz, *Ziyâd b. Ebîh*, s. 267.

Ziyâd b. Ebîh'in Muâviye b. Ebû Süfyan'a gönderdiği Hucr b. Adî ve taraftarlarının sayısı hakkında kaynaklarda ve araştırma eserlerde farklılık ihtiva eden rivayetler bulunmaktadır. Bir rivayete göre Hucr b. Adî ve taraftarları toplam 20 kişi gönderilmiş olup 10'u affedilmiş kalan 10'u da öldürülmüştür.⁴²⁷ Başka bir rivayete göre Hucr b. Adî ve taraftarları 14 kişi Şam'a gönderilmiş olup 6'sı affedilmiş kalan 8'i öldürülmüştür.⁴²⁸ Mes'ûdî (ö. 345/956) Ziyâd b. Ebîh'in Şam'a gönderilmek üzere gönderdiği Hucr b. Adî ve taraftarlarının 9'u Kûfe'den 4'ü ise Kûfeli olmayan kişiler olmak üzere bu sayıyı toplam 13 olarak verir..⁴²⁹ Fakat bu sayılar hususuna ihtiyatla yaklaşan bazı kaynaklar da bulunmaktadır.⁴³⁰

Hucr b. Adî ve taraftarları Bakireler Çayırı⁴³¹ olarak da adlandırılan Dimaşk'a 12 mil uzaklıkta bulunan⁴³² Dimaşk'ın Guta bölgesinin köylerinden olan⁴³³ aynı zamanda Dimaşk'ın batısında yer alan⁴³⁴ Merc-i Azra'ya getirildiler. Daha önce de belirtildiği üzere Hucr b. Adî'nin Merc-i Azra'yı fethettiğine yönelik rivayetler bulunmaktadır.⁴³⁵ Hucr b. Adî getirildikleri yerin Merc-i Azra olduğunu öğrendikten sonra şu sözleri söylemiştir: “Buranın köpeklerinin kendisine ilk havladığı kişi benim. Buranın gölgesinde ilk yürüyen benim. Buranın vadilerinde ilk tekbir getiren de benim.”⁴³⁶

⁴²⁷ İbn Asâkir, *Târîh*, XII/222; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III/466; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IV/194. Fakat İbn Manzûr'a göre ve Adem Apak'ın kitabından elde ettiğimiz bilgiye göre Hucr b. Adî ve taraftarlarının sayısı on altıdır. Bk. İbn Manzûr, *Muhtasar*, VI/238; Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, III/55.

⁴²⁸ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, II/219; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/487; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/52; Azimli, *Hasan-Muaviye*, s. 135; Ahmet Işıklar, *Kıyam ve Katliam*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2019, s. 133-134; Ataş, “Hz. Ali-Muâviye Mücadelesinde Ziyâd b. Ebîh'in Konumu”, s. 17; Yiğit, *Emevîler*, s. 34. Bazı araştırma eserlerde ise on dört kişiden altısının öldüğü sekizinin affedildiği bilgisine ulaşılmaktadır. Bk. Ağırakça, *Emevîler Döneminde Kıyamlar*, s. 37; Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*, s. 155.

⁴²⁹ Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin, *Mürûcu'z-Zeheb ve'l-Meâdini'l-Cevher*, thk. Kemal Hasen Mürui, Beyrut/Sayda: el-Mektebetü'l-Asriyyeti, I. baskı, 1425/2005, III/12. İbn Abdülber, İbnü'l-Esîr ve Ahmet Cevdet Paşa'nın kitaplarında da on üç kişinin gönderildiği bilgisi bulunmaktadır. Bk. İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, II/384; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, I/697; Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, hzr. Mahir İz, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, III. baskı, c. II, kıs: I, s. 204.

⁴³⁰ İbn Sa'd ve Safedî'ye göre on üç kişinin ya altısı öldürüldü yedisi affedildi, ya da tam tersi altısı affedilip yedisi öldürüldü. Bk. İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII/339; Safedî, *el-Vâfi*, XI/247. Ayrıca bk. Amr Osman, “Maktel Hucr b. Adî ve'l-Kıraatü'l-İdeolojiye li't-Tarih”, s. 34-35.

⁴³¹ Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, s. 95.

⁴³² Taberî, *Târîhu't-Taberî*, V/288; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/233.

⁴³³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, I/697; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Düveli'l-İslam*, thk. Hasan İsmail Merve-Mahmur el-Arnâvut, Beyrut: Dâru's-Sader, I. baskı, 1999, I/42.

⁴³⁴ Şemseddin Sâmî, *Kâmusu'l-A'lâm*, III/331. Şemseddin Sâmî'nin aktardığı bilgiye göre Merc-i Azra, Şam'ın batısında yer almaktadır. Fakat bu bilgiye muhalif başka bir rivayete göre Merc-i Azra, Şam'ın güneyinde bulunmaktadır. Bk. Dadan, “İslam Toplumdaki İlk Sivil Direniş Hareketlerinden Olan Hucr b. Adî Hareketi ve Toplumsal Etkileri”, s. 214.

⁴³⁵ İbn Manzûr, *Muhtasar*, VI/235; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/50.

⁴³⁶ İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII/339; Belâzürî, *Ensâb*, III/281; İbn Asâkir, *Târîh*, XII/218; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/487; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/233; İbn Manzûr, *Muhtasar*, VI/239; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III/464; el-Hillî, “Hucr b. Adî el-Kindî ve Devruhu fi Ahdas Asruhu”, s. 149; Mustafa Ekinci,

Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Hucr b. Adî ve taraftarlarını öldürme hususunda tereddütte kaldığını okuduğumuz kaynaklar ve araştırma eserler neticesinde anlamaktayız. Nitekim Muâviye b. Ebû Süfyân bu kararsızlığına binaen Ziyâd b. Ebîh şöyle bir mektup yazdı: “Hucr ve adamları hakkında yazdıklarını ve senin bölgedeki insanların, onların aleyhine yaptıkları şahitliği gördüm ve anladım. Bazen onları öldürmenin onları bırakmaktan daha iyi olduğunu, bazen de onları affetmenin öldürmekten daha iyi olduğunu düşünüyorum. Selamla.”⁴³⁷ Ziyâd b. Ebîh ise Muâviye b. Ebû Süfyân'ın mektubuna mukâbele olarak şu cevabı yazdı: “Hucr ve arkadaşlarını toplayıp sana yolladığım halde, şehir halkının onların aleyhindeki şahitlikleri de ortadayken onlar hakkında senin böyle tereddütte kalmana şaşırdım. Eğer Kûfe'ye ihtiyacın varsa onları öldürmelisin, yoksa onları serbest bırakabilirsin”⁴³⁸ Ziyâd b. Ebîh mektubunu Muâviye b. Ebû Süfyân'a götürmesi için Yezîd b. Huceyye b. Rebîa et-Teymî'yi görevlendirdi.⁴³⁹ Ziyâd b. Ebîh'in mektubuna bakılacak olursa kanaatimizce Ziyâd b. Ebîh, Hucr b. Adî'nin öldürülmesi hususunda yönlendirmede bulunmaktadır. “...Eğer Kûfe'ye ihtiyacın varsa onları öldürmelisin” sözü öneme haizdir.

Yezîd b. Huceyye, Muâviye b. Ebû Süfyân'a giderken yolda Merc-i Azra'ya uğradı ve Hucr b. Adî'ye Muâviye b. Ebû Süfyân'a bir diyeceğinin olup olmadığını sordu. Hucr b. Adî ise şu sözlerini Muâviye b. Ebû Süfyân'a iletmesini Yezîd b. Huceyye'den istedi: “Biz biatımızı bozmadık, bozulmasını istemeyiz ve bozmayız. Bizim aleyhimizde şahitlik yapanlar hasımlarımız ve şüpheli insanlardır.” Yezîd b. Huceyye bu sözleri Muâviye b. Ebû Süfyân'a iletince Muâviye b. Ebû Süfyân dedi ki: “Bizim nezdimizde Ziyad, Hucr'dan daha doğrudur.”⁴⁴⁰ Muâviye b. Ebû Süfyân, Ziyâd b. Ebîh'den gelen mektubu okuduktan sonra Şam ehliyle istişarelerde bulundu.⁴⁴¹ Abdurrahman b. Abdullah b. Osman es-Sekafî, Hucr b. Adî ve taraftarlarının

“İmamiyye Mezhebi İdollerinden Hucr b. Adî ve Arkadaşlarının Yaşadığı Toplum İçindeki Sosyal Statüleri”, *HÜİFD*, S. 27, Ocak-Haziran 2012, s. 5; Demircan, *İslam Tarihinin İlk Döneminde Önderler ve İhtilaflar*, s. 169.

⁴³⁷ Belâzürî, *Ensâb*, III/275; Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/289; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/231; Ravadiyye, *Ziyâd b. Ebîh*, s. 220; Onat, *Emevîler Dönemi Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, s. 58; Amr Osman, “Maktel Hucr b. Adî ve'l-Kıraatü'l-İdeolojiye li't-Tarih”, s. 35; Gömbeyaz, *Ziyâd b. Ebîh*, s. 269.

⁴³⁸ Belâzürî, *Ensâb*, III/275; Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/289; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/231; Safedî, *el-Vâfi*, XI/247; Bozkurt, “Hucr b. Adî”, s. 277; Ravadiyye, *Ziyâd b. Ebîh*, s. 220; Ekinci, “İmamiyye Mezhebi İdollerinden Hucr b. Adî ve Arkadaşlarının Yaşadığı Toplum İçindeki Sosyal Statüleri”, s. 5; Onat, *Emevîler Dönemi Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, s. 58.

⁴³⁹ Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/289; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/231.

⁴⁴⁰ Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/290.

⁴⁴¹ Ravadiyye, *Ziyâd b. Ebîh*, s. 220; Amr Osman, “Maktel Hucr b. Adî ve'l-Kıraatü'l-İdeolojiye li't-Tarih”, s. 35.

öldürülmesini teklif etti ve Hucr b. Adî ile taraftarları hakkında kırıntı dedi.⁴⁴² Yezîd b. Esed el-Becelî, Muâviye b. Ebû Süfyân'a Hucr b. Adî ve taraftarlarından her birini farklı farklı Şam'ın köylerine dağıtmasını teklif etti.⁴⁴³ Ayrıca Muâviye b. Ebû Süfyân'ın, Hucr b. Adî ve taraftarları hakkında karar verirken Amr b. Esved el-Ansî, Ebû Müslim el-Havlânî, Abdullah b. Mihmer eş-Şur'âbî ve Abdullah b. Esed el-Kasrî ile istişarede bulunmuştur..⁴⁴⁴

Muâviye b. Ebû Süfyân, Hucr b. Adî ve taraftarları hakkında karar verirken bazı araçlar devreye girerek, kendi yakınlarından bazılarını öldürülmekten kurtarmayı başardı. Affedilenlerin adlarını saymak gerekirse:

- 1- Kerîm b. Afif el-Has'amî,
- 2- Abdullah b. Haviyye et-Temîmî,
- 3- Âsım b. Avf el-Becelî,
- 4- Verka b. Sümeyy el-Becelî,
- 5- Utbe b. Ahnes (Beni Sa'd b. Bekr),
- 6- Erkam b. Abdullah el-Kindî
- 7- Saîd b. Nimran el-Hemdânî⁴⁴⁵

Hucr b. Adî'nin taraftarları içerisinde affedilmeleri için aracı olanlar ise şu şekilde sıralanabilir:

- 1- Cerîr b. Abdullah el-Becelî ve Yezîd b. Esed el-Becelî, akrabaları olan Âsım b. Avf el-Becelî ve Verka b. Sümeyy el-Becelî'nin affedilmesi için;
- 2- Vâil b. Hucr, Erkam b. Abdullah için;
- 3- Ebu'l-A'ver es-Sülemî, Utbe b. Ahnes için;
- 4- Hamza b. Mâlik el-Hemdânî, Saîd b. Nimran için;
- 5- Habîb b. Mesleme ise İbn Haviyye'nin affedilmesi için aracı oldu⁴⁴⁶
- 6- Kerîm b. Afif el-Has'amî ise Kuhafe b. Has'amoğulları'ndan olan Şemir b. Abdullah'ın aracı olması vesilesiyle affedildi. Fakat Muâviye b. Ebû Süfyân yaşadığı müddetçe Kûfe'ye girmemesi şartıyla.⁴⁴⁷

⁴⁴² Belâzürî, *Ensâb*, III/275; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/232; Ekinci, "İmamiyye Mezhebi İdollerinden Hucr b. Adî ve Arkadaşlarının Yaşadığı Toplum İçindeki Sosyal Statüleri", s. 5.

⁴⁴³ Belâzürî, *Ensâb*, III/275.

⁴⁴⁴ İbn Ebu'l-Fazl Sâlih b. Ahmed b. Hanbel, *Mesâilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, dzn. Tarık Avadullah b. Muhammed, Riyad: Dâru'l-Vatan, 1420/1999, s. 218; Abdülaziz b. Ahmed, *Muâviye b. Ebî Süfyân Müdafaaası*, s. 273.

⁴⁴⁵ Belâzürî, *Ensâb*, III/275; Ravadiyye, *Ziyâd b. Ebîh*, s. 221.

⁴⁴⁶ Belâzürî, *Ensâb*, III/275; Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/291; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/486; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/232.

⁴⁴⁷ Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/293; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/488.

Mâlik b. Hübeyre es-Sekûnî ise amcasının oğlu olan Hucr b. Adî'nin affedilmesi için Muâviye b. Ebû Süfyân'la görüştü fakat müsbet bir netice elde edemedi.⁴⁴⁸ Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Mâlik b. Hübeyre es-Sekûnî'ye Hucr b. Adî hususundaki cevabı şöyledir: “Bu, isyan eden topluluğun başıdır. Şehir halkının arasına girerek onları bozgunculuğa teşvik eden budur. Bugün bunu sana bağışlarsam, yarın sen onunla savaşmak zorunda kalacaksın.”⁴⁴⁹ Cevap olarak ise Mâlik b. Hübeyre es-Sekûnî, Muâviye b. Ebû Süfyân'a şu sözleri söylemiştir: “Vallahi, ey Muaviye, bana karşı insafı davranmadın. Amcamın oğluna karşı senin yanında Sıffîn gününde savaştım, bu savaşın sonunda zafer elde ettin, böylece şanın yükseldi ve artık musibetlerden korkmaz oldun. Sonra senden amcamın oğlunu serbest bırakmanı istedim, sen ise bunu benden esirgedin.”⁴⁵⁰ Mâlik b. Hübeyre es-Sekûnî adamlarıyla birlikte Merc-i Azra'ya Hucr b. Adî'yi kurtarmak için gittiyse de infazın gerçekleştirilmiş olduğunu yolda dönmekte olan cellatlardan öğrendi. Muâviye b. Ebû Süfyân'ın daha sonradan yüz bin dirhemlik bir hediye yollamak suretiyle Mâlik b. Hübeyre es-Sekûnî'nin gönlünü aldığı rivayet edilmektedir.⁴⁵¹

Hucr b. Adî ve taraftarları arasında Merc-i Azra'da öldürülenlerin adlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- Hucr b. Adî el-Kindî
- 2- Şerik b. Şeddâd el-Hadramî
- 3- Sayfî b. Fesil eş-Şeybânî
- 4- Kabîsa b. Dubey'a el-Absî
- 5- Kidam b. Hayyân el-Anezî
- 6- Muhrız b. Şihâb es-Sa'dî el-Minkarî⁴⁵²

Halîfe b. Hayyât ise *et-Târîh* adlı eserinde Merc-i Azra'da öldürülenlerden dört kişinin adını zikretmektedir:

⁴⁴⁸ Belâzürî, *Ensâb*, III/275-276; Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/291; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/486.

⁴⁴⁹ Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/291; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/232; Ravadiyye, *Ziyâd b. Ebîh*, s. 221; Demir, *Muâviye b. Ebî Süfyân'a Yöneltilen Eleştiriler*, s. 75-76.

⁴⁵⁰ Belâzürî, *Ensâb*, III/276; Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/291; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/487; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/232.

⁴⁵¹ Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/295-296; Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, s. 96; Sallabi, *ed-Devletü'l-Emeviyye*, I/218; Severcan, *Emevîler Dönemi Din-Siyaset İlişkisi*, s. 145.

⁴⁵² Belâzürî, *Ensâb*, III/281; Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, II/219; Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/294; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/488; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/235; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/52; Ravadiyye, *Ziyâd b. Ebîh*, s. 221.

- 1- Hucr b. Adî b. el-Edber
- 2- Muhrız b. Şihâb
- 3- Kabîsa b. Dubey'a b. Harmele
- 4- Sayfi b. Fesil⁴⁵³

İsimlerini vermiş olduğumuz dört kişi veyahut altı kişinin Hucr b. Adî ile birlikte ölmüş olabileceklerini pek çok önemli kaynak ve araştırma eserde adlarının geçmesi münasebetiyle kuvvetli görmekteyiz. Ancak Hucr b. Adî ve arkadaşlarıyla birlikte Merc-i Azra'da o gün Hucr b. Adî'nin oğlu olan Hemmâm b. Hucr'un da öldürüldüğü bilgisine, görebildiğimiz kadarıyla ana kaynaklarda rastlayamadığımız için ihtiyatla yaklaşmanın doğru olacağı kanaatindeyiz.⁴⁵⁴

Hucr b. Adî ve taraftarlarını öldürmek üzere Muâviye b. Ebû Süfyân tarafından üç tane cellat görevlendirildi. Bu kişiler Hüdbe el-A'ver b. Feyyâz el-Kudâî, Husayn b. Abdullah el-Kilâbî ve Ebû Şerif el-Fezarî'dir.⁴⁵⁵ Rivayetlerden çıkarımımıza göre mevzubahis bu üç isimden hariç, başka cellatların da Hucr b. Adî ve taraftarlarının öldürüldüğü yerde bulunduğunu anlamaktayız. Nitekim bazı kaynakların ifadesine göre her bir mahkûma birer cellat görevlendirilmiştir.⁴⁵⁶ Hucr b. Adî el-Kindî'ye denk gelen cellat ise Himyerli⁴⁵⁷ bir adam olan ve Benî Selâman b. Sa'd'dan olan Hüdbe b. Feyyâz'dır.⁴⁵⁸ Fakat Hucr b. Adî'nin cinayetini üstlenen kişi ise Muâviye b. Ebû Süfyân'ın önemli komutanlarından olan Ebu'l-A'ver es- Sülemî'dir.⁴⁵⁹

Hucr b. Adî öldürülmeden evvel cellatlardan izin aldı ve abdest alarak iki rekat namaz kıldı.⁴⁶⁰ Hucr b. Adî'nin kılmış olduğu iki rekat namaz İslam tarihi boyunca adet olduğu üzere haksızlık ve zulümle öldürüldüğüne inanan kişilerin bir uygulamasıdır. Bu

⁴⁵³ Ebû Amr Halife b. Hayyât Ebî Hubeyre el-Leysî el-Asferî, *et-Târîh*, thk. Mustafa Necip Fewaz-Hikmet Keşli Fewaz, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I. baskı, 1415/1995, s. 131.

⁴⁵⁴ El-Hillî, "Hucr b. Adî el-Kindî ve Devruhu fi Ahdas Asruhu", s. 149; Ayinevend, *Şîu Kıyâmlar*, s. 62.

⁴⁵⁵ Belâzürî, *Ensâb*, III/276; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, V/291; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/487; Dadan, "İslam Toplumundaki İlk Sivil Direniş Hareketlerinden Hucr b. Adî Hareketi ve Toplumsal Etkileri", s. 215.

⁴⁵⁶ İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII/339; İbn Asâkir, *Târîh*, XII/218; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/233; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III/465.

⁴⁵⁷ İbn Asâkir, *Târîh*, XII/218; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/233; Ekinci, "İmamiyye Mezhebi İdollerinden Hucr b. Adî ve Arkadaşlarının Yaşadığı Toplum İçindeki Sosyal Statüleri", s. 5; Demircan, *İslam Tarihinin İlk Döneminde Önderler ve İhtilaflar*, s. 169.

⁴⁵⁸ İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII/339; Belâzürî, *Ensâb*, III/276-277; İbn Asâkir, *Târîh*, XII/219; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/233; Dadan, "İslam Toplumundaki İlk Sivil Direniş Hareketlerinden Hucr b. Adî Hareketi ve Toplumsal Etkileri", s. 216; Ekinci, "İmamiyye Mezhebi İdollerinden Hucr b. Adî ve Arkadaşlarının Yaşadığı Toplum İçindeki Sosyal Statüleri", s. 6; Demircan, *İslam Tarihinin İlk Döneminde Önderler ve İhtilaflar*, s. 170.

⁴⁵⁹ İbn Sâib el-Kelbî, *Neseb Maad*, s. 142; İbn Adîm, *Bugyetü't-Talâb*, I/2108.

⁴⁶⁰ Belâzürî, *Ensâb*, III/277; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, II/219; İbn Asâkir, *Târîh*, XII/215; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, I/698; İbn Manzûr, *Muhtasar*, VI/238, Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III/465.

uygulamayı ilk başlatan tespitlerimize göre Reci' Vak'asında esir edilip daha sonra da öldürülen Hubeyb b. Adî (ö. 4/625) ve Zeyd b. Desine'ye (ö. 4/625) dayanmaktadır.⁴⁶¹ Hucr b. Adî'nin öldürülmeden evvel cellatlardan bir başka isteği ise öldüğünde üzerindeki zincir ve kelepçenin çözülmemesi, kanının yıkanmadan defnedilmesidir.⁴⁶² Hucr b. Adî bu talebiyle zulmen öldürüldüğünü ve şehit sayılacağını anlatmak istemekte olabilir.⁴⁶³ Hakkında Şiilik temayülü olduğu bilinen tarihçi Mes'ûdî Hucr b. Adî'yi İslam uğrunda öldürülenlerin ilki olarak niteler.⁴⁶⁴

Bu noktada Hucr b. Adî'nin öldürülmeden evvelki talepleri kadar ettiği dua ve bazı söylemleri de kaynaklarda yer bulmuştur. Nitekim o: “Allah'ım! Şüphesiz biz ümmetimize karşı senden yardım dileriz. Iraklılar aleyhimize şahitlik yaptılar, Şamlılar ise bizi öldürüyor.”⁴⁶⁵ şeklinde dua etmiştir. Yine Hucr b. Adî'nin öldürülmeden evvel kıldığı iki rekat namazdan sonra söylemiş olduğu sözler de öneme haizdir: “Hakkımda yanlış bir zanna kapılacağınızı bilmesem bu namazı uzatırdım.”⁴⁶⁶ Hucr b. Adî'nin kılmış olduğu namazdan duymuş olduğu hazza binaen: “Ben böyle hafif bir namaz kılmadım” dediği rivayet edilmektedir.⁴⁶⁷ Hucr b. Adî öldürülmeden evvel cellat üzerine doğru atılınca Hucr b. Adî'ye bir titreme geldi. Buna binaen cellat: “Korktun mu?” diye sorunca Hucr b. Adî dedi ki: “Gözümün önünde kazılmış bir kabir, serilmiş bir kefen ve çekilmiş bir kılıç dururken nasıl korkmam”⁴⁶⁸ Hucr b. Adî ve taraftarlarının öldükleri tarih hususunda kaynaklarda muhtelif bilgiler bulunmaktadır. Kaynaklarda aktarılan bilgiye göre hicretin 51. yılı (m. 671)⁴⁶⁹ veya 53. yılı (m. 673)⁴⁷⁰ olmalıdır.

⁴⁶¹İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, II/386; İbn Adîm, *Bugyetü't-Talâb*, I/2111; M. Yaşar Kandemir, “Hubeyb b. Adî”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII/266-267; Zekeriya Güler, “Zeyd b. Desine”, *DİA*, İstanbul 2013, XLIV/317.

⁴⁶² İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, II/386; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, I/698; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III/466; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, IV/194; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II/485; Bozkurt, “Hucr b. Adî”, s. 277; Sabuncu, “Hucr b. Adî”, *Müslümanların Engizisyonu*, I/34.

⁴⁶³ Şemseddin Sâmî, *Kâmus*, III/331; Bozkurt, “Hucr b. Adî”, s. 277.

⁴⁶⁴ Mes'ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb*, III/12.

⁴⁶⁵ İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII/339; Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/292-293; İbn Asâkir, *Târih*, XII/219; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/487; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III/465; Ağırakça, *Emevîler Döneminde Kıyâmlar*, s. 38; Nakshawani, *Hujr Ibn Adî Al-Kındî A Victim Of Terror*, s. 33; Özkan, *Emevîler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi*, s. 101.

⁴⁶⁶ Belâzürî, *Ensâb*, III/279; Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/292; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, II/386; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, I/698.

⁴⁶⁷ İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII/339; Mes'ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb*, III/13; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, II/386; İbn Manzûr, *Muhtasar*, VI/238; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III/465; Sallabi, *ed-Devletü'l-Emeviyye*, I/216.

⁴⁶⁸ Belâzürî, *Ensâb*, III/277; Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, II/219; *Târihu't-Taberî*, V/293; Mes'ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb*, III/13; İbn Asâkir, *Târih*, XII/219; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/487; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/233; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III/465; Sallabi, *ed-Devletü'l-Emeviyye*, I/216.

⁴⁶⁹ Hayyât, *Tabakat*, s. 146; Hayyât, *et-Târih*, s. 131; İbn Asâkir, *Târih*, XII/211; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/478; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, I/698; İbn Adîm, *Bugyetü't-Talâb*, I/2108; Safedî, *el-Vâfi*, XI/247; Ebû

Hucr b. Adî'nin öldürülmeden evvel kendisine teklifte bulunulduğu aktarılmaktadır. Buna göre Muâviye b. Ebû Süfyân'ın görevlileri, Huçr b. Adî ve taraftarlarından öldürülmeden evvel bağışlanmaları için Hz. Ali'ye bağlılıklarını inkâr edip Hz. Ali'ye lanet etmelerini istemişler fakat Huçr b. Adî bu teklifi reddetmiştir.⁴⁷¹ Fakat bu rivayetin Şîî menşei bir rivayet olduğunu savunan kitaplar da mevcuttur.⁴⁷² Muâviye b. Ebû Süfyân'ın görevlilerinin yapmış olduğu teklife Huçr b. Adî şu sözlerle cevap vermiştir: “Sabretmek, keskin kılıçla çağırdığınız şeyden daha hayırlıdır. Allah'a, peygambere, vasilere yönelmek, cehenneme girmekten bize daha sevimlidir.”⁴⁷³

Huçr b. Adî öldürülmeden evvel cellat boynunu uzatmasını istedi fakat Huçr b. Adî boynunu uzatmadı ve şu sözleri söyledi: “Bu bir cinayet. Boynumu uzatarak buna yardımcı olamam.” Bunun üzerine cellat Huçr b. Adî'yi zorla öldürdü.⁴⁷⁴ Huçr b. Adî ve taraftarlarının öldüklerinde kefenlenmeleri maksadıyla kefenlerinin Muâviye b. Ebû Süfyân tarafından gönderildiğiyle ilgili rivayetler bulunmakla birlikte kefenlerin her bir kişinin kendi akrabaları tarafından getirildiği bilgisi de bulunmaktadır.⁴⁷⁵

Huçr b. Adî'nin taraftarlarından Abdurrahman b. Hayyân el-Anezî⁴⁷⁶ veya Abdurrahman b. Hassân el-Anezî⁴⁷⁷ isimli kişinin ölümü ise Kussi'n-Natîf adlı yerde diri diri toprağa gömülerek öldürülmesiyle gerçekleştirilmiş olup onun ölüm emrini Ziyâd b. Ebîh vermiştir. Bu kişiyi kötü bir şekilde öldürmesi için Muâviye b. Ebû Süfyân, Ziyâd b. Ebîh'e emir vermiştir.”⁴⁷⁸

Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *el-İber*, thk. Ebâ Hacer Muhammed es-Saîd b. Büsyünî Zağlul, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, I/40; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, IV/194; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II/487; Bozkurt, “Huçr b. Adî”, s. 277. Fakat Ya'kûbî'ye göre hicretin 52. (m. 672) yılında öldürülmüştür Huçr b. Adî ve taraftarları. Bk. Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, II/219.

⁴⁷⁰ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 334; Mes'ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb*, III/12; İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, IV/176; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, s. 114; İbn Hacer'in Ya'kub b. İbrahim b. Sa'd'a dayandığı bilgiye göre Huçr b. Adî ve taraftarları hicretin 53. yılında ölmüşlerdir. Bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, II/484.

⁴⁷¹ Mes'ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb*, III/12; Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebi Süfyan*, s. 199; Sabuncu, “Huçr b. Adî”, *Müslümanların Engizisyonu*, I/34.

⁴⁷² Abdülaziz b. Ahmed, *Muâviye b. Ebî Süfyân Müdafası*, s. 273.

⁴⁷³ Mes'ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb*, III/12.

⁴⁷⁴ Belâzürî, *Ensâb*, III/279-280; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/233.

⁴⁷⁵ Amr Osman'ın makalesindeki bilgiye göre kefenleri Muâviye b. Ebû Süfyân göndermiştir. Bk. Amr Osman, “Maktel Huçr b. Adî ve'l-Kıraatü'l-İdeolojiye li't-Tarih”, s. 35. Sıbt İbnü'l-Cevzî iki tür görüşe de yer vermektedir. Bk. Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/233. Kefenleri öldürülecek olanların kabilelerinin gönderdiği hakkında bk. Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III/465; Sallabi, *ed-Devletü'l-Emeviyye*, I/216.

⁴⁷⁶ Belâzürî, *Ensâb*, III/272; Ravadiyye, *Ziyâd b. Ebîh*, s. 221; Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebi Süfyan*, s. 199.

⁴⁷⁷ Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/294; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/488; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/234; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/52; Dadan, “İslam Toplumundaki İlk Sivil Direniş Hareketlerinden Huçr b. Adî Hareketi ve Toplumsal Etkileri”, s. 216.

⁴⁷⁸ Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/294; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/488; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/235; Ravadiyye, *Ziyâd b. Ebîh*, s. 221; Nakshawani, *Hujr Ibn Adî Al Kindî A Victim Of Terror*, s. 36-37; Uyar,

3.2.5. Hucr b. Adî ve Taraftarlarının Öldürülmesine Tepkiler

Hucr b. Adî'nin öldürülmesinden sonra Arapların adeti olduğu üzere çeşitli mersiye yazılmıştır. Bunlardan Zeyd b. Mahreme el-Ensârî'ye ait mersiye burada örnek olarak verilebilir.

“Ey nurlu ay! Yükseldikçe yüksel ve yoluna devam eden Hucr'u iyi gör!

Muaviye b. Harb'e gidiyor. Onu emirin telkinleriyle öldüreceklerdir.

Hucr'dan sonra zorbalara daha da azdılar ve Havernak⁴⁷⁹ ve Sedir köşkleriyle mesrur oldular,

Memleket onlarla öyle bir kuraklığa maruz kaldı ki adeta hiç yağmur yağmayan bir diyar gibidir.

Ey Hucr b. Adî! Selamet ve sürur ile karşılaşasın

Senin için Adî'yi helak eden akıbetten ve Dimaşk'da kükreyen yaşlı adamdan korkuyorum.

Hayırlı insanları öldürmeyi kendisi için bir hak olarak görüyor ve ümmetinin en kötü insanı da onun veziridir.

Ah! Keşke Hucr kendi eceliyle ölseydi de deve gibi boğazlanmasaydı

Ey Hucr! Sen öldüysen dünyadaki bütün liderler de öleceklerdir.”⁴⁸⁰

Hucr b. Adî ve taraftarları hususunda malumat kendisine ulaşınca Hz. Âişe, Hucr b. Adî ve taraftarlarının öldürülmesine engel olması amacıyla Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişâm el-Mahzûmî'yi (ö. 43/663-664[?]) Şam'a gönderdi, fakat Abdurrahman b. el-Hâris Şam'a ulaşana dek Hucr b. Adî ve taraftarlarının ölümleri gerçekleşmişti. Abdurrahman b. el-Hâris, Muâviye b. Ebû Süfyân'a dedi ki: “Ebû Süfyân'ın insafı ve hilm sende hiç kalmamış gibi. Ondaki hilm ve hoşgörülülük sende nereye gitti?” Muâviye b. Ebû Süfyân ise cevaben dedi ki: “Kavmimin senin gibi hilm sahibi olan kimseleri benden gidince, bendeki hilm de benden gitti. Sümeyye'nin oğlu Ziyâd bana bu işi yükledi ben de infaz ettim.”⁴⁸¹ Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişâm, görüldüğü

Ehl-i Beyt, s. 95; Demir, *Muâviye b. Ebî Süfyân'a Yöneltilen Eleştiriler*, s. 77. Mehmet Azimli'nin kitabında Ziyâd b. Ebîh tarafından diri diri toprağa gömülerek öldürülen bir kişiden bahsedilmekte olup isim zikredilmemektedir. Kanaatimize göre Mehmet Azimli'nin bahsettiği kişi Abdurrahman b. Hayyân el-Anezî (ya da Abdurrahman b. Hassân el-Anezî) olmalıdır. Bk. Azimli, *Hasan-Muaviye*, s. 135.

⁴⁷⁹ Havernak köşkü: Numan-ı Kebir denilen biri tarafından Irak'ta yapılmış olan bir köşkün adıdır. Bk. Ekinci, “İmamiye Mezhebi İdollerinden Hucr b. Adî ve Arkadaşlarının Yaşadığı Toplum İçindeki Sosyal Statüleri”, s. 7.

⁴⁸⁰ Bu mersiye yer aldığı kaynak ve araştırma eserler hakkında bk. Belâzürî, *Ensâb*, III/287; Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/297; Mes'ûdî, *Mürucû'z-Zeheb*, III/12; İbn Asâkir, *Târih*, XII/219; İbn Manzûr, *Muhtasar*, VI/240; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/238; Safedî, *el-Vâfi*, XI/248; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/54; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III/465-466; Sallabi, *ed-Devletü'l-Emeviyye*, I/218.

⁴⁸¹ İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII/338; Belâzürî, *Ensâb*, III/282; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, II/384; İbn Asâkir, *Târih*, XII/218; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/489-490; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, I/698; İbn Adîm, *Bugyetü't-Talâb*, I/2110; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/236; İbn Manzûr, *Muhtasar*, VI/239; Safedî, *el-Vâfi*, XI/247; Ağırakça, *Emevîler Döneminde Kıyamlar*, s. 39; Sallabi, *ed-Devletü'l-Emeviyye*, I/218; Nakshawani, *Hujr Ibn Adi Al Kındi A Victim Of Terror*, s. 34. Şemseddin Sâmî de olayı, Hucr b. Adî ve ashabının öldürülmesini engellemek amacıyla Hz. Âişe'nin Muâviye'ye bir adam gönderdiği şeklinde

üzere Muâviye b. Ebû Süfyân'ı "Ebû Süfyân'daki hilm sende nereye gitti?" şeklinde eleştirmektedir. Fakat bu rivayete tamamen zıt bir görüş bulunmaktadır ki H. Lammens'in, J. Wellhausen'den aktardığına göre Muâviye b. Ebû Süfyân'ın, Hucr b. Adî'nin suç ortaklarından bazılarını affetmesi Muâviye b. Ebû Süfyân'ın hilminin göstergesidir.⁴⁸² Yine İbn Arabî'nin (ö. 638/1240) Hucr b. Adî hususundaki sözleri konumuzla alakalı olması muvacehesinde önemlidir. "Hucr b. Adî tamamen zulmen öldürülseydi, Muaviye'ye lanet etmeyen ev kalmazdı. Fakat Muaviye, Hucr'u biatını bozduğu ve insanları fesada sürüklediği gerekçesiyle öldürdü."⁴⁸³

Kûfeliler'in anlattığına göre Kûfe'ye gelen ilk elem dolu haber Hasan b. Ali'nin vefatı haberidir. İkinci olarak Hucr b. Adî ve taraftarlarının ölümü haberi, üçüncü elem dolu haber ise Ziyâd b. Ebîh'in Muâviye b. Ebû Süfyân'ın nesebine ilhakı meselesidir.⁴⁸⁴ Bu noktada şunu ifade etmek gerekir ki Ziyâd b. Ebîh'in Muâviye b. Ebû Süfyân'ın nesebine ilhakı Hucr b. Adî'nin öldürülmesinden önce olmalıdır. Zira daha önce belirtildiği üzere Hucr b. Adî'nin, Ziyâd b. Ebîh'in Muaviye'ye yakınlık duymasıyla alakalı kendisiyle konuştuğuna dair rivayetler söz konusudur.

Hucr b. Adî'nin ölümü ailesi ve toplumun diğer üyeleri tarafından büyük üzüntüyle karşılanmıştır. Nitekim ölüm haberi üzerine annesinin üzüntüden çılgılık atarak öldüğü rivayet edilmektedir.⁴⁸⁵ Haberi çarşıdayken alan Abdullah b. Ömer üzüntüsünden yüksek sesle ağlamıştır.⁴⁸⁶ Hucr b. Adî'nin öldürülmesi haberine en çok üzülen kişilerden birisi de Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Horasan valisi olan Rebî' b. Ziyâd'dır. (ö. 53/673) Rivayetlere göre Rebî' b. Ziyâd, Hucr b. Adî'nin öldürülmesine üzüntüsünden ölmüştür.⁴⁸⁷ Hucr b. Adî el-Kindî'nin öldürülmesi haberi kendisine ulaştığı esnada İfrikıyye'de askerleriyle bulunan Muaviye b. Hudeyc es-Sekûnî el-Kindî

anlatılmakta olup gönderdiği kişinin adı zikredilmeksizin aynı olay anlatılmaktadır. Bk. Şemseddin Sâmî, *Kâmus*; III/331.

⁴⁸² Lammens, "Hucr", s. 576.

⁴⁸³ Ravadiyye, *Ziyâd b. Ebîh*, s. 222.

⁴⁸⁴ Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/296; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/490; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/237; Dadan, "İslam Toplumundaki İlk Sivil Direniş Hareketlerinden Hucr b. Adî Hareketi ve Toplumsal Etkileri", s. 218-219; Uyar, *Ehl-i Beyt*, s. 95.

⁴⁸⁵ Azimli, *Hasan-Muaviye*, s. 136.

⁴⁸⁶ Belâzürî, *Ensâb*, III/284; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, II/385; İbn Adîm, *Bugyetü't-Talâb*, I/2127; Safedî, *el-Vâfi*, XI/248; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/55; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III/466; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, IV/194; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II/486; Bozkurt, "Hucr b. Adî", s. 278; Ahmet Turan Yüksel, "Emevîler Döneminde Abdullah b. Ömer", *İSTEM*, S. 8, 2006, s. 22; Nakshawani, *Hujr Ibn Adî Al Kindî A victim Of Terror*, s. 34; Uyar, *Ehl-i Beyt*, s. 95.

⁴⁸⁷ İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, II/388; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, I/698; Bozkurt, "Hucr b. Adî", s. 278; Zekerîya Güler, "Rebî' b. Ziyâd", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV/498; Uyar, *Ehl-i Beyt*, s. 95. Julius Wellhausen'e göre Horasan valisi Rebî' b. Ziyâd, Hucr b. Adî'nin ölümü haberine pek de yufka yürekli birisi olmamasına rağmen kederinden ne yapacağını şaşırılmıştı. Bk. Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, s. 97.

(ö. 52/672) yanında bulunanlara şu sözleri söyledi: “Ey akrabalıkta kardeşlerim, yolculukta arkadaşlarım ve memlekette komşularım, bizler Kureyş’in saltanatı için savaştık; ancak onlar, işleri yoluna girince bizi de öldürmeye başladılar.”⁴⁸⁸

Hucr b. Adî’nin öldürülmesi hususunda Muâviye b. Ebû Süfyân’ı eleştirenler olmuştur. Bunlardan biri de Hasan-ı Basrî’dir (ö. 110/728). Hasan-ı Basrî’ye göre Muâviye b. Ebû Süfyân’ın dört tane icraati vardır ki bunların her biri ayrı ayrı kişiyi helaka sürükleyebilecek büyüklükte işlerdir. Söz konusu bu dört iş:

- 1- İstişareyi bir kenara bırakıp kılıç kudretiyle iktidara gelmesi,
- 2- Siyasi sebeplerle Ziyâd b. Ebîh’i kendi nesebine dahil etmesi,
- 3- Hucri b. Adî’yi haksız yere öldürmesi,
- 4- Layık olmadığı halde oğlu Yezîd’i (61-64/680-683) veliahd tayin etmesi⁴⁸⁹

Hucr b. Adî’nin öldürülmesi sebebiyle Hasan-ı Basrî’nin, Muâviye b. Ebû Süfyân hususunda “yazıklar olsun” dediği de rivayet edilmektedir.⁴⁹⁰ Hucri b. Adî’nin öldürülmesi sebebiyle Muâviye b. Ebû Süfyân’a tepki gösteren sahâbîlerden birisi de Hz. Hüseyin (ö. 61/680) olmuştur.⁴⁹¹ Hucri b. Adî’nin öldürüldüğü haberini Hz. Hüseyin’e ulaştırmak amacıyla bir Kûfeli’nin yola çıktığını öğrenen Muâviye b. Ebû Süfyân, Hz. Hüseyin’i fitne çıkarmak isteyen insanlara fırsat vermemesi gerektiği hususunda Hz. Hüseyin’i uyarınca Hz. Hüseyin, Muâviye b. Ebû Süfyân’a şu sözleri içeren bir mektup yazdı: “Seninle savaşmak ve sana karşı çıkmak niyetinde değilim.”⁴⁹² Hz. Hüseyin’in Muâviye b. Ebû Süfyân’a Hucri b. Adî ve arkadaşlarının öldürülmesi sebebiyle söylemiş olduğu bir söz daha bulunmaktadır. Fakat bu söze tespit edebildiğimiz kadarıyla İslam tarihinin ana kaynaklarında ulaşamadığımız için ihtiyatla yaklaşılması gerektiği kanaatindeyiz. Mevzubahis söz şu şekildedir: “... Sen ki bidatlardan kaçınan, Rabbi’ne gönülden bağlı Hucri ve arkadaşlarını öldürensin. Onlar ki iyiliği emreder, kötülüğü ise nehyederlerdi...”⁴⁹³

⁴⁸⁸ Belâzürî, *Ensâb*, III/285; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, IV/305; Dadan, “İslam Toplumundaki İlk Sivil Direniş Hareketlerinden Hucri b. Adî Hareketi ve Toplumsal Etkileri”, s. 219.

⁴⁸⁹ Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/297; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V/243; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/490; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/238; Ağırakça, *Emevîler Döneminde Kıyamlar*, s. 39; Süleyman Uludağ, “Hasan-ı Basrî”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI/291-293; Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas*, c. II, kıs. I, s. 204; Nakshawani, *Hujr Ibn Adî Al Kindî A victim Of Terror*, s. 35.

⁴⁹⁰ Belâzürî, *Ensâb*, III/283; Şemseddin Sâmî, *Kâmus*, III/331.

⁴⁹¹ Belâzürî, *Ensâb*, III/282; Söylemez, “Hucri b. Adî Hareketi”, *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, III/92.

⁴⁹² Ethem Ruhi Fığlalı, “Hüseyin”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII/518-521.

⁴⁹³ Sebti, “es-Sahâbî el-Celil Hucri b. Adî el-Kindî”, s. 324; Ayinevend, *Şii Kıyamlar*, s. 65.

Hucr b. Adî'nin öldürülmesi münasebetiyle Muâviye b. Ebû Süfyân'ı kınayanlardan sahâbîlerden birisi de Hz. Âişe'dir.⁴⁹⁴ Hz. Âişe'nin Huçr b. Adî'yi neden öldürdüğünü sorması üzerine Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Hz. Âişe'ye şu cevabı verdiği rivayet edilmektedir: "... Rabbim katında karşılaşana dek Huçr ve beni bırak..."⁴⁹⁵ Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Hz. Âişe'ye yönelik Huçr b. Adî hususunda verdiği cevap olarak başka bir rivayete göre, Huçr b. Adî ve taraftarlarını affetseydi onların, insanları fesad ve fitneye sevk edeceğinden endişelendiği için ve ümmetin salahını düşündüğü için öldürmek mecburiyetinde kaldığıyla ilgilidir.⁴⁹⁶ Bir başka rivayete göre Muâviye b. Ebû Süfyân'ın savunduğu temel dayanak ise Huçr b. Adî ve taraftarlarının ölümünden kendisinin değil, Huçr b. Adî ve taraftarlarının aleyhinde şahitlik edenlerin mes'ul olduğudur.⁴⁹⁷ Bu rivayetten çıkarımımıza göre Muâviye b. Ebû Süfyân, Huçr b. Adî ve taraftarlarının ölümünden Ziyâd b. Ebîh ve Huçr b. Adî aleyhinde şahitlik yapan Kûfelileri sorumlu tutmaktadır.

Hucr b. Adî'nin öldürülmesi sonrası Hz. Âişe'nin Muâviye b. Ebû Süfyân'a söylemiş olduğu bir hadis-i şerife göre Merc-i Azra'da birtakım insanlar öldürülecekler ve bu olay sebebiyle Allah-u Teala ve ehl-i sema gazaplanacaktır.⁴⁹⁸ İbn Hacer el-Askalânî ve İbn Kesîr'e göre bu hadisin senedinde inkıta⁴⁹⁹ bulunmaktadır.⁵⁰⁰ Iraklılar'a yönelik bir konuşmasında Hz. Ali'nin söylediği bir hadis-i şerife göre: "Ey Irak halkı! Sizden yedi taneniz Azra'da öldürülecek. Bu kişilerin şehadeti Ashab-ı Uhdûd gibidir."⁵⁰¹ Ömer Nasuhi Bilmen'e göre Muâviye b. Ebû Süfyân'a karşı düşmanlık besleyenler Huçr b. Adî olayı vesilesiyle uydurma rivayetler ilave etmiş olabilirler.⁵⁰²

⁴⁹⁴ Şemseddin Sâmî, *Kâmus*, III/331.

⁴⁹⁵ İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, II/385; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, I/698; Abdülaziz b. Ahmed, *Muâviye b. Ebî Süfyân Müdafaaası*, s. 275.

⁴⁹⁶ Safedî, *el-Vâfî*, XI/248; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/55; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III/467; Sallabî, *ed-Devletü'l-Emeviyye*, I/217; Abdülaziz b. Ahmed, *Muâviye b. Ebî Süfyân Müdafaaası*, s. 275.

⁴⁹⁷ Belâzürî, *Ensâb*, III/286; Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/296; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, II/387.

⁴⁹⁸ Belâzürî, *Ensâb*, III/284; Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, II/220; İbn Asâkir, *Târih*, XII/226; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/237; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/55; Sadık Cihan, *Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlişkisi*, s. 149; Bozkurt, "Huçr b. Adî", s. 277; Amr Osman, "Maktel Huçr b. Adî ve'l-Kıraatü'l-İdeolojiye li't-Tarih", s. 36.

⁴⁹⁹ Senedin sahâbîden sonra gelen kısmında bir veya daha çok ravisi atlanarak rivayet edilen hadis anlamında terim. Bk. Mehmet Efendioğlu, "Münkâtı", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII/12-13.

⁵⁰⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/55; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II/486; Bozkurt, "Huçr b. Adî", s. 278; Dadan, "İslam Toplumundaki İlk Sivil Direniş Hareketlerinden Huçr b. Adî Hareketi ve Toplumsal Etkileri", s. 220; Ağırakça, *İslam Tarihinde İlk Siyasi Hareketler*, s. 71.

⁵⁰¹ İbn Asâkir, *Târih*, XII/227; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/236; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/55; Cihan, *Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlişkisi*, s. 149; Bozkurt, "Huçr b. Adî", s. 277; el-Hillî, "Huçr b. Adî el-Kindî ve Devruhu fi Ahdas Asruhu", s. 155; Sebtî, "es-Sahâbî el-Celîl Huçr b. Adî el-Kindî", s. 324; Dadan, "İslam Toplumundaki İlk Sivil Direniş Hareketlerinden Huçr b. Adî

Hucr b. Adî'nin öldürülmesi hususunda Sa'd b. Ebû Vakkas'ın sözleri ise şu şekildedir: “Eğer Muâviye Hulvan köprüsünün üzerinden geçerken Huçr'un gösterdiği yararlılıkları görmüş olsaydı, onun İslâmî yönden ne kadar büyük bir zenginliğe sahip olduğunu anlardı.”⁵⁰³

Muâviye b. Ebû Süfyân'ın daha sonraları Huçr b. Adî ve taraftarlarının ölümü sebebiyle pişman olduğuna dair birtakım rivayetler bulunmaktadır.⁵⁰⁴ Huçr b. Adî ve arkadaşlarının ölümü sebebiyle Muâviye b. Ebû Süfyân'ın ömrünün son zamanlarında vicdan azabı duyduğu aktarılmaktadır.⁵⁰⁵ Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Abdurrahman b. Ebû Leylâ'ya (ö. 83/702) Huçr b. Adî ve taraftarları hakkında şu sözleri söylediği rivayet edilmektedir: “Vallahi keşke Huçr'u öldürmeseydim, keşke onu ve arkadaşlarını hapsedseydim ya da onları Şam'ın çevresindeki kasabalara dağıtsaydım da onların başına gelecek taunlar onlara karşı benim için yeterli olsaydı. Veya onları aşiretlerine bağışlamakla onlara iyilikte bulunsaydım.”⁵⁰⁶ Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Huçr b. Adî'nin ölümü hakkında ölüm döşeginde sayıklarken şu sözleri söylediği bazı kaynak ve araştırma eserlerde geçmektedir: “Ey Huçr! Seninle karşılaşacağım gün keşke çok uzaklarda olsa.”⁵⁰⁷ Mevzubahis bu rivayet İbn Sîrîn'den (ö. 110/729) nakledilmektedir.⁵⁰⁸

3.3. Modern Araştırmacılara Göre Şiîler Nezdinde Huçr b. Adî'nin Ehemmiyeti

Şiî yönleriyle bilinen yazarların Şîa'yı tariflerine bakılacak olursa hemen hemen hepsinin Şiîliği ya Hz. Peygamber'in sağlığında ya da Hz. Peygamber'in vefatıyla beraber başlattıklarını görebiliriz.⁵⁰⁹ Ethem Ruhi Fığlalı Şîa'nın tam teşekküllü olarak

Hareketi ve Toplumsal Etkileri”, s. 220; Amr Osman, “Maktel Huçr b. Adî ve'l-Kıraatü'l-İdeolojiye li't-Tarih”, s. 39; Ayinevend, *Şiî Kıyamlar*, s. 62.

⁵⁰² Bilmen, *Ashâb-ı Kirâm Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*, s. 184.

⁵⁰³ Belâzürî, *Ensâb*, III/286.

⁵⁰⁴ Safedî, *el-Vâfi*, XI/248; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IV/194; Amr Osman, “Maktel Huçr b. Adî ve'l-Kıraatü'l-İdeolojiye li't-Tarih”, s. 36.

⁵⁰⁵ Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, s. 98.

⁵⁰⁶ Belâzürî, *Ensâb*, III/285; Amr Osman, “Maktel Huçr b. Adî ve'l-Kıraatü'l-İdeolojiye li't-Tarih”, s. 36.

⁵⁰⁷ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V/243; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/491; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/237; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/53; Ağırakça, *Emevîler Döneminde Kıyamlar*, s. 40; Sallabi, *ed-Devletü'l-Emeviyye*, I/218; Dadan, “İslam Toplumdaki İlk Sivil Direniş Hareketlerinden Huçr b. Adî Hareketi ve Toplumsal Etkileri”, s. 219. Taberî'deki rivayete göre ise Muâviye b. Ebû Süfyân: “İbnü'l-Edber ile uzun bir hesap günüm olacaktır” dediği rivayet edilmektedir. Bk. Taberî, *Târîhu't-Taberî*, V/297.

⁵⁰⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V/243; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/491; Ağırakça, *İslam Tarihinde İlk Siyasi Hareketler*, s. 71.

⁵⁰⁹ Hasan Onat, “Şiîliğin Doğuşu Meselesi”, *AÜİFD*, Ankara 1997, XXXVI/81-83.

oluşumu açısından Emevîler devrinin sonlarını işaret etmektedir.⁵¹⁰ Şaban Öz'e göre: "Şiîlik bir sürecin ürünüdür ve en küçük bir fıkırsel hareketin ortaya çıkması yılları, hatta yüzyılları almaktayken, Şîa gibi itikadıyla, düşüncesiyle, siyasi değerlendirmeleriyle tamamıyla farklı olan bir mezhebin çıkışına kesin bir tarih veya olay göstermek pek mümkün değildir."⁵¹¹

Şiîler'in şehitler listesinin en başında yer alan ismin Hucr b. Adî olmasına binaen, Hucr b. Adî'ye Şiîler fevkalade ehemmiyet atfettikleri anlaşılmaktadır.⁵¹² Bazı tarihçilere göre Hucr b. Adî olayı İslam tarihindeki ilk siyasi idamdır.⁵¹³ W. Montgomery Watt (ö. 2006) Hucr b. Adî hareketini başarısız bir ayaklanma olarak nitelendirmektedir.⁵¹⁴ Hucr b. Adî ve taraftarlarının eşrâftan değil de orta sınıfa mensup olan sosyal statüleri sebebiyle Ziyâd b. Ebîh tarafından kolaylıkla yakalandıkları ve tahkir edildiklerine dair bir çalışma da bulunmaktadır.⁵¹⁵

Wellhausen'e göre Hucr b. Adî bir asidir. Yanındaki Kûfelileri de kendi yolunda sürüklediği aşikardır. Netice itibariyle Ziyâd b. Ebîh sadece görevini yapmıştır. Muâviye b. Ebû Süfyân ise ılımlı davranmıştır.⁵¹⁶ Wellhausen'ın bu çıkarımının doğru noktaları olmakla birlikte bazı noktalarda eksik bir çıkarım olduğunu belirtmeliyiz. Nitekim Ziyâd b. Ebîh'in görevini yaptığını kabul etmekle birlikte Kadı Şureyh'in bilgisi olmaksızın Hucr b. Adî aleyhinde şahitlik yapanların listesine adının yazılması⁵¹⁷ ayrıca Muhtâr b. Ebû Ubeyd es-Sekafi'nin Hucr b. Adî aleyhinde şahitlik etmediği için hapse atılması⁵¹⁸ bu çıkarımımızı destekler mahiyettedir. Wellhausen'in Hucr b. Adî olayıyla alakalı çıkarımından hareketle Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Hucr b. Adî ve taraftarlarına karşı ılımlı davrandığı nispeten doğru tespittir. Netice itibariyle Hucr b.

⁵¹⁰ Fırlı, "İlk Şiî Olaylar", s. 336; Şaban Öz, "Şîa'nın Aslı ve Doğuşu Üzerine Görüşler", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları*, I/2 (Mayıs 2009), s. 36.

⁵¹¹ Öz, "Şîa'nın Aslı ve Doğuşu Üzerine Görüşler", s. 37.

⁵¹² Lammens, "Hucri", s. 576; Bozkurt, "Hucri b. Adî", s. 277; Dadan, "İslam Toplumundaki İlk Sivil Direniş Hareketlerinden Hucr b. Adî Hareketi ve Toplumsal Etkileri", s. 206; Wellhausen, *Arap Devleti ve Yıkılışı*, s. 111.

⁵¹³ Nakshawani, *Hucri b. Adî Al Kındı A Victim Of Terror*, s. 11.

⁵¹⁴ W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fırlı, Birleşik Yayıncılık, II. baskı, Kasım 1988, s. 48. Ayrıca H. Lammens ve N. Abdulmun'im Davud'a göre de Hucr b. Adî olayı başarısız bir isyan hareketidir. Bk. Fırlı, "İlk Şiî Olaylar", s. 336-337.

⁵¹⁵ İkinci, "İmamîye Mezhebi İdollerinden Hucr b. Adî ve Arkadaşlarının Yaşadığı Toplum İçindeki Sosyal Statüleri", s. 8.

⁵¹⁶ Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, s. 97.

⁵¹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/486; Özkan, *Emevîler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi*, s. 101.

⁵¹⁸ Yiğit, "Muhtâr es-Sekafi", s. 54-55.

Adî'nin taraftarlarından bazılarının⁵¹⁹ affedilmiş olması Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Hucr b. Adî ve taraftarlarına ılımlı davrandığına işarettir.

Mâlik b. Hübeyre es-Sekûnî'nin amcasının oğlu olan Hucr b. Adî'nin affedilmesi hususunda muvaffak olamasa da Muâviye b. Ebû Süfyân nezdinde birtakım girişimlerde bulunması⁵²⁰ hakkındaki rivayet bize göre Araplardaki akrabalık bağlarının ne kadar önemli olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Cerîr b. Abdullah el-Becelî'nin akrabaları olan Âsım b. Avf el-Becelî ve Verka b. Sümeyy el-Becelî'yi Muâviye b. Ebû Süfyân'la görüşmek suretiyle kurtarması⁵²¹ da bu çerçevede örneklik teşkil etmektedir.

Abdülaziz b. Ahmed'e göre şayet Muâviye b. Ebû Süfyân, Hucr b. Adî'yi hataen öldürdüyse bu ictihada⁵²² dayalı bir hatadır. Nitekim hataen adam öldürmede Muâviye b. Ebû Süfyân yalnız değildir. Bu hususta Üsâme b. Zeyd ve Hâlid b. Velîd (ö. 21/642) örnek gösterilmektedir.⁵²³ H. Lammens'e göre Hucr b. Adî olayı, Irak'ın dahili karışıklıklarına bakınca sıradan bir olaydır.⁵²⁴ Tâhâ Hüseyin'e (ö. 1973) ait bir söz ise H. Lammens'in fikrine aykırıdır: “Muâviye döneminde yaşamış olan selefin hiçbirisinin şundan şüphesi yok. Hucr'un öldürülmesi İslam'da derin bir yarık açmıştır.”⁵²⁵ Hichem Djaiet (ö. 2021) ve A. S. Tritton'a (ö. 1973) göre ise Hucr b. Adî olayı ilk Şîî hareket olarak kabul edilmektedir.⁵²⁶ Hasan Onat'a göre Hucr b. Adî hareketi bütünüyle tepkisel bir harekettir ve hiçbir yönüyle Şîî motifler içermemektedir.⁵²⁷ Ethem Ruhi Fığlalı'ya göre de olayların seyri göz önüne alınırsa Hucr b. Adî hareketini ilk Şîî hareket olarak nitelendirmek oldukça zordur.⁵²⁸ Bize göre de Hucr b. Adî hareketini ilk Şîî olay şeklinde nitelemek zorlama bir çıkarımdan ibarettir.

⁵¹⁹ Bu kişiler hakkında bk. Belâzürî, *Ensâb*, III/275; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/232; Ravadiyye, *Ziyâd b. Ebîh*, s. 221.

⁵²⁰ Belâzürî, *Ensâb*, III/275-276; Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/291.

⁵²¹ Taberî, *Târihu't-Taberî*, V/291; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/232.

⁵²² Nassın lafız ve manasından hareketle, nassın bulunmadığında da çeşitli istinbat metodları kullanılarak şer'i hüküm hakkında zanni bilgiye ulaşma çabasının genel adı. Bk. H. Yunus Apaydın, “İctihad”, *DİA*, İstanbul 2000, XXI/432-445.

⁵²³ Abdülaziz b. Ahmed, *Muâviye b. Ebî Süfyân Müdafası*, s. 273-274.

⁵²⁴ Lammens, “Hucr”, s. 576.

⁵²⁵ Ayinevend, *Şîî Kıyâmlar*, s. 23.

⁵²⁶ Dadan, “İslam Toplumundaki İlk Sivil Direniş Hareketlerinden Hucr b. Adî Hareketi ve Toplumsal Etkileri”, s. 204; Onat, *Emevîler Dönemi Şîî Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, s. 48.

⁵²⁷ Onat, *Emevîler Dönemi Şîî Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, s. 62-63.

⁵²⁸ Fığlalı, “İlk Şîî Olaylar”, s. 337; Onat, *Emevîler Dönemi Şîî Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, s. 48. Ayrıca Ali Dadan'a göre de Hucr b. Adî olayını ilk Şîî hareket olarak zikretmek çok güçtür. Bk. Dadan, “İslam Toplumundaki İlk Sivil Direniş Hareketlerinden Hucr b. Adî Hareketi ve Toplumsal Etkileri”, s. 221.

3.4. Hucr b. Adî'nin Şahsiyeti

Hucr b. Adî'nin ‘‘Hucru'l-Hayr’’ olarak adlandırılması⁵²⁹ onun sevilen ve hayırlı bir insan olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Hucr b. Adî ayrıca ‘‘Hucr eş-Şeref’’⁵³⁰ olarak da adlandırılmaktadır. Âlim kimliğiyle de bilinen Hucr b. Adî⁵³¹ özellikle de faziletleri sebebiyle ön plana çıkmaktadır. Faziletli oluşu pek çok İslam tarihi kaynağında ve bazı makalelerde de zikredilmektedir.⁵³² Mücahid⁵³³ kimliğiyle de bilinen Hucr b. Adî, bununla bağlantılı olarak cesaretli⁵³⁴ oluşuyla da adından söz ettirmektedir. Hucr b. Adî'nin önemli özelliklerinden biri de iyiliği emreden kötülüğü ise yasaklayan birisi olmasıdır.⁵³⁵ Kadı Şureyh'in Hucr b. Adî hususunda Muâviye b. Ebû Süfyân'a yönelik yazmış olduğu mektup, Hucr b. Adî'nin şahsiyeti noktasında önemli çıkarımlar ihtiva etmektedir. Mevzubahis mektup şöyledir: ‘‘O namazını kılar, zekâtını verir, hac ve umre yapar, iyiliği emreder kötülüğü nehyeder, onun kanını ve malını almak haramdır. Dilersen onu öldür, dilersen de serbest bırak.’’⁵³⁶

Hucr b. Adî'nin özellikleri hususunda abit⁵³⁷ bir şahsiyet oluşu kaynak ve araştırma eserlerde zikredilmekle birlikte zahid⁵³⁸ ve salih⁵³⁹ yönü de onu tarif eden niteliklerdendir. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, Hucr b. Adî'yi vefakâr, şerefli, itaatkâr, iyiliği emreden kötülüğü de nehyeden, ibadetkâr ve salih bir kimse olarak tarif etmektedir.⁵⁴⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzî'de (ö. 654/1256) yer alan bir rivayete göre Hucr b. Adî, annesinin yatağını eliyle toplayıp dürrerdi.⁵⁴¹ Bu rivayetten anlaşılacağı üzere annesine oldukça kıymet veren bir evlat olduğunu söylemeliyiz.

⁵²⁹ İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII/337, Safedî, *el-Vâfi*, XI/247; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/49; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III/463; Ziriklî, *el-A'lâm*, II/169.

⁵³⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/50.

⁵³¹ Özkan, *Emevîler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi*, s. 98.

⁵³² İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, II/384; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, I/697; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/222; İbn Adîm, *Bugyetü t-Talâb*, I/2110; Amr Osman, ‘‘Maktel Hucr b. Adî ve'l-Kıraatü'l-İdeolojiye li't-Tarih’’, s. 39.

⁵³³ Bozkurt, ‘‘Hucr b. Adî’’, s. 277; Dadan, ‘‘İslam Toplumundaki İlk Sivil Direniş Hareketlerinden Hucr b. Adî Hareketi ve Toplumsal Etkileri’’, s. 205.

⁵³⁴ Ziriklî, *el-A'lâm*, II/169; Sabuncu, ‘‘Hucr b. Adî’’, *Müslümanların Engizisyonu*, I/30.

⁵³⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IV/193; Bozkurt, ‘‘Hucr b. Adî’’, s. 278.

⁵³⁶ İsfahânî, *el-Egânî*, XVII/108; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/486; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/231; el-Hillî, ‘‘Hucr b. Adî el-Kindî ve Devruhu fi Ahdas Asruhu’’, s. 149; Nakshawani, *Hujr Ibn Adî Al Kindî A Victim Of Terror*, s. 34.

⁵³⁷ İbn Adîm, *Bugyetü t-Talâb*, I/2112; İbn Manzûr, *Muhtasar*, VI/236; Safedî, *el-Vâfi*, XI/247; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/50; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IV/193; el-Hillî, ‘‘Hucr b. Adî el-Kindî ve Devruhu fi Ahdas Asruhu’’, s. 149; Sebtî, ‘‘es-Sahâbî el-Celil Hucr b. Adî el-Kindî’’, s. 321.

⁵³⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/222; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/50; el-Hillî, ‘‘Hucr b. Adî el-Kindî ve Devruhu fi Ahdas Asruhu’’, s. 149; Sebtî, ‘‘es-Sahâbî el-Celil Hucr b. Adî el-Kindî’’, s. 321.

⁵³⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III/463; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IV/193.

⁵⁴⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III/463.

⁵⁴¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/222.

Hucr b. Adî'nin hadis ilmindeki yerine de değinmek gerekirse Huçr b. Adî'nin sika (güvenilir) bir ravi olduğu pek çok önemli kaynakta zikredilen bir durumdur.⁵⁴² Hadis rivayeti hususunda oldukça titiz olan Huçr b. Adî, Ali b. Ebi Talib (ö. 40/661), Ammâr b. Yâsir (ö. 37/657) ve Şurahbîl b. Mürre'den hadis rivayetinde bulunmuş olup, kendisinden ise mevlası Ebû Leylâ el-Kindî, ayrıca Abdurrahman b. Abbas ve Ebu'l-Bahterî et-Taî (ö. 82/701[?]) hadis rivayetinde bulunmuştur.⁵⁴³ Huçr b. Adî'nin rivayet ettiği hadislere birkaç örnek vermek gerekirse “Temizlik imanın yarısıdır”⁵⁴⁴ ve Hz. Peygamber'in secde ederken alnını ve burnunu yere değdirdiğine yönelik hadisi⁵⁴⁵ Huçr b. Adî rivayet etmiştir.

Huçr b. Adî'nin dikkat ettiği konulardan biri de ne zaman ki abdesti bozulursa peşinden hemen abdest alması ve o abdestle de mutlaka namaz kılmasıdır.⁵⁴⁶ Huçr b. Adî'den bazı kaynaklarda ise duası makbul bir kişi olarak bahsedilmektedir.⁵⁴⁷ Huçr b. Adî'nin duasının makbul oluşuyla alakalı örnek bir rivayet İbn Hacer el-Askalânî'nin, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*'sinde bulunmaktadır. Mevzubahis rivayete göre Huçr b. Adî ve taraftarları Kûfe'den Dimaşk'a götürülürken yolda suyu idareli kullanmaları gerektiği için görevliler Huçr b. Adî'ye su vermezler. Buna mukabil Huçr b. Adî dua eder ve yağmur yağar. Huçr b. Adî de bu sayede ihtiyacını giderir.⁵⁴⁸ Huçr b. Adî takvası ve İslam'a tavizsiz hizmetiyle ön plana çıkmaktadır. Ayrıca örnek yaşantısıyla İslam'la hemhal olmuş birisidir.⁵⁴⁹ Huçr b. Adî hakkı her zaman haykıran ve zulme karşı duran bir kişiliğe sahiptir.⁵⁵⁰

⁵⁴² İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, II/383; İbn Adîm, *Bugyetü't-Talâb*, I/2105; İbn Manzûr, *Muhtasar İbn Asâkir*, VI/236; Safedî, *el-Vâfî*, XI/247; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/50.

⁵⁴³ İbn Asâkir, *Târîh-u Medînetü Dimaşk*, XII/208; İbn Adîm, *Bugyetü't-Talâb*, I/2105; Safedî, *el-Vâfî*, XI/247; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/50; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, III/463; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IV/193; Dadan, “İslam Toplumundaki İlk Sivil Direniş Hareketlerinden Huçr b. Adî Hareketi ve Toplumsal Etkileri”, *İSTEM*, V/205.

⁵⁴⁴ İbn Adîm, *Bugyetü't-Talâb*, I/2106; İbn Manzûr, *Muhtasar İbn Asâkir*, VI/236.

⁵⁴⁵ İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, II/383.

⁵⁴⁶ İbn Asâkir, *Târîh*, XII/212; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, VII/222; İbn Adîm, *Bugyetü't-Talâb*, I/2112; İbn Manzûr, *Muhtasar*, VI/236; Safedî, *el-Vâfî*, XI/247; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII/50; el-Hillî, “Huçr b. Adî el-Kindî ve Devruhu fî Ahdas Asruhu”, s. 149; Sebtî, “es-Sahâbî el-Celîl Huçr b. Adî el-Kindî”, s. 321.

⁵⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, I/698; İbn Adîm, *Bugyetü't-Talâb*, I/2111; Bozkurt, “Huçr b. Adî”, s. 278; Dadan, “İslam Toplumundaki İlk Sivil Direniş Hareketlerinden Huçr b. Adî Hareketi ve Toplumsal Etkileri”, s. 205; el-Hillî, “Huçr b. Adî el-Kindî ve Devruhu fî Ahdas Asruhu”, s. 149.

⁵⁴⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe*, II/486. Aynı rivayeti Safiyyüddin el-Hillî, makalesinde keramet başlığı adı altında yer vermektedir. Bk. el-Hillî, “Huçr b. Adî el-Kindî ve Devruhu fî Ahdas Asruhu”, s. 149

⁵⁴⁹ Sabuncu, “Huçr b. Adî”, *Müslümanların Engizisyonu*, I/30.

⁵⁵⁰ el-Hillî, “Huçr b. Adî el-Kindî ve Devruhu fî Ahdas Asruhu”, s. 149.

SONUÇ

Kinde kabilesine mensup olan Hucr b. Adî, İslam tarihinde yeri olan önemli bir şahsiyettir. İslam öncesi hayatıyla alakalı hakkında ulaşabildiğimiz kadarıyla yeterli bilgi bulunmadığını zikretmeliyiz. Müslüman oluşuyla birlikte özellikle İslam fütûhâtındaki rolü önemlidir. Râşid halîfelerin ilk üçünün döneminde Hucr b. Adî hakkında daha az bilgi bulunmakla birlikte bilhassa Hz. Ali'nin hilâfeti devrinde katıldığı savaşlar ve oynadığı öncü roller sebebiyle hakkında çok sayıda rivayet mevcuttur. Ancak Hucr b. Adî'nin öldürülmesiyle neticelen olaylar silsilesi Muâviye b. Ebû Süfyân devrinde ortaya çıktığı için rivayetler bu dönemde yoğunlaşmıştır.

Hucr b. Adî'nin Muâviye b. Ebû Süfyân ve valileriyle arasında iplerin gerilmesinin ana etkeni bizce Hz. Ali ve taraftarlarına yönelik uygulanan sindirme politikasının ve Hz. Ali'ye Cuma hutbelerinde hakaret edilmesinin etkisi olduğu aşıkardır. Mugîre b. Şu'be'nin uzlaşmacı ve hoşgörülü siyaset anlayışı Hucr b. Adî'nin tepkilerinin üzerini örtmesi bir noktaya kadar işleri yoluna koysa da Ziyâd b. Ebîh'in valiliği devrinde problemlerin su yüzüne çıkması kaçınılmaz hale geldi. Zira Mugîre b. Şu'be ile Ziyâd b. Ebîh'in idarecilik anlayışları birbirinden oldukça farklıydı. Mugîre b. Şu'be'nin tahammül eden bir siyaset anlayışına sahip olmasına karşın Ziyâd b. Ebîh'in sıkıyönetim ve sokağa çıkma yasakları da dâhil tüm tedbirleri uygulayan sert bir politika anlayışı güttüğünü söyleyebiliriz. Ziyâd b. Ebîh'in valiliğinin ilk zamanlarında Hucr b. Adî'yi yanına çağırarak uyarıda bulunması, ayrıca Cerîr b. Abdullah ve Adî b. Hâtim et-Tâî gibi Kûfe eşrâfını Hucr b. Adî'ye yollamak suretiyle uslu durmasını istemesi Ziyâd b. Ebîh'in bir süre Hucr b. Adî ve taraftarlarına tahammül ettiğini ve onlara karşı uzlaşmacı bir yaklaşım güttüğünü göstermektedir.

Hucr b. Adî ve taraftarlarının öldürülmesi olayında Muâviye b. Ebû Süfyân'ın hatalı bir karar verdiği eğer kabul edilecekse, bunda Muâviye b. Ebû Süfyân kadar Ziyâd b. Ebîh'in de dahlinin olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Ziyâd b. Ebîh'in, tereddütte olan Muâviye b. Ebû Süfyân'ı, Hucr b. Adî'yi öldürtmesi gerektiğine dair ikna edici mektupları öneme haizdir.

Hucr b. Adî hareketinin Şîa'nın tarihsel süreci bağlamında önemli bir olay olduğunu söylemeliyiz. Fakat bize göre Hucr b. Adî hareketi topyekün silahlı bir isyan hareketi mahiyetinde değil de daha çok tepkisel boyutta ve Hz. Ali'ye hakaret ettirmemeye yönelik bir oluşumdur. Kanaatimizce Hucr b. Adî hareketine ilk Şîî hareket

gözüyle bakılmamalıdır. Çünkü Hucr b. Adî'nin Hz. Ali'yi can-ı gönülden sevmesi ve hep ona sadakatle bağlı olması ilk Şiî hareket oluşunu gerektirmez. Ancak Hucr b. Adî'nin ölümünü Emevîler devrinde gerçekleşecek sonraki Şiî menşeli isyanların ayak sesi olarak nitelenebilir. Zira Hucr b. Adî'yi öldürmek, Muâviye b. Ebû Süfyân'ın hilâfetine güç kazandırmadığı gibi toplumun pek çoğunun ve ileri gelen sahâbîlerin tepkisini de çekmiştir.

Hucr b. Adî'nin Şîa nezdinde önem verilen bir sahâbî ve tarihî bir şahsiyet olması sebebiyle konunun güncelliğini koruduğunu belirtmeliyiz. Biz nispeten temas etsek de bizden sonraki çalışmalarda bilhassa Şiî tarih algısı ya da inşası nezdinde Hucr b. Adî'nin çalışmaya değer bir konu olduğu kanaatindeyiz. Bu bağlamda Hucr b. Adî ile ilgili İran yapımı dizi ve filmler de araştırılmaya değer konular olarak beklemektedir.



KAYNAKÇA

- Abdülaziz b. Ahmed b. Hâmid, *Muâviye b. Ebî Süfyan Müdafası*, çev. Necmi Sarı, Ümmülkura Yayınları, İstanbul 2010.
- Abdülazîz Dûrî, *İlk Dönem İslam Tarihi*, çev. Hayrettin Yücesoy, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991.
- Ağırakça, Ahmet, *Emevîler Döneminde Kıyamlar*, II. baskı, İstanbul, Şafak Yayınları, 1994.
- Ağırakça, Ahmet, *H. Ömer*, İstanbul, Beyan Yayınları, 2012.
- Ağırakça, Ahmet, *İslam Tarihinde İlk Siyasi Hareketler*, IV. baskı, İstanbul, Akdem Yayınları, 2019.
- Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, hzr. Mahir İz, III. baskı, Ankara, c. II, kıs. I, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Akarsu, Murat, *H. Hasan*, edt. Şaban Öz-Adnan Demircan, İstanbul, Beyan Yayınları, 2019.
- Akbaş, Mehmet, “Ölü Bedenlere Kastetme Girişimi Olarak İslam Tarihinde İlk Baş Kesme Hadisesinin Ortaya Çıkışı ve Emeviler Döneminde Başları Kesilenler”, *HÜİFD*, S. 36, Temmuz-Aralık 2016, c. XXXVI, ss. 112-127.
- Akbulut, Ahmet, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, I. baskı, Ankara, Otto Yayınları, 2015.
- Aktaş, Ömer, *Bir Arap Dâhisi Mugîre b. Şu'be*, I. baskı, İstanbul, Hikmetevi Yayınları, 2019.
- Algül, Hüseyin, “Hadramut”, *DİA*, İstanbul 1997, XV, ss. 65-68.
- Algül, Hüseyin, “Hucr b. Yezîd”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, s. 278.
- Amr Osman, “Maktel Hucr b. Adî ve'l-Kıraatü'l-İdeolojiye li't-Tarih”, *Oustour*, S. 8, Temmuz 2018, ss. 31-49.
- Apak, Âdem, “Muhammed b. Ebû Bekir”, *DİA*, Ankara 2020, XXX, s. 516.
- Apak, Âdem, *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, V. baskı, İstanbul, Ensar Yayınları, 2022.
- Apak, Âdem, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, c. II, XIV. baskı, İstanbul, Ensar Yayınları, 2015.
- Apak, Âdem, *İslam Tarihi Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru*, İstanbul, Beyan Yayınları, 2020.
- Apaydın, H. Yunus, “İctihad”, *DİA*, İstanbul 2000, XXI, ss. 432-445.

- Aras, Ömer, *İslâmiyet Öncesinden Hz. Peygamber'in Vefâtına Kadar Kinde Kabilesi*, Kahramanmaraş, SAMER Yayınları, 2019.
- Arı, Mehmet Salih, “Üsâme b. Zeyd”, *DİA*, İstanbul 2012, XLII, ss. 361-363.
- Arı, Mehmet Salih, *Hz. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları*, Yüksek Lisans Tezi, Van 100. Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 1995.
- Ataş, Hacı, “Hz. Ali-Muâviye Mücadelesinde Ziyâd b. Ebîh'in Konumu”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, S. 1, Mart 2021, c. VII, ss. 12-32.
- Ayar, Kenan, “Mâlik b. el-Hâris el-Eşter'in İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, S. 1, 2005, c. V, ss. 37-93.
- Aycan, İrfan, “Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabîlesinin Rolü”, *AÜİFD*, Ankara 1997, S. 1-2, c. XXXVI, ss. 119-142.
- Aycan, İrfan, “Emevîler Dönemi İç Siyasî Gelişmeleri (41-132/661-750)”, *AÜİFD*, Ankara 1999, S. 1, c. XXXIX, ss. 147-174.
- Aycan, İrfan, “Mugîre b. Şu'be”, *DİA*, Ankara 2020, XXX, s. 375.
- Aycan, İrfan-Sarıçam, İbrahim, *Emeviler*, VII. baskı, Ankara, TDV Yayınları, 2011.
- Aycan, İrfan, “Ziyâd b. Ebîh”, *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, ss. 480-482.
- Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*, IV. baskı, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Aydınlı, Abdullah, “Ebû Zer el-Gıfârî”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 266-269.
- Ayinevend, Sadık, *Şiî Kıyamlar*, çev. Esra Özlük, I. baskı, İstanbul, Önsöz Yayıncılık, 2019.
- Azimli, Mehmet, *X. Yüzyıla Kadar Şiî Karakterli Hareketler*, Öykü Kitabevi, Ağustos 2006.
- Azimli, Mehmet, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-3 Hz. Osman*, I. baskı, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Azimli, Mehmet, *Hasan-Muaviye*, I. baskı, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Bakan, Tevhit, “Sehl b. Huneyf”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, s. 320.
- Bakkal, Ali, “Cerîr b. Abdullah'ın Hayatı, Kişiliği, Elçilik ve Arabuluculuk Faaliyetleri”, *Amasya İlahiyat Dergisi*, Aralık 2023, S. 21, ss. 144-178.
- Bakır, Abdulhalık, “Kays b. Sa'd”, *DİA*, İstanbul 2022, XXV, s. 93.
- Barlak, Yasemin, “Cerîr b. Abdullah el-Becelî'nin Askerî ve Siyasi Faaliyetleri (633-674)”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Haziran 2022, S. 52, ss. 263-286.

- Barlak, Yasemin, ‘‘Dört Halife Dönemi Siyasî Hadiselerinde Eş’as b. Kays’ın Rolü’’, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Aralık 2016, S. 7, ss. 101-141.
- Baş, Eyüp, Hz. Osman, ed. Mehmet Özdemir, Ankara, DİB Yayınları, II. baskı, Şubat 2023.
- Başaran, Selman, ‘‘Abdurrahman b. Ümmü’l-Hakem’’, *DİA*, İstanbul 1988, I, s. 176.
- Baydar, Musa, *Abbasiler Tarihinde (h. 255-270/m. 869-883) Zenci İsyanı Sebep ve Sonuçları*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2007.
- Belâzürî, Ebu’l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, *Ensâbü’l-Eşrâf*, çev. Musa K. Yılmaz, ed. Adnan Demircan, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, c. II, 2020.
- Belâzürî, Ebu’l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, *Fütûhu’l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda, Ankara, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Ashâb-ı Kirâm Hakkında Müslümanların Nezih İtikâdları*, İstanbul, Fazilet Neşriyat, 2023.
- Bozkurt, Nahide, *Tarih Felsefesi*, I. baskı, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2020.
- Bozkurt, Nebi, ‘‘Hucre b. Adî’’, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, ss. 277-278.
- Brockelmann, Carl, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, II. baskı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, ts.
- Bulut, Yücel, ‘‘Oryantalizm’’, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, ss. 428-437.
- Câbirî, Muhammed Âbid, *İslam’da Siyasal Akıl*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1997.
- Cahen, Claude, *Doğuştan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar İslamiyet*, çev. Esat Nermi Erendor, II. baskı, Ankara, Bilge Yayınları, c. I, 2000.
- Canan, Mehmet Zeki, *İslam Tarihi I*, İstanbul, Yelken Matbaası, 1977.
- Cihan, Sadık, *Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlişkisi*, II. baskı, Samsun, Etüt Yayınları, 1997.
- Çağatay, Neşet, ‘‘Ziyad b. Abihi’’, *İA*, İstanbul 1986, XIII, s. 617.
- Çağatay, Neşet, *100 Soruda İslam Tarihi*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1972.
- Çağatay, Neşet, *Başlangıçtan Abbâsîlere Kadar İslâm Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 1993.
- Çubukçu, Asri, ‘‘Eş’as b. Kays’’, *DİA*, İstanbul 1995, XI, ss. 455-456.
- Çubukçu, Asri, ‘‘Hâşim b. Utbe’’, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, s. 410.

- Dadan, Ali, “İslam Toplumundaki İlk Sivil Direniş Hareketlerinden Hucr b. Adî Hareketi ve Toplumsal Etkileri”, *İSTEM*, 2005, S. 5, ss. 203-221.
- Demir, Adem, *Muâviye b. Ebî Süfyan’a Yöneltilen Eleştiriler*, ed. Tahsin Koçyiğit, Kahramanmaraş, SAMER Yayınları, 2024.
- Demircan, Adnan, *Ali-Muaviye Kavgaşı*, IV. baskı, İstanbul, Beyan Yayınları, 2015.
- Demircan, Adnan, *İslam Tarihinin İlk Döneminde Önderler ve İhtilaflar*, II. baskı, İstanbul, Beyan Yayınları, 2019.
- Demircan, Adnan, *Kur’an’ın Geliş Ortamında İnanç ve İbadetler*, İstanbul, Kuramer Yayınları, 2020.
- Demircan, Adnan, *Tematik İslam Tarihi*, I. baskı, İstanbul, Ketebe Yayınları, 2019.
- Dîneverî, Ebû Hanîfe, *el-Ahbârü’t-Tivâl*, çev. Zekeriya Akman-Hüseyin Siyabend Aytemür, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Doğrul, Ömer Rıza, *Asr-ı Saadet*, çev. Osman Zeki Mollamehmedoğlu, İstanbul, Eser Matbaacılık, 1975.
- Donuk, Abdülkadir, *Eski Türklerde Türkler ve Teşkilatı*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Genel Türk Tarihi, İstanbul 1978.
- Durmuş, İsmail, “Tabakat”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, ss. 288-290.
- Ebû Zehra, Muhammed, *İslam’da İtikadi Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbgatullah Kaya, Ankara, ts.
- Ebû Zehra, Muhammed, *Son Peygamber Hz. Muhammed*, çev. Mehmet Keskin, İstanbul, Birleşik Yayınları, 1993.
- Efendioğlu, Mehmet, “Münkâtı”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, ss. 12-13.
- Efendioğlu, Mehmet, “Osman b. Huneyf”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, ss. 469-470.
- Efendioğlu, Mehmet, “Saîd b. Âs”, *DİA*, Ankara 2023, XXXV, s. 549.
- Efendioğlu, Mehmet, “Vefeyât”, *DİA*, İstanbul 2012, XLII, ss. 603-605.
- Efendioğlu, Mehmet, “Zübeyr b. Avvâm”, *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, ss. 522-524.
- Ekinci, Mustafa, “İmamiyye Mezhebi İdollerinden Hucr b. Adî ve Arkadaşlarının Yaşadığı Toplum İçindeki Sosyal Statüleri”, *HÜİFD*, S. 27, 2012, c. XXVII, ss. 1-13.
- Emhazun, Muhammed, *İslam Tarihi Boyunca Şia-Ehl-i Sünnet İlişkisi*, çev. Osman Bodur, İstanbul, Akademi Titiz Yayınları, 2021.
- Fayda, Mustafa, “Adnân”, *DİA*, İstanbul 1988, I, ss. 391-392.
- Fayda, Mustafa, “Ammâr b. Yâsir”, *DİA*, İstanbul 1991, III, ss. 75-76.
- Fayda, Mustafa, “Cerîr b. Abdullah”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, ss. 410-411.

- Fayda, Mustafa, “Ensâb”, *DİA*, İstanbul 1995, XI, ss. 244-249.
- Fayda, Mustafa, “Hulefâ-yi Râşidin”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, ss. 324-338.
- Fayda, Mustafa, “İfk Hadisesi”, *DİA*, İstanbul 2000, XXI, ss. 507-509.
- Fayda, Mustafa, “Kahtân”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, ss. 201-202.
- Fayda, Mustafa, “Ridde”, *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, ss. 91-93.
- Fayda, Mustafa, “Senetü'l-Vüfûd”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, ss. 520-521.
- Fayda, Mustafa, *İslamiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1982.
- Fayda, Mustafa, *Hulefâ-yı Râşidin Devri*, İstanbul, Kubbealtı Yayınları, I. baskı, 2014.
- Fırlalı, Ethem Ruhi, “Ali”, *DİA*, İstanbul 1989, II, ss. 371-374.
- Fırlalı, Ethem Ruhi, “Cemel Vak'ası”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, ss. 320-321.
- Fırlalı, Ethem Ruhi, “Hâricîler”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, ss. 169-175.
- Fırlalı, Ethem Ruhi, “Hüseyin”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, ss. 518-521.
- Fırlalı, Ethem Ruhi, “İlk Şii Olaylar”, *AÜİFD*, Ankara 1983, c. XXVI, S. 1-4, ss. 335-352.
- Fırlalı, Ethem Ruhi, *İmam Ali*, X. Baskı, Ankara, TDV Yayınları, 2014.
- Gedikli, Recep Tayyip, “Kûfelilerin Azlettirdiği Vali: Saîd b. el-Âs”, *Ağrı İslami İlimler Dergisi*, 2021, S. 9, ss. 64-88.
- Gömbeyaz, Melek, “Muaviye b. Ebî Süfyan'ın Muhaliflerini Bertaraf Etme Yöntemleri”, *UÜİFD*, Ocak 2010, c. XIX, S. 1, ss. 301-332.
- Güler, Zekeriya, “Muhâcir b. Ebû Ümeyye”, *DİA*, Ankara 2020, XXX, s. 388.
- Güler, Zekeriya, “Rebî' b. Ziyâd”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, ss. 498.
- Güler, Zekeriya, “Zeyd b. Desine”, *DİA*, İstanbul 2013, XLII, s. 317.
- Günaltay, Şemseddin, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, sad. Mehmet Mahfuz Söylemez, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2006.
- Güner, Ahmet, “Dûmetülcendel”, *DİA*, İstanbul 1994, X, ss. 1-2.
- Güzel, Ahmet, *Hiz. Ali*, II. baskı, İstanbul, Beyan Yayınları, 2024.
- Halife b. Hayyât, Ebû Amr, *Kitâbu't-Tabakat*, thk. Ekrem Ziya el-Ömerî, Bağdat, Matbaatü'l-Ani, 1387/1967.
- Halife b. Hayyât, Ebû Amr, *et-Târîh*, thk. Mustafa Necip Fewwaz-Hikmet Keşli Fewwaz, I. baskı, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995.
- Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, çev. İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş, c. II, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 1991.
- Has, Kenan, “Mezdekiye”, *DİA*, Ankara 2004, XXIX, ss. 523-524.

- Havvâ, Saîd, *el-Esâs fî's-Sünne*, Dârü's-Selâm, III. baskı, Kahire, c. I, 1416/1995.
- el-Hillî, Safiyyuddin, “Hucr b. Adî el-Kindî ve Devruhu fî Ahdas Asruhu”, *Mecelletü'l-Ulumi'l-İnsaniye*, 2010, c. I, S. 3, ss. 148-162.
- Hitti, Philip K. , *Arap Tarihinin Mimarları*, rdk. Şehabeddin Yalçın, İstanbul, Risale Basım Yayın, 1995.
- İşıklar, Ahmet, *Kıyam ve Katliam*, Ankara, Araştırma Yayınları, 2019.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed , *el-İsti'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, c. II-III, I. baskı, 1440/2019.
- İbn Adîm, es-Sâhib Kemâleddîn Ömer b. Ahmed b. Ebî Cerade, *Bugyetü't-Talâb fî Tarihi'l-Halâb*, thk. Süheyl Zekkâr, Dârü'l-Fikr, c. I, ts.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh eş-Şâfiî, *Târîhu Medînetü Dimaşk*, thk. Hazım b. Huseyn-Hüsâm b. Dırar, c. XII, 1995.
- İbn Düreyd el-Ezdî el-Basrî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen, *el-İştikak*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, I. baskı, Beyrut, Daru'l-Cil, 1411/1991.
- İbn Fazlullâh el-Kureşî el-Adevî el-Ömerî, Şihâbüddîn Ahmed b. Yahyâ, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, nşr. Mecmu' es-Sekafî, I. baskı, c. IV, 1423/2002.
- İbn Habîb, Ebî Ca'fer Muhammed, *Kitâbu'l-Muhabber*, thk. Ilse Lichtenstadter, Haydarabad, 1361/1942.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn, *es-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî-Abdu's-Sind Hasen Yemâme, Kahire 2008, c. II, I. baskı.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed, *el-İber*, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-Misriyye-Dârü'l-Kütübi'l-Lübnaniyye, c. IV, 1420/1999.
- İbn Hazm, Ebî Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd, *Cemheratü Ensâbi'l-Arab*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Kahire, V. baskı, Dârü'l-Maârif.
- İbn Hibbân et-Temîmî el-Büstî, Muhammed, *Kitâbu's-Sikât*, thk. Muhammed Abdulmuid Khan, I. baskı, c. IV, Dârü'l-Maârif el-Osmaniyye, 1393/1973.
- İbn Hibbân et-Temîmî el-Büstî, Muhammed, *Meşâhîri'l-Ulemâ-i'l-Emsâr*, thk. Mecdi b. Mansur b. Saîd eş-Şura, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Hibbân et-Temîmî el-Büstî, Muhammed, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, çev. Harun Bekiroğlu, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Ömer Abdüsselâm Tedmurî, Dârü'l-Kitab el-Arabi, c. IV, III. baskı, Beyrut 1410/1990.

- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, Mektebetü'l-Maârif, c. V-VIII, 1413/1992.
- İbn Kuteybe, Ebî Muhammed Abdullah b. Muslim, *el-İmâme ve's-Siyâse*, çev. Cemalettin Saylık, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- İbn Kuteybe, Ebî Muhammed Abdullah b. Muslim, *el-Maârif*, thk. Servet Ukkâşe, IV. baskı, Dârü'l-Maârif, Kahire, ts.
- İbn Manzûr, İmam Muhammed b. Mukerrem el-Ma'ruf, *Muhtasar İbn Asâkir*, thk. Muhammed Muti el-Hâfız-Nizâr Abaza, c. IV, Dârü'l-Fikr, 1404/1984.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Umeyr, Mektebetü'l-Hancı, c. VIII, I. baskı, Kahire 1421/2001.
- İbn Sâib el-Kelbî, Ebi'l-Münzîr Hişâm b. Muhammed, *Neseb Maad ve'l-Yemeni'l-Kebîr*, thk. Naci Hasan, Beyrut, 1425/2004.
- İbn Seyyidünnâs el-Ya'merî, Ebi'l-Feth Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, *Uyûnü'l-Eser fî Fünûnu'l-Megâzî ve's-Şemâil ve's-Siyer*, thk. Muhammed el-Iyd el-Hadrawî-Muhyiddin Mitu, Dârü'l-İbn Kesîr, Beyrut, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebi'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümm*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atta-Mustafa Abdülkâdir Atta, inc. Naim Zarzur, c. V, I. baskı, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin, *el-Kâmil fî't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça, İstanbul, Bahar Yayınları, c. III, 1986.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin, *el-Kâmil fî't-Tarih*, thk. Ebu'l-Fida Abdullah el-Kadı, c. III, I. baskı, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavad-Adil Ahmed Abdülmevcud, c. I, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbnü't-Tıktakâ, Ebû Ca'fer Safiyyuddîn (Celâlüddîn) Muhammed, *el-Fahrî*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2016.
- İhsan İlahi Zahir, *Şia'nın Kur'an İmamet ve Takıyye Anlayışı*, çev. Sabri Hizmetli-Hasan Onat, Ankara, Afşaroğlu Matbaası, 1984.
- İnce, İrfan, "Ridde", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, ss. 88-91.
- İsfehânî, Ebu'l-Ferec Ali b. Huseyn, *Kitâbu'l-Egânî*, thk. İhsan Abbas-İbrahim Seafin - Bekir Abbas, I. baskı, Dârü's-Sader, c. XVII, 1423/2002.
- Kallek, Cengiz, "Pazar", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, ss. 194-203.
- Kandemir, M. Yaşar, "Abdullah b. Ömer b. Hattâb", *DİA*, İstanbul 1988, I, ss. 126-128.

- Kandemir, M. Yaşar, “Ebû Mûsâ el-Eş’arî”, *DİA*, İstanbul 1994, X, ss. 190-192.
- Kandemir, M. Yaşar, “Ebû Tûrâb”, *DİA*, İstanbul 1994, X, s. 243.
- Kandemir, M. Yaşar, “Hubeyb b. Adî”, *DİA*, İstanbul 1988, XVIII, ss. 266-267.
- Kapar, Mehmet Ali, “Eyyâmü’l-Arab”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, ss. 14-16.
- Kapar, Mehmet Ali, *Heyetler Hz. Peygamber Dönemi Diploması*, İstanbul, Endülüs Yayınları, 2017.
- Karahan, Abdullah, “Ubeydullah b. Abbas”, *DİA*, İstanbul 2012, XLII, s. 18.
- Kastallânî, Ahmed b. Muhammed, *İlâhi Rahmet Hazreti Muhammed (Mevâhibü’l-Ledünniye)*, çev. Şair Abdülbaki, sad. İ. Turgut Ulusoy, İstanbul, c. I, Hisar Yayınevi, 1984.
- Kavas, Ahmet-dğr., *İslam Tarihi I*, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlitam Programı, İstanbul 2010.
- Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu’cemu Kabâili’l-Arab*, VIII. baskı, Beyrut, Müessesetü’r-Risale, c. III, 1418/1997.
- Kelpetin, Mahmut, *İslam Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan*, II. baskı, İstanbul, Kuramer Yayınları, 2020.
- Kılıç, Ünal, “Hz. Hasan’ın Zehirlenerek Öldürüldüğü İddiaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *İSTEM*, S. 26, 2015, ss. 1-15.
- Korkmaz, Sıddık, *Şîa’nın Oluşumu*, İstanbul, İz Yayıncılık, II. baskı, 2015.
- Köksal, Mustafa Asım, *Hz. Muhammed ve İslamiyet*, İstanbul, Şamil Yayınevi, c. X, ts.
- Krenkow, F., “Kinde”, *İA*, VI, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1977, ss. 811-812.
- Kutlu, Sönmez-Onat Hasan, *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, VII. baskı, Ankara, Grafiker Yayınları, 2018.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri, “Kinde (Benî Kinde)”, *DİA*, Ankara 2002, XXVI, ss. 37-38.
- Kütükoğlu, Mübahat S., *Tarih Araştırmalarında Usul*, III. baskı, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 1994.
- Lammens, H. “Hucr”, *İA*, V, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1977, s. 576.
- Lewis, Bernard, *Tarihte Araplar*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, Pegasus Yayınları, 2019.
- Mahmud Esad, *İslam Tarihi*, çev. Ahmet Lütü Kazancı-Osman Kazancı, İstanbul, Marifet Yayınları, 1983.
- Markîzî, Takıyyüddîn Emir b. Ali b. Abdulkâdir b. Muhammed, *el-İmtâu’l-Esmâ’ Bimâ Li’n-Nebıyyi Mine’l-Ahvâl ve’l-Emvâl*, thk. Muhammed Abdülhamid en-Nemisi, c. II, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, I. baskı, 1420/1999.

- Memiş, Ekrem, *Tarih Metodolojisi*, II. baskı, Konya, Öz Eğitim Yayınları, 1995.
- Mes'ûdî, Ebi'l-Hasen Ali b. el-Huseyn b. Ali, *Mürûcu'z-Zeheb ve Meâdini'l-Cevher*, thk. Kemal Hasen Mürui, I, baskı, Beyrut, c. III, el-Mektebetü'l-Asriyyeti, 1425/2005.
- Minkârî, Ebü'l-Fazl Nasr b. Müzâhim b. Seyyâr, *Vak'atü's-Sıffîn*, çev. Cemalettin Saylık, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Nakshawani, Sayed Ammar, *Hujr Ibn Adı Al Kindı A Victim Of Terror*, Birmingham, Sayed Ammar Press, 2013.
- Naskali, Esko, "Sâsânîler", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, ss. 174-176.
- en-Nüveyrî, Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûnu'l-Edeb*, thk. İmad Ali Hamza, Beyrut, c. XX, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Onat, Hasan, *Emevîler Dönemi Şiî Hareketleri ve Günümüz Şiîliği*, II. baskı, İstanbul, Endülüs Yayınları, 2016.
- Onat, Hasan, "Şiîliğin Doğuşu Meselesi", *AÜİFD*, Haziran 1997, S. 1-2, c. XXXVI, ss. 79-118.
- Ortakçı, Halil, "Himyerîler (M. Ö. 115-M. S. 525)", *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Aralık 2017, S. 2, ss. 92-124.
- Önkal, Ahmet, "Amr b. Hamık", *DİA*, İstanbul 1991, c. III, s. 84.
- Önkal, Ahmet, "Dühât-ı Arab", *DİA*, İstanbul 1994, c. X, ss. 18-19.
- Önkal, Ahmet, "İslam Tarihçiliğinde Tarafsızlık Problemi", *Marife*, Bahar 2005, S. 1, ss. 257-269.
- Önkal, Ahmet, "Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme", *İSTEM*, Aralık 2003, S. 2, ss. 33-68.
- Özkan, Mustafa, *Emevîler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Öz, Mustafa, "Takıyye", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, ss. 453-454.
- Öz, Şaban, "Şîa'nın Aslı ve Doğuşu Üzerine Görüşler", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, Mayıs 2009, c. I, S. 2, ss. 29-47.
- Öz, Şaban, *İslam Tarihi Metodolojisi*, V. baskı, İstanbul, Endülüs Yayınları, 2019.
- Palabıyık, Muhammed Hanefi-Özdemir, Talha, "Hz. Ali ve Muâviye'nin Hz. Osman'ın Katlinde Dahli Olanlara Karşı Tutumu", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Eylül 2023, S. 107, ss. 285-300.
- Parlak, Nizamettin, *Hız. Talha b. Ubeydullah*, edt. Mehmet Özdemir, İstanbul, DİB Yayınları, II. baskı, Temmuz 2022.

- er-Ravadiyye, Salih Muhammed, *Ziyâd b. Ebîh ve Devrihi fî'l-Hayat el-Amme fî Sadri'l-İslam*, Cemiatü Mu'te, I. baskı, 1414/1994.
- Reckendorf, "Eş'as", *İA*, İstanbul 1977, IV, s. 393.
- Sabuncu, Ömer, "Hucr b. Adiy", *Müslümanların Engizisyonu*, edt. Mehmet Azimli, IV. baskı, c. I, İstanbul, Mana Yayınları, 2023.
- Safedî, Selâhaddîn Halil b. Aybeg, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvut-Mustafa Turkî, Beyrut, Dâr İhya et-Tûras el-Arabi, XI, 2000.
- Sallabi, Ali Muhammed, *ed-Devletü'l-Emeviyye*, II. baskı, Beyrut, Daru'l-Ma'rife, c. I, 1429/2008.
- Sarıçam, İbrahim, *H. Osman*, Ankara, TDV Yayınları, I. baskı, Kasım 2014.
- Sarıçam, İbrahim, *İslam Öncesinden Abbasilere Kadar Emevî-Hâşimî İlişkileri*, III. baskı, Ankara, TDV Yayınları, 2011.
- Sarıçam, İbrahim, *H. Ebû Bekir*, VIII. baskı, Ankara, TDV Yayınları, 2012.
- Sarıçam, İbrahim, *H. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, VIII. baskı, DİB Yayınları, ts.
- Sarıçam, İbrahim, *H. Ömer*, V. baskı, Ankara, TDV Yayınları, 2013.
- Savran, Ahmet, "İmrüülkays b. Hucri", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, ss. 237-238.
- Sebti, Münir Cihad Muhammed, "es-Sahâbî el-Celîl Hucri b. Adî el-Kindî", *Mecelletü'l-Üstaz*, 1438/2017, c. I, S: 220, ss. 319-330.
- Sem'ânî et-Temîmî, Ebî Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr, *el-Ensâb*, thk. Abdullah Ömer el-Baroudi, Beyrut, Dârü'l-Cinân, c. V, I. baskı, 1408/1988.
- Severcan, Şefaettin, *Emeviler Dönemi Din-Siyaset İlişkisi*, I. baskı, Ankara, Fecr Yayınları, 2021.
- Seyithanoğlu, Kenan (ed.), *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul, c. I, Çağ Yayınları, 1992.
- Seyyide İsmail Kaşif, *İslam Tarihinin Kaynakları ve Araştırma Metodları*, çev. Mehmet Şeker-Rıza Savaş-Ramazan Şimşek, İzmir, İL-VAK, 1997.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Turkî el-Avnî el-Bağdâdî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Tevârihi'l-A'yân*, thk. Ammar Reyhawî, er-Risale el-Alemiyye, Beyrut, I. baskı, 1434-2013.
- Sırma, İhsan Süreyya, *Tarih Şuuru*, VIII. baskı, İstanbul, Beyan Yayınları, Temmuz 2022.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz, *Cahiliye Araplarının Uluhiyet Anlayışı*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2015.

- Söylemez, Mehmet Mahfuz, “Hucr b. Adî Hareketi”, *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, ed. Adnan Demircan, II. Baskı, Şubat 2021, Siyer Yayınları, c. III, ss. 79-92
- Şemseddin Sami, Kamusu’l-A’lam, *Çağdaş Sözlük*, c. III, s. 331.
(<https://osmanlicasozlukler.com/osmanlica-sozluk-madde-10048.html>)
- Şeşen, Ramazan, “Cezîre”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, ss. 509-511.
- Şulul, Kasım, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, III. baskı, İnsan Yayınları, ts.
- Tefazzüli, Ahmed, “Enûşirvân”, *DİA*, İstanbul 1995, XI, s. 255.
- et-Taberî, İbn Cerîr, *Târihu’t-Taberî*, çev. Cemalettin Saylık, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2021.
- Tanrıverdi, İsmail, “Kinde Kabilesi ve İslâm’a Girişi (Hz. Ebû Bekr Dönemi Sonuna Kadar)”, *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Aralık 2018, S. 8, ss. 39-62.
- Uslu, Recep, “Hâris b. Mürre”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, ss. 199-200.
- Uludağ, Süleyman, “Hasan-ı Basrî”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, ss. 291-293.
- Üçok, Bahriye, *İslamdan Dönenler ve Yalancı Peygamberler*, İstanbul, Kırmızı Kedi Yayınları, IV. baskı, 2022.
- Üçok, Bahriye, *İslam Tarihi Emeviler-Abbasiler*, İstanbul, Kırmızı Kedi Yayınları, II. baskı, 2021.
- Uyar, Gülgün, *Ehl-i Beyt İslâm Tarihinde Ali-Fatıma Evlâdı*, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011.
- Vâkıdî el-Eslemî el-Medenî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd, *Kitâbu’l-Megâzî*, thk. Marusden Jones, A’lemü’l-Kütüb, c. III.
- Varol, Mehmet Bahaüddin, “Emevîler’in Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine”, *İSTEM*, Aralık 2006, S. 8, ss. 83-107.
- Varol, Mehmet Bahaüddin, *Hz. Hasan*, III. baskı, Ankara, TDV Yayınları, 2014.
- Vıda, G. Levı Della, “Hariciler”, *İA*, İstanbul, Milli Eğitim Baimevi, c. V, 1977.
- Watt, W. Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, II. baskı, Birleşik Yayıncılık, Kasım 1988.
- Wellhausen, Julius, *Arap Devleti ve Yıkılışı*, çev. Celal Emanet, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2021.
- Wellhausen, Julius, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, çev. Fikret Işıltan, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1996.
- Ya’kûbî, Ahmed b. Ebi Ya’kûb b. Ca’fer b. Vehb el-Kâtib, *Târihu’l-Ya’kûbî*, thk. Seyyid Muhammed Sâdık, Mektebetü’l-Haydariye, c. II, 1384/1964.

- Yaşaroğlu, Hasan, “Bir Taktik ve Propaganda Dehası Olarak Muâviye b. Ebû Süfyân ve Hz. Osman’ın Katillerinin Sorgulanması Meselesi”, *Turkish Studies Türkoloji Araştırmaları*, Yaz 2013, S. 8, Ankara, c. VIII, ss. 2213-2224.
- Yazar, Nurullah, *Hiz. Ebû Zer*, İstanbul, Beyan Yayınları, 2020.
- Yıldırım, Mustafa, “Tahkîm”, *DİA*, İstanbul 2010, c. XXXIX, ss. 411-413.
- Yıldız, Hakkı Dursun, “Dahhâk b. Kays”, *DİA*, İstanbul 1993, c. VIII, ss. 409-410.
- Yıldız, Harun, *Kendi Kaynakları Işığında Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*, Ankara, Araştırma Yayınları, 2016.
- Yılmaz, Melek, *Mugîre b. Şu’be*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2005.
- Yılmaz Gömbeyaz, Melek, “İslam Siyaset Tarihinin Meşhur Hatipleri: Dühât-ı Arab Örneği”, *Eski Yeni*, Eylül 2020, S. 41, ss. 731-756.
- Yılmaz Gömbeyaz, Melek, *Ziyâd b. Ebîh*, I. baskı, Ankara, Fecr Yayınları, Şubat 2021.
- Yiğit, İsmail, “Muhtâr es-Sekafî”, *DİA*, Ankara 2020, XXXI, ss. 54-55.
- Yiğit, İsmail, “Osman”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, ss. 438-443.
- Yiğit, İsmail, “Sıffin Savaşı”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, ss. 107-108.
- Yiğit, İsmail, “Tebûk Gazvesi”, *DİA*, İstanbul 2011, XL, ss. 228-230.
- Yücesoy, Hayrettin, “Kâdisiye Savaşı”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, ss. 136-137.
- Yücesoy, Hayrettin, “Ka’kâ b. Amr”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, s. 216.
- Yüksel, Ahmet Turan, “Emevîler Döneminde Abdullah b. Ömer”, *İSTEM*, Aralık 2006, S. 8, ss. 21-42.
- Yüksel, Azmi, “Abîd b. Ebras”, *DİA*, İstanbul 1988, I, ss. 308-309.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Düveli’l-İslâm*, thk. Hasan İsmail Merve-Mahmur el-Arnâvut, I. baskı, Beyrut, Dârü’s-Sader, c. I, 1420/1999.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *el-İber*, thk. Ebû Hacer Muhammed es-Said b. Büsyünî Zağlul, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, c. I, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvut, XI. Baskı, Müessesetü’r-Risale, c. III, 1417/1996.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Târîhu’l-İslâm ve Vefeyâtü’l-Meşâhîri’l-A’lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî, I. baskı, Dârü’l-Kitab el-Arabi, c. IV, Beyrut, 1409/1989.

- Zeydan, Corci, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, çev. Nejdet Gök, c. I, İletişim Yayınları, ts.
- Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm*, Beyrut, Dâru'l-İlm el-Milliyyin, XV. baskı, c. II, Mayıs 2002.
- ez-Zürkânî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdülbâkî b. Yûsuf b. Ahmed b. Şehâbeddîn b. Muhammed, *Şerhu'z-Zürkânî Ale'l-Mevâhib ed-Dîniyye bi'l-Minh el-Muhammediyye*, I. baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, c. V, 1417/1996.

